

11726
Dann

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 59

1956

HÄFTE 1

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1956 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande statsvetenskaplig litteratur, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, C. WELINDER, S. BOLIN, J. ROSÉN och E. GJERSTAD.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i statsrätt med folkrätt och förvaltningsrätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, samt professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen) och professor G. HECKSCHER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 15 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 20 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i januari 1956.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

FAHLBECK, ERIK, Om förmyndarestyrelse	1
ELVANDER, NILS, Rudolf Kjellén och nationalsocialismen	15

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Kyrkomötets befogenheter. Av NILS STJERNQUIST	42
Poströsterna inom olika sociala klasser. Av C.-E. QUENSEL	47
Den brittiske väljaren. Av NILS ANDRÉN	50
Samväldesproblem efter 1947. Av NILS ANDRÉN	51
Statskunskapen vid de akademiska lärosätena år 1955	53

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Gustaf Andersson i Rasjön, Från bondetåget till samlingsregeringen. Torsten Nothin, Från Branting till Erlander. Anm. av OLLE NYMAN	57
The System of Industrial Relations in Great Britain. Anm. av AXEL ADLERCREUTZ	63
Tidskriftsöversikt. Av SVEN-OLA LINDBERG	69
Berättelse över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1955	72
Kungörelse ang. Stockholms stads forskningsstipendier	76

OM FÖRMYNDARESTYRELSE

Av Professor ERIK FAHLBECK, Lund

Vår författningsrätt innehåller, som bekant, flera stadganden, vilka äro att betrakta såsom »döda bokstäver», enligt Rudolf Kjelléns slagordsvordna formulering. En konstitutionell sedvanerätt har utbildats vid sidan av och i vissa fall delvis i direkt strid mot författningens grundläggande principer — åtskilliga formellt orubade bestämmelser i denna ha förlorat sitt reella innehåll, enligt statsrådet Zetterbergs träffande karaktäristik i yttrande till statsrådsprotokollet ¹⁶/₈ 1954 vid tillkallande av sakkunniga för översyn och modernisering av vår författning. Vid sidan av sådana uppenbarligen obsoleta grundlagsbud förekomma stadganden, vilka överhuvudtaget hitintills icke trätt i tillämpning, utan att de dock därmed äro att betrakta såsom »döda». De kunna betecknas som slumrande grundlagsbud, avsedda för särskilda situationer, då de komma att visa sin livskraft. Hit hör t. ex. de bekanta stadgandena i RF § 91 och § 92 om riksdagens rätt vid konungens mer än 12 månaders utrikesvistelse eller sjukdom att taga »den författning om rikets styrelse, vilken riksdagen nyttigast finner».¹ Hit höra också stadgandena i RF och RO om val av konung, samt författningens bestämmelser om förmyndarestyrelse (regering). Dessa senare skola här i vissa avseenden närmare belysas.

1. Vår författningsrätt innehåller ju, i likhet med vad fallet är i andra monarkiska statsskick, bestämmelser rörande styrelsens utövning, när konungen icke kan eller får regera. Förutom ovan nämnda grundlagsrum är så fallet med RF § 39 ifråga om konungens utrikes resa, § 40 vid konungens regeringshindrande sjukdom, § 41 och § 93 beträffande konungens omyndighet, § 42 och § 94 vid konungahusets successionsrättsliga utgång; i dessa senare fall är att beakta RF § 95. I SO § 2 beröres den situationen, att vid konungens död änkedrott-

¹ Jfr härom förf:s arbete »Om förvärv och förlust av Sveriges krona», 1955. Betr. den historiska bakgrunden till dessa och andra stadganden avseende riksstyrelse i konungens ställe se t. ex. Fr. Lagerroth i Statsv. tidskr. 1939, s. 205 ff.

ning befinner sig i »välsignat tillstånd». RO § 66 och § 67, slutligen, stadga förfarandet vid val av konung (tronföljare) samt av förmyndare.

I samtliga fall är fråga om situationer då konungen »icke är kvalificerad» eller »upphör att vara till», för att citera vår tidigaste grundlagskommentator A. G. Silverstolpe.² Riksstyrelsen skall utövas av andra subjekt än konungen. Dessa organ ha såväl inom doktrinen som i den parlamentariska diskussionen erhållit skiftande *samlingsbeteckningar*.

Man har sålunda talat om styrelser som »företräda konungens ställe» (Silverstolpe, a. a.), »Interims-Regjeringer» (Fr. Stang³), »riksföreståndarskap», resp. »partiellt riksföreståndarskap» (Chr. Naumann⁴), »riksföreståndarskap», »regentskap» (H. L. Rydin⁵), »Interimsregjering», »Regent», »Regentskab» (T. H. Aschehoug⁶), »riksföreståndarskap» (O. Varenius⁷), »regent» och »regentskap» (O. Alin och E. Trygger i särskilt yttrande till 1895 års unionskommittés nedan nämnda förslag), »midlertidigt Landsstyre», bestående antingen av »Interimsregjering i videre Forstand» — regent eller regerande statsråd (»Interimsregjering i snævrere Forstand») — eller också av »definitivt Regentskab»: förmyndare eller regering anordnad i kraft av RF §§ 91 och 92 eller SO § 2 (Bredo Morgenstjerne⁸), »grundlagsbestämt regentskap» — förmyndarestyrelse, regent, regerande statsråd, tillförordnad regering — eller »särskilt konstituerat regentskap» enligt RF §§ 91, 92 eller SO § 2 (Hugo Blomberg⁹), »ställföreträdande regering, nämligen regentskap, regerande statsråd och tillförordnad regering» (C. A. Reuterskiöld¹⁰), »ställföreträdande regering» av olika slag (R. Malmgren¹¹), »svensk konungs ställföreträdare» (Fr. Lagerroth¹²). — Från den parlamentariska diskussionen i vidsträckt bemärkelse må främst anföras de konstitutionella unionskommittéernas hithörande,

² »Försök till utveckling af grunderna för svenska regeringssättet», 1812, t. ex. ss. 50, 76.

³ »Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovsbestemte Ret», 1833, s. 109 ff.

⁴ »Sveriges statsförfattnings-rätt», 2 uppl., II: 1, 1880, s. 92 ff.

⁵ »Föreningen emellan Sverige och Norge», 1863, s. 303 ff.

⁶ »Norges nuværende Statsforfatning», II: 1, 1875, s. 251 ff.

⁷ »Om riksföreståndarskap enligt Sveriges och Norges grundlagar», 1891.

⁸ »Lærebog i den norske Statsforfatningsret», 1900, s. 100 ff.

⁹ »Svensk statsrätt», 2, 1906, s. 231 ff.

¹⁰ »Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt», I, 1914, s. 53 ff.

¹¹ »Sveriges författning», I: 1, 2 uppl., 1945 s. 127 ff.

¹² A. a. Statsv. tidskr. 1939, s. 205 ff.

synnerligen omsorgsfullt utarbetade förslag till nya unionsförfattningar. Från unionell synpunkt utgjorde gemensam konungamakt föreningens grundvillkor, för att citera 1865 års betänkande. Ur denna synpunkt är förklarligt, att särskild omtanke ägnades organisationen av riksstyrelsen, när konungen ej utövade denna. 1839 års unionskommitté lämnar sålunda i sitt 1844 avgivna men först 1862 tryckta »Förslag till föreningsakt mellan konungarikena Sverige och Norrige»¹³ utförliga bestämmelser om »mellantids-regent» eller »mellantidsregering» (av rikenas statsråd). 1865 års unionskommitté¹⁴ stadgar likaledes omständligt i »Förslag till föreningsakt emellan Sverige och Norge» om »interimsregering» (av statsråden) och om »regent» eller »regentskap» (flere regenter). 1895 års unionskommitté, slutligen, upptager i sitt »Förslag till riksakt»¹⁵ »regent» eller »interimsregering» (av statsråd) såsom substitut för konungen.

Förslag till samlingsbeteckningar avseende organen för riksstyrelse utan konungen äro sålunda mångfaldiga. Här skall icke presenteras nya. Terminologien är dock av underordnad vikt. Den från 1840—50-talen stammade beteckningen »mellantidsstyrelse» (regering) är kanske, trots sin för nutida öron något ålderdomliga klang, den bästa svenska samlingsrubriken. I stället är skäl att beakta de, visserligen ej uttömmande, *beteckningar, som lämnas i lagstiftningen*, främst i grundlagarna eller enligt stadgad konstitutionell praxis.

Enligt regeringsformens ursprungliga lydelse var statsrådet satt att utöva riksstyrelsen, under kortare eller längre tid, när konungen ej ägde eller kunde styra riket: statsrådet »före — regeringen i hans namn», § 39, »förvalte — styrelsen», § 40, o. s. v. Något namn å denna statsrådsregering lämnade ej RF. I 1815 års riksakt, § 7, märkes emellertid såsom beteckning för sammansatt svenskt-norskt statsråd *interimsregering*. Namnet antogs enligt förslag från norsk sida.¹⁶ Och *interimsregering* har sedermera nyttjats för olika slags »mellantidsstyrelser», enligt stadgad praxis i vart fall för regering av statsrådet, ehuru beteckningen aldrig införlivats med våra

¹³ »Handlingar, angående frågan om Revision af Föreningsfördraget mellan Sverige och Norrige», II, s. 11 ff.

¹⁴ »Underdånigt betänkande angående revision af föreningsakten emellan Sverige och Norge», 1867, s. 98 ff.

¹⁵ »Underdånigt yttrande . . . till ändrade bestämmelser angående Sveriges och Norges förening», 1898, s. 43 ff.

¹⁶ Se KU:s förslag till riksakt 1815, mem. 6 (»Constitutions-Utskottets memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagarna 1810, 1812 och 1815», 1902, s. 839), och mem. 39 (ib., ss. 1019, 1034, 1042).

grundlagar. — Beteckningen förmyndarestyrelse insattes i RF § 41 genom grundlagsändring vid riksdagen 1817—18. — Genom grundlagsändring vid riksdagen 1862—63 bestämdes, att interimregering av statsråd vid konungens utrikes resa, § 39, eller sjukdom, § 40, skulle i första hand ersättas av myndig tronföljare såsom regent; i § 91 (§ 92) och § 95 infördes därav föranledda tillägg. (Beteckningen regent förekom i norska Grundloven ¹⁷/₅ 1814, § 41, men utgick i den reviderade Gr.l. ⁴/₁₁ 1814 och nyttjas ej i gällande Grundlov). Regentskapet utsträcktes 1909 att omfatta även tronföljarens till tronen närmast berättigade bröstarvinge; enligt numera, från 1949 gällande ordning, kan envar oförhindrad tronföljdsberättigad prins, i successionsrättslig ordning, vara regent. Samtidigt med denna grundlagsändring insattes regent såsom i första hand utövare av styrelsen i RF § 41 och § 93 samt i SO § 2. — Enligt den i RF § 43 alltifrån 1809 oförändrade formuleringen »förordne» konungen, när han går i fält eller till avlägsnare inrikes orter, ledamöter av statsrådet att under den ordförande han nämner föra regeringen i de mål konungen föreskriver. Jämlikt vedertagen praxis benämnes ju denna styrelse utan konungen tillförordnad regering eller, enligt den av Kungl. Maj:t fastställda instruktionen för densamma, helt enkelt »regeringen».¹⁷ — Helt namnlösa äro de styrelseformer, vilka riksdagen jämlikt RF § 91 (§ 92) och SO § 2 äger taga »författning om» eller »förordna». Jag har i andra sammanhang velat visa, att riksdagen, trots dessa obestämda fullmaktstadganden, härvidlag är bunden till i regeringsformen angivna former för »mellantidsstyrelse».¹⁸ Dessa situationer komma därför ej att beröras nedan.

I strafflagens kapitel om förräderi- och majestätsbrott m. m. nyttjades såsom samlingsbeteckning för, närmast kollektiv, styrelse: »riksstyrelse, som, i de fall grundlagen utsätter, i konungens ställe regeringen förer», 9 kap. 7 § intill 1949; beteckningen återgår på lagkommitténs »Förslag till Criminallag», 1832 (Straff Balk 10 kap. 6 §). Numera stadgar 9 kap. 4 §, om »riksstyrelse, som är satt i konungens ställe». I 8 kap. 1 § samt 9 kap. 1 § (efter 1948 års reform) betecknar »Konungen» den »högsta regeringsmakten» oavsett subjektet för maktutövningen.¹⁹ Samma beteckningar nyttjar, i

¹⁷ Så t. ex. jämlikt f. n. gällande instruktion för tillförordnad regering.

¹⁸ A. a. »Om förvärv och förlust av Sveriges krona», s. 20 ff., samt »Ett fullmaktstadgande i successionsordningen» i Festskrift tillägnad Nils Herlitz, 1955, s. 68 ff.

¹⁹ Jfr SOU 1944:69 (Straffrättskommitténs bet. m. förslag t. lagst. om brott

anslutning till SL, TF i 7 kap. 4 §, pp. 1, 2, 5. — Om »regent» i SL 9 kap. 2 § jfr nedan s. 7.

2. Nedan blir nu närmast fråga om förmyndarestyrelsens sammansättning, statsrättsliga kompetens och ansvar. Därförinnan skall i korthet beröras, huru i sistnämnda hänseenden förhåller sig med övriga former av »mellantidsstyrelse». Beträffande dessas tillsättning, sammansättning och verksamhetsätt hänvisas till gängse grundlagskommentarer av t. ex. Hagman, Reuterskiöld eller Malmgren, samt, främst, till den senares utmärkta, ovan anförda lärobok »Sveriges författning», I: 1, 2 uppl., 1945.

Beträffande då först *tillförordnad regering* enligt RF § 43, bestämes som bekant dess kompetens av den instruktion, vilken för varje fall eller tillsvidare fastställes för densamma av Kungl. Maj:t. Jfr härom närmare Malmgren, a. a. De i regeringen ingående statsrådets straffansvar är helt att bedöma efter 1810 års ansvarighetslag för statsrådets ledamöter. Ansvarighetslagens 1 och 2 §§ hänvisa bl. a. till RF § 43. Straffrättsligt skydd åtnjuta ledamöterna i t. f. regering jämlikt SL 8 k. 1 §, 9 k. 1 § och 4 §, jfr ovan, samt TF 7 kap. 4 §, p. 5. Skulle konungen till ordförande i t. f. regering utse prins »av sitt hus», varmed lärer avses arvsberättigad, myndig prins, bör denne anses konstitutionellt oansvarig, jfr nedan. Hans straffrättsliga skydd framgår av SL 8 k. 1 §, 9 k. 1—3 §§, resp. TF 7 kap. 4 §, p. 1, 2, 5.

Med *interimsregering* har bl. a. Malmgren²⁰ och jag själv²¹ betecknat styrelse enligt RF §§ 39—41 (§§ 91—93, § 95, SO § 2) av regent eller av statsrådet. Enligt i officiella aktstycken använd formulering reserveras emellertid beteckningen *interimsregering* för riksstyrelse utövad av statsrådet jämlikt RF §§ 39—42 (§§ 91—94, § 95, SO § 2).²² Detta står, såsom ovan visats, i god överensstämmelse med traditionen. Jag avser därför i detta sammanhang med *interimsregering* riksstyrelse av statsrådet enligt berörda grundlagsrum. Denna *interimsregering* består ju av statsrådets samtliga ledamöter. *Interimsregeringen* förer jämlikt RF § 39 riksstyrelsen »med samma

mot staten o. allmänheten), ss. 118, 157, k. prop. 1948: 80, ss. 107, 145 f. Jfr även »Strafflagen jämte förklaringar till ... lagstiftningen om brott mot staten och allmänheten», 1949, ss. 167, 214. Till denna kommentar hänvisas betr. här angivna stadganden i SL.

²⁰ A. a., s. 127 ff.

²¹ A. a., »Om förvärv och förlust av Sveriges krona».

²² Se från senaste tid t. ex. k. prop. 1948: 44, s. 14 ff., KU 1948: 11, eller k. prop. 1952: 198, KU 1952: 18.

makt som regent», d. v. s. »med all konungslig makt och myndighet enligt denna regeringsform»; dock må ej adelskap eller ordnar förlänas och förtroendesysslor endast tillsvidare besättas. Interimsregeringens ansvarighet framgår av ansvarighetslagen för statsrådets ledamöter, vilken i § 1 och § 2 åberopar de för interimsregeringen relevanta §§ 39—42 i RF. Beträffande straffrättsligt skydd gäller detsamma som för statsrådsledamöterna i tillförordnad regering, jfr ovan. — I RO § 53 stadgades intill 1953 — i anslutning till GRO § 41 — förbud för interimsstyrelsens ledamöter att övervara överläggningar och beslut i riksdagens kamrar. Enligt äldre betraktelsesätt och praxis avsåg detta, ehuru ingalunda obestritt, även ledamöterna i tillförordnad regering.²³ Här finns ej anledning att gå in på detta senare spörsmål. Genom grundlagsändring 1953 utgick i RO § 53 detta hinder för interimsregeringen, vilket angavs vara grundat »i historiska förhållanden och i en äldre tids statsrättsliga teori».²⁴

Regent och *regentskap* skall, såsom förut nämnts, i första hand anlitas, när konungen icke får eller kan utöva riksstyrelsen. Regent är den till tronföljden närmast berättigade prins, som är oförhindrad (myndig, ej utrikes rest eller svårt sjuk). Regentens statsrättsliga kompetens framgår av ovan anförda stadgande i RF § 39: han »styre — med all konungslig makt och myndighet», med angivna undantag. Statsrådet intar i förhållande till regenten samma konstitutionella ställning som till konungen. Regenten äger t. ex. besluta om tillförordnad regering, vilket icke kan ifrågakomma, när styrelsen utövas av statsrådet såsom interimsregering.

Ifråga om regents konstitutionella ansvar sakna grundlagarna föreskrifter. Att han ej är underkastad samma ansvar som statsråd är dock uppenbart; 1810 års ansvarighetslag avser endast ledamöter av statsrådet, antingen desamma fungera såsom interimsregering eller, normalt, såsom rådgivare åt konung (eller regent). Regentens ställning såsom tronföljdsberättigad prins indicerar konstitutionell oansvarighet för honom, när han utövar regentskapet. Så är närmast förenligt med monarkrätten. Enligt vad ovan nämnts bör konstitutionell oansvarighet utsträckas även till prins såsom ordförande i t. f. regering; så även doktrinen (Rydin, a. a., s. 312, Hagman, »Sveriges grundlagar», 1902, ss. 10, 102). Regents statsrättsliga oantastlighet stadgades

²³ Se t. ex. KU 1883: 5 och debatten i FK 1883: 2: 28, s. 10 ff.

²⁴ K. prop. 1952: 198, KU 1952: 18.

också i unionskommittéernas förut berörda förslag till riksakt o. s. v.²⁵ Enligt dansk statsrätt anses samma vara förhållandet, när tronföljaren för regeringen,²⁶ så också i Norge, när prins fungerar såsom regent.²⁷ — Under denna förutsättning synes naturligt, att prinsregent ej äger övervara riksdagens överläggningar. RO § 53 utsäger visserligen intet härom. Men det i RF § 55, RO § 53 stadgade förbudet för riksdagen, kamrarna eller (RF § 55) något riksdagens utskott att »över något ämne rådpläga eller besluta» i konungens närvaro bör analogivis gälla även regent. Det får betraktas såsom ett förbiseende att regent ej omnämnes här, likaväl som att RF § 55 endast angiver konungens närvaro såsom hinder för riksdagens verksamhet och ej, såsom RO § 53, även förmyndares, jfr nedan, s. 13. Förslag om ändring av RO § 53 i detta avseende framställdes av KU 1883.²⁸

Enligt SL 9 kap. 2 § utgör »misshandel å konungens person eller å regent som är satt i konungens ställe» eller brott mot konungens eller regentens frihet majestätsbrott. I övrigt är regent, liksom riksstyrelse, skyddad jämlikt SL 8 kap. 1 § och 9 kap. 1 §. Annan förgripelse mot honom (t. ex. i tal eller skrift) bestraffas enligt 9 kap. 3 § såsom missfirmelse mot kunglig person, jfr beträffande hithörande delikt genom tryckt skrift TF 7 kap. 4 §, p. 1, 2, 5. — Regent såsom brottsföremål i strafflagen insattes genom 1940 års ändring av SL 8 kap. 2 §. I ursprungliga förslaget härom²⁹ nämndes endast konungen »såsom bärare av statsmakten», men efter anmärkning av lagrådet tillfogade Kungl. Maj:t och biföll riksdagen lydelsen: »Den som söker beröva konungen eller regent, som lagligen är satt i konungens ställe, liv eller frihet . . .».³⁰ Vid SL-ändringen 1948 överfördes lokutionen (väsentligen) till 9 k. 2 §. Lagrådet 1940 yttrade härom, vartill justitieministern i k. prop. anslöt sig: »En regent kan på samma sätt som konungen anses vara bärare av statsmakten. Ett angrepp mot regentens liv och frihet har därför den karaktär av en

²⁵ 1839 års kommittéförslag till föreningsakt medgav dock oantastlighet endast för prinsregent, §§ 96, 98, jfr a. a., I, s. 103. Den norska regeringen yrkade i sin utförligt motiverade »Indstilling» 1847, att ingen »midlertidig Regent» skulle ställas till ansvar för sina regeringshandlingar, se 1839 års kommittéförslag, III, ss. 64 f. och 106 (§ 77). Så också 1865 års förslag, § 66, med motivering s. 82 f., samt 1895 års förslag, §§ 36 och 41, jfr s. 28 f. och s. 105 (Alin och Trygger). — Malmgren, a. a., s. 81, anser närmast att regent är oansvarig. Jfr också W. E. Svedelius, »Om statsrådets ansvarighet», 1856, s. 441.

²⁶ Poul Andersen, »Dansk Statsforfatningsret», 1954, s. 139.

²⁷ Frede Castberg, »Norges Statsforfatning», II, 1947, s. 450 f.

²⁸ Mem. nr 5. Jfr FK 1883, 2: 28, s. 10 ff. Förslaget avslogs av FK men bifölls av AK. Jfr Hagman, a. a., s. 435 (RO § 53).

²⁹ SOU 1940: 8, ss. 7, 32.

³⁰ K. prop. 1940: 217, s. 30, resp. s. 33 (och s. 2).

mot själva staten riktad handling, som är utmärkande för högföräderi». Lagrådet har tydligen följt Thyrén i dennes »Förberedande utkast till strafflag».³¹ Kanske även en annan, tidsbestämd situation verkat motiverande å lagrådets förslag och statsmakternas beslut att nu uttryckligen tillfoga regent såsom straffrättsligt likställd med konungen. Berörda förslag till ändring av SL 8 kap. avlämnades 10 april 1940. Lagrådets yttrande begärdes den 12 och avgavs den 22 april, k. prop. är dagtecknad den 26 s. m. Den 9 april hade som bekant den tyska ockupationen av Danmark ägt rum. Konung Gustaf V närmade sig sitt 82 levnadsår. Reflexionen ligger nära tillhands!

3. Vad därefter beträffar *förmyndarestyrelse*, så skall densamma jämlikt RF § 93 bestå av en, tre eller fem förmyndare, utsedda av riksdagen »utan avseende på något den avlidne konungens testamente angående riksstyrelsen». Detta alltsedan 1809 oförändrade stadgande avser givetvis, mot historisk bakgrund, att lämna riksdagen fria händer ifråga om personvalet. Att »avseende» i betydelse impuls eller förslag till person må hämtas ur ett dylikt testamente är dock självklart.

Valet skall ske »då konungen dör och tronföljaren ännu omyndig är», RF § 93, varken förr eller senare. Valförrättningen är bestämd i RO § 67 och skall ej här beröras. Antalet förmyndare angavs i ursprungliga RF § 93 till »en eller flere», medan GRO § 62 bestämde »en, tre eller fem». Denna bristande kongruens grundlagsbuden emellan — observerad redan av KU 1809³² — undanröjdes, utan några kommentarer, genom grundlagsändring av RF § 93 i samband med representationsreformen 1866.

Enligt RO § 67 skall envar ledamot av riksdagens valnämnd för utseende av förmyndare å slutet vallista uppteckna »de män, dem han anser förtroendet värdiga, och så många, att de med en person överstiga det av riksdagen bestämda antalet». Grundlagsbudet nämner »män» såsom förmyndare. Övriga grundlagar omtala endast »förmyndare», RF § 93, SO § 2. Fråga är nu, om uttrycket »män» i RO § 67 skall, jämlikt RF § 84, tolkas efter »ordalydelsen» och alltså avse män med uteslutande av kvinnor såsom förmyndare.

³¹ SOU 1931: 33, s. 14. Jfr Thyréns motivering och förebilder s. 35 f., s. 200 ff., s. 229. Jfr den norska Straffeloven 1902, § 99, samt B. Getz, »Udkast til ... Straffelov» 1893, s. 25, och (motiven) s. 26 f.

³² »Riksens Höglofl. Ständers Constitutions-Utskotts memorialer ... 1809—1810», 1874, s. 279 (mem. nr 11).

Spörsmålet kan synas verklighetsfrämmande för nutiden. Kvinnans rättsliga likställighet med mannen är ju ett faktum, som även, efter skilda grundlagsändringar, genomgående präglar grundlagsrätten i vad avser offentligrättsliga tjänster (undantagandes »prästerlig tjänst» enligt RF § 28). Ordet »män» i RO § 67 kan tänkas kvarstå av misstag eller förbiseende. Liknande har skett förut i samband med vidtagna grundlagsändringar.³³ Malmgren³⁴ finner »män» här vara alltför obetonat för att kunna sägas innefatta ett kompetensvillkor; ordet bör anses liktydigt med »personer». Trots detta anser jag vara riktigast att här tolka grundlagen efter ordalydelsen. I RF § 86 förekommer alltsedan 1809 uttrycket »man» i ett sammanhang, där ordet otvivelaktigt är att betrakta såsom »obetonat», nämligen i den bekanta bestämmelsen: »Med tryckfrihet förstås varje svensk mans rättighet att . . . utgiva skrifter . . .». Veterligen har ej på allvar urgerats att tryckfrihet härmed skulle vara förmenad kvinna! Accenten ligger här å »svensk mans rättighet»; huruvida utlänning tidigare, enligt 1810 och 1812 års TF, vore att betrakta såsom tryckfrihetsrättsligt subjekt har varit omdiskuterat. I TF 1949 kap. 14 § 5 utsäges numera, att utlänning härvidlag är »likställd med svensk medborgare», såvitt ej annat är stadgat. Men »män» i RO § 67 har ej denna neutrala karaktär. Nyligen har i annat sammanhang framhållits, att kvinna ej kan utses till förmyndare (eller till regent eller ordförande i t. f. regering), enär »män» kvarstår i denna paragraf, medan på övriga ställen i grundlagarna, där »män» tidigare förekommit, i stället insatts »medborgare» eller »personer».³⁵ Jag finner, som sagt, denna tolkning vara den riktiga, huru otidsenlig den än kan förefalla.

Grundlagsstiftarna 1809 voro självfallet underkunniga om tidigare förmyndarestyrelser utövade av kvinna (änkedrottning Hedvig Eleonora). Enligt danska Kongeloven 1665 var den omyndige konungens moder förmyndare och regent, om den avlidne konungen ej annorlunda bestämt (art. IX, X); norska Eidsvoldsförfattningen ¹⁷/₅ 1814 insatte också änkedrottningen såsom förmyndare (§ 41). — När i GRO 1810, § 62, stadgades »män» såsom förmyndare, har detta sä-

³³ Jfr t. ex. förf:s a. a. »Om förvärv och förlust av Sveriges krona», s. 8 f.

³⁴ A. a. »Sveriges författning», I: 1, s. 143.

³⁵ Motion i AK 1952: 320 ang. kvinnlig tronföljd; jfr KU 1952: 19. — Av samma mening äro Fr. Stang, a. a., s. 115, Naumann, a. a., II, s. 101, Blomberg, a. a., s. 236, Reuterskiöld, »Sveriges grundlagar», III, 1937, s. 116 (RO § 67). Hagman är tveksam, a. a. (RF § 93 jfrd med SO § 3), medan Aschehoug, a. a., II: 1, s. 259, och Morgenstjerne, a. a., s. 107, anse även kvinna valbar (närmast änkedrottningen).

kerligen skett med avsikt, ehuru intet härom framgår av förarbetena. I GRO § 61 rörande val av konung eller tronföljare — föreslagen av KU ^{6/10} 1809 i mem. nr 11, två månader efter dess mem. nr 3 med förslaget till RO — nämndes ävenledes »en man» såsom kandidat; att härmed endast kunde avses maskulin person är självklart enligt gällande statsrätt. Kort därefter fann KU angeläget att »ytterligare bestämma» och förtydliga hithörande stadgande om förmyndare så, att dessa skulle vara »svenske män». ³⁶ Även de två tidigare unionskommittéerna utgå från att endast man må vara regent, medan 1895 års kommitté utsträcker valbarheten till »furstlig person, man eller kvinna» (men ifråga om enskild endast man). ³⁷ Bestämmelsen i GRO § 62 (om »män») övergick utan vidare 1866 i samband med representationsreformen till RO § 67. — Enligt gällande dansk rätt må kvinna utses till riksföreståndare. ³⁸ Den norska Grundloven utsäger numera endast (§ 43) att stortinget utser förmyndare. Härtill må utses även kvinna. ³⁹ Svensk författningsrätt, tolkad enligt ovanstående, framstår i detta avseende såsom antikverad. Men även den rent agnatiska tronföljdsordningen, som visserligen gäller även i vårt grannland Norge, utgör numera, med författningsändringen 1953 i Danmark senast för ögonen, såsom en atavism.

Till förmyndare skall alltså utses en, tre eller fem män. Grundlagarna nämna intet om vidare kvalifikationer; här äger tydligen riksdagen fria händer. Ändock synes naturligt, att draga vissa gränser beträffande egenskapen hos »de män, dem han anser förtroendet värdiga» för att citera bestämmelsen i RO § 67 (GRO § 61) rörande ledamots av förmyndarevalnämnd kandidatnominering. Konungs förmyndare bör vara svensk medborgare. Huru medborgarskapet förvärvats synes oväsentligt; han behöver icke, såsom ledamot

³⁶ KU:s mem. 1812 nr 14, a. a. »Constitutionsutskottets memorialer ... 1810, 1812 och 1815», ss. 491 f., 500 (RF § 41), 510 (RF § 41), jfr också »Konstitutionsutskottets protokoll vid 1810, 1812 och 1815 års riksdagar», 1931, ss. 384, 408 f.

Vid grundlagsriksdagen 1809—10 debatterades i korthet vid RO § 62 (urspr. § 61) frågan om antalet förmyndare samt valproceduren, se KU:s mem. nr 11, i »Riksens Höglofl. Ständers Constitutions-Utskotts memorialer ... 1809—1810», 1874, s. 279. Förslag till genomgripande förändringar rörande bl. a. förmyndarestyrelse blevo redan 1812 följden av den bekanta k. prop. ^{7/8} 1812, se KU:s nyssberörda mem. 1812 nr 14; jfr S. Andgren, »Konung och ständer 1809—1812», 1933, ss. 183 ff., 243 ff., samt, författningsprojektet, s. 317 f.

³⁷ 1839 års kommittéförslag, § 51 (annorlunda en reservant, se s. 152 f.), 1865 års förslag, § 42 ff., jfr s. 64 ff., 1895 års förslag, § 36, jfr s. 28, s. 93 (§ 41).

³⁸ Poul Andersen, a. a., s. 137.

³⁹ Bredo Morgenstjerne, »Lærebok i den norske Statsforfatningsret», 3 uppl., I, 1926, s. 115. Eidsvolds-Grundloven ^{17/5} 1814, § 41, insatte, såsom nämnts, änkedrottningen, jämte statsrådet, såsom förmyndare.

av statsrådet, RF § 4 (§ 33), vara »infödd svensk medborgare» jämlikt 1 § i 1950 års lag om svenskt medborgarskap. Förmyndare skall ha uppnått myndig ålder »som i allmänhet är i lag stadgad», såsom är bestämt för konungen, RF § 41. Det synes vidare böra krävas, att förmyndare i likhet med vad som gäller för allmänt medborgerliga förtroendeuppdrag — för riksdagsman och för kommuns fullmäktige — skall personligen råda över sig och sitt, alltså icke stå under förmyndarskap och icke vara i konkurstillstånd, RO § 26 a) och b), 1953 års kommunallag, § 7. Slutligen torde förmyndare böra tillhöra »svenska kyrkan» (RF § 28) jämlikt religionsfrihetslagen 1951. Detta i analogi med RF § 2, SO § 4, jfr RF § 28, st. 2, sista satsen. Dessa behörighetsvillkor böra gälla under hela förmyndarstyrelsetiden; skulle något av dem brista, förverkar förmyndaren eo ipso sin ställning och nyval måste företagas. — Nu berörda behörighetsvillkor lära vara tillämpliga även å tronföljdsberättigad prins såsom förmyndare. Förbudet i RF § 45 för prinsar av det kungliga huset att »hava något — civilt ämbete» kan ej gälla förmyndare. Denna befattning utgör icke ämbete i den mening som avses i regeringsformen eller lagstiftningen i övrigt. Prins giftermål i strid med RF § 44 eller SO § 5, varmed ju följer successionsförlust för honom och efterkommande, bör icke rubba hans egenskap av förmyndare. Därest emellertid han — eller annan förmyndare — i strid med SO § 8 blir »regerande furste av utländsk stat», måste förmyndaerskapet anses automatiskt hava upphört. — Förmyndare, som är därtill behörig, äger utöva sitt ämbete »intill dess konungen myndig bliver».

Om förmyndarestyrelsens kompetens stadgar RF § 93, att förmyndare »intill dess konungen myndig bliver, regeringen i dess namn, efter denna grundlag, må utöva». De för regent eller interimregering i RF § 39 stadgade inskränkningarna i utövandet av riksstyrelsen gäller ej förmyndarestyrelse. Ej heller tillkommer det riksdagen att bestämma annorlunda. Förmyndare utövar alltså regeringen »med all konungslig makt och myndighet, enligt regeringsformen», § 39. *En* inskränkning i förmyndarestyrelsens befogenhet bör dock föreligga, har jag framhållit i förut berörda arbete, och denna hänför sig till ändring av statsskicket. Det står förmyndare jämte riksdagen öppet att stifta eller ändra grundlag på sätt som härför föreskrives i RF § 81, RO § 64 — med ett undantag dock. Förmyndarestyrelse kan icke äga besluta om upphävande av

konungaämbetet. Dess uppgift är ju, enligt RF § 93, att utöva regeringen i konungens namn intill dess denne blir myndig. Ett avskaffande av det ämbete, förmyndarestyrelsen är satt att interimistiskt förestå, vore utan tvivel i strid mot »de grundsatser, som i denna regeringsform bestämmas», RF § 85, och, må man väl säga, även i strid mot allmänna rättsgrundsatser. I detta avseende finnas sålunda gränser för de svenska statsmakternas grundlagsstiftningsrätt och därmed för förmyndarestyrelsens kompetens.⁴⁰

På denna punkt ha gensagor rests från olika anmälare av mitt berörda arbete. Man har ansett, att jag betraktat en förmyndarestyrelse såsom väktare av »dynastiens privaträttsliga intressen» samt konungaämbetet såsom metafysiskt svävande över grundlagarna, och därmed undanryckt riksdagens («svenska folkets») suveräna rätt att besluta om statsskicket;⁴¹ man har framhållit, att sagda inskränkning i förmyndarestyrelsens befogenheter ter sig som en tämligen godtycklig »stoppgräns», när möjligheten att avskaffa monarkin tillerkänts konung och riksdag i grundlagsstiftningsväg;⁴² det har påpekats, att tolkningen av själva grundlagstexten ej medger en dylik inskränkning av förmyndarestyrelsens kompetens, den kan endast anses utgöra en »moralisk förpliktelse».⁴³

Härtill må svaras, att den av mig hävdade tolkningen har skett mot bakgrunden av ovan berörda »grundsatser, som i denna regeringsform bestämmas». Regeringsformen förklarar, som bekant, att Sveriges rike skall styras av en konung, § 1, och den utgår i paragraf efter paragraf från detta grundläggande statsrättsliga faktum. Vår författningshistoria visar ej prov på någon annan statsform. A. G. Silverstolpe talar med allt skäl om »Constitutionens monarkiska anda».⁴⁴ Enligt statsskicket såväl bokstav som »anda», sådan denna framgår av författningen, utgör Sverige ett konungarike, även om någon personlig innehavare av kungaämbetet tillfälligtvis ej finnes, eller det successionsberättigade konungahuset utgått. Jag anser därför mest förenligt med vårt statsskick sådant det fortfarande är grundlagsfäst, närmast i regeringsformen, att interimis- och förmyndarestyrelser såsom temporära förvaltare och utövare av riksstyrelsen icke äga genom grundlagsändring införa republik. Att detta var

⁴⁰ Jfr a. a. »Om förvärv och förlust av Sveriges krona», s. 24 ff., s. 52 ff.

⁴¹ Sten Sjöberg i Aftontidningen 5/7 1955, Sven Ulric Palme i bl. a. Stockholmstidningen 23/7 1955.

⁴² Hilding Eek i Svensk Juristtidning 1955, s. 410.

⁴³ Fritz Kaijser i Statsv. tidskr. 1955, s. 405.

⁴⁴ A. a., s. 40, passim.

grundlagsstiftarnas »mening» framgår tydligt nog av skilda partier i A. G. Silverstolpes förut citerade, med rätta berömda analys av grunderna för 1809 års »regerings-sätt».⁴⁵ Men stöd för denna uppfattning kan, det medges, icke hämtas allenast ur en strikt tolkning av RF § 39 (§§ 40—42, 91, 92) eller RF § 93, isolerade för sig. Tidsomständigheterna torde avgöra, huru förmyndarestyrelsens kompetens i nu berörda avseende kommer att tolkas och bestämmas: utifrån en helhetsuppfattning av författningens grundsatser, såsom av mig har skett, eller uteslutande utifrån det bekanta men omstridda stadgandet i RF § 84 att grundlagarna skola efter deras ordalydelse i varje särskilt fall tillämpas.

Regeringsformens lakoniska uttryckssätt i RF § 93 om förmyndares kompetens och verksamhet — det enda i grundlagarna — kräver i vart fall viss lagbestämd komplettering av formell natur, om flera än en förmyndare utses. Därvid måste nämligen stadgas beträffande ordförande i förmyndarestyrelse, huru omröstning skall ske och vad därvid skall gälla. Dylika bestämmelser må utformas i vanlig lagstiftningsväg — med eller utan hörande av lagrådet — av regent eller av interimregering såsom Kungl. Maj:t jämte riksdagen (tiden är dock synnerligen knapp, jfr RO § 67), av den nyvalda förmyndarestyrelsen jämte riksdagen, eller, helst, i god tid dessförinnan, jfr slutorden nedan.

Ifråga om straffrättsligt skydd för förmyndare gäller vad förut sagts beträffande konung, regent, prins och »riksstyrelse, som är satt i konungens ställe».

Beträffande slutligen förmyndarestyrelsens konstitutionella ansvar synes uppenbart att förmyndare, lika litet som regent, är ansvarig enligt ansvarighetslagen för statsrådets ledamöter. Förmyndarestyrelse är i konungens ställe, och statsrådet intar till förmyndarestyrelsen samma ställning som till monarken. RO § 53 — men ej RF § 55, jfr ovan s. 7 — stadgar också följdriktigt, att omyndig konungs förmyndare ej må övervara kamrarnas överläggningar eller beslut. Att statsrättslig oantastlighet, i analogi med RF § 3, skulle tillhöra förmyndareshapets begrepp synes dock ingalunda ligga »i sakens natur». Även statscheferna i republiker äro, som bekant, underkastade konstitutionellt straffansvar. Därest prins av kungliga

⁴⁵ A. a., t. ex. ss. 21 f., 31, 39, 50 f., 76.

huset är förmyndare, ensam eller jämte andra, bör emellertid för honom, liksom annars, jfr ovan, föreligga statsrättslig immunitet. Men annan förmyndare synes böra vara underställd konstitutionellt ansvar. Huru detta skall utformas och göras gällande skall ej här beröras. Det tillhör Kungl. Maj:t och riksdagen att föranstalta om hithörande lagstiftning.⁴⁶

En lag om ansvarighet för förmyndare — liksom lagstiftning avseende beslutsregler när förmyndare äro flera än en — bör rimligen utformas med lugnt aktgivande å ämnets vikt. Det synes vara mindre på sin plats, att Kungl. Maj:t såsom lagstiftare härvidlag utgöres just av nyvald förmyndarestyrelse (eller regent eller interimsregering enligt ovan). Lagstiftning berörande dessa spörsmål, som är vanlig i andra författningar,⁴⁷ synes vara påkallad den dag som är.

⁴⁶ Så också Naumann, a. a. IV, s. 227, Rydin, a. a., s. 308, Hagman, a. a., s. 242 (RF § 93), Malmgren, a. a., s. 81, »Sveriges grundlagar», 1—5 uppl., under RF § 93. — A. G. Silverstolpe, a. a., s. 99, Aschehoug, a. a. II: 1, s. 261, och Blomberg däremot, a. a. s. 237, anse ledamot av förmyndareregering böra vara ansvarsfri, så också Reuterskiöld, a. a., 1914, s. 56, »Sveriges grundlagar», I, 1934, s. 170 (RF § 93). Jfr också unionskommittéernas hithörande bestämmelser: 1839 års kommittéförslag, §§ 96, 98 (immunitet för prins, statsrådsansvar för övriga), 1865 års kommittéförslag, § 66 (immunitet för regent eller prins, ansvar för övriga), 1895 års kommitté, § 41, jfr s. 105 (immunitet för regent, ansvar för övriga). — Enligt dansk statsrätt är riksföreståndare ansvarsfri, jfr lagen ¹¹/₂ 1871, § 7, samt P. Andersen, a. a., s. 139, som anser detta böra gälla även tronföljare som interimsregent. Morgenstierne, a. a., I, 1926, s. 118, II, 1927, s. 426 f., och Castberg, a. a., II, s. 450, anse, att enligt norsk rätt förmyndare, undantagandes prins, böra ansvara inför riks rätt.

⁴⁷ T. ex. i Danmark lagen ¹¹/₂ 1871 (nr 25) eller i Norge, Grundlov § 45. Riksdagen 1840—41 anhöll hos Kungl. Maj:t om förslag avseende bl. a. proceduren vid förmyndarestyrelsens sammanträden (skriv. nr 379), efter initiativ av det handlingskraftiga KU (mem. nr 63).

RUDOLF KJELLÉN OCH NATIONAL-SOCIALISMEN

Av *Fil. lic.* NILS ELVANDER, Uppsala

Det har ofta påståtts att Rudolf Kjellén var en föregångare till nationalsocialismen. Man har pekat på vissa slående likheter mellan Kjelléns åskådning och den nationalsocialistiska ideologien, och ifråga om de geopolitiska lärorna har man rentav ansett sig kunna fastslå att han direkt inspirerade en väsentlig del av Tredje rikets officiella doktrin. Men någon systematisk behandling av problemet har aldrig företagits; det har i stort sett stannat vid mer eller mindre vaga antydningar. Detta sammanhänger naturligtvis med att Kjelléns åskådning överhuvud taget aldrig gjorts till föremål för en mera ingående vetenskaplig undersökning.¹

Om man skall behandla problemet om Kjelléns förhållande till den nationalsocialistiska ideologien, kan det tyckas vara mest rättvisande att jämföra hans åskådning med de samtida idéströmningar utanför Sverige, ur vilka denna ideologi uppstod; Kjellén kom ju aldrig att uppleva vare sig fascismens eller nationalsocialismens framträdande — han dog 1922. Men denna metod har en avgörande begränsning: man kan inte bedöma i vilken utsträckning Kjellén åstadkom den sammankoppling av olika, givna idékomplex, som var det specifika i den nationalsocialistiska ideologien. En annan svårighet är att nationalsocialismens ideologiska »rötter» delvis är ofullständigt utforskade. Det torde därför vara mera fruktbart att göra vissa jämförelser med den fullt utbildade nationalsocialistiska ideologien — om man blott håller olikheten i de historiska situationerna i minnet.

¹ Se t. ex. E. Thernænius, »Geopolitik och politisk geografi», Lund 1937, s. 4, n. 2; T. Gihl, »Den svenska utrikespolitikens historia». IV. 1914—1919, Sthlm 1951, s. 109. — De enda arbeten, i vilka Kjelléns åskådning allsidigt, om än summariskt, redovisas torde vara G. Andrén, »Rudolf Kjellén. Några ord till tioårsminnet av hans död», Svensk Tidskrift 1932, samt E. Arrhén, »Rudolf Kjellén och unghögern», Sthlm 1933.

Rudolf Kjellén sade om sig själv att han hade »nationalismens idé i blodet».² Hans politiska verksamhet fram till världskrigets sista år dominerades helt av en intensiv strävan att stärka den svenska nationalkänslan. Före 1905 manade han till oryggligt motstånd mot Norges krav på ensidiga svenska eftergifter i unionsfrågan, och han antydde redan på 1890-talet att ett krig mot Norge kunde bli nödvändigt för att hävda Sveriges ära och storhet.³ Unionsupplösningen såg Kjellén som en följd av nationell svaghet och splittring.⁴ Den svåra förlusten måste kompenseras genom en nationell samling kring ett positivt reformprogram med nationell målsättning; det gällde att genom politiska, sociala o. a. reformer stärka den nationella samhörigheten och höja nationalkänslan.⁵ Detta var grundtanken i det unghögerprogram, som han propagerade för från 1905 och fram till omkring 1910. Under världskrigets första år stödde han så med vissa reservationer den aktivistiska agitationen för svensk uppslutning på Tysklands sida.⁶

Det är svårt att dra en skarp gräns mellan Kjelléns vetenskapliga produktion och hans dagspolitiska författarskap; vetenskaplig analys och politisk propaganda är oupplösligt sammanflätade i hans skrifter. Hans uppfattning om nationalismen och om statens och nationens »väsen» framträder såväl i hans politiska debattinlägg som i hans mera vetenskapligt betonade skrifter, tydligast dock i de senare. De uttalanden om dessa ting som refereras i det följande bör ses mot bakgrunden av Kjelléns personliga sympatier för nationell kraftutveckling med aktiv utrikespolitik som främsta medel.

Organismteorien intar en central plats i Kjelléns åskådning. Nationen är för honom en enhet av gångna, nu levande och kommande generationer; dess hela är något annat än summan av dess synliga delar.⁷ Den skapas av naturmiljön och kulturmiljön, däremot

² Stockholms-Bladet, 9/6 1902.

³ Se t. ex. »Fosterlandet och unionen. Tal vid Fosterländska förbundets i Göteborg årsmöte den 19 nov. 1897», s. 5 f., 16.

⁴ »Nationell samling. Politiska och etiska fragment», Sthlm 1906, s. 9.

⁵ Ibid., s. 13 ff.; »Ett program. Nationella samlingslinjer», Sthlm 1908, s. 33.

⁶ Han medverkade i den s. k. aktivistboken »Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning» (Sthlm 1915), där han skrev kap. »Förspelet». Pers. meddel. till förf. av fil. dr Otto Järte — Sommaren 1915 ansåg Kj. att Sverige borde ingripa, dock endast under förutsättning att Tyskland befriade Rysslands europeiska gränsområden och att Finland i samband därmed blev fritt, Nya Dagligt Allehanda 26/8, 31/8, 3/9 1915.

⁷ »Fosterlandet. En begreppsanalys» (1899), »Nationell samling», s. 166 f., »Nationalitetsidén» (1898), ibid., s. 138. — Stundom använder Kj. ordet folk som synonym till nation; det är då det genom tiderna fortlevande folket som avses.

inte av »blodsbandet».⁸ Där nation och stat inte sammanfaller, strävar nationen att uppnå »full organisation och erkännande som själfständig stat». Denna strävan, den moderna nationalitetsprincipen, är det mogna och medvetna uttrycket för nationalkänslans uråldriga naturdrift. Men en nations strävan efter statlig tillvaro kan inte utan vidare erkännas; nationen måste först »i handling bevisa sin kompetens», och därvid kan enligt all erfarenhet »historiens järnlagar» inte godkänna »andra bevisningsakter än dem som äro skrifna med blod . . .» Även sedan nationen vunnit erkännande som stat måste den av egen kraft försvara sin ställning i nationernas inbördes kamp för tillvaron: »Det kan icke nog starkt betonas att *kraft* först och sist är hvad historien kräver af folken — den berättigade egoism, som känner lifvets hårda lagar och vet, att historien är obarmhärtig och utan nåd mot den som ej vill bevara sig själf». Denna kraft spirar ur den nationella självkänslan, »*nationalkänslans* medvetna egoism»; det räcker inte med »den naturliga altruistiska instinkt, som vill bringa offer för sitt land och som vi i allmänhet kalla fosterlandskärlek».⁹ En »brinnande nationalkänsla . . . är intet annat än en storm och en åska, en instinkt, en naturens kraft jenseits von Gut und Böse».¹ Nationalitetsidéns framsteg innebär alltså »ett skärpande af folkens själfkänsla och medvetenhet mot varandra. Detta är nationalitetsidéns innersida, *nationalismen* i egentlig mening. . .».²

Kjellén skildrar nationalismen som en naturdrift bortom gott och ont. Den är »nationens vilja till lifvet. En vilja till lifvet af samma natur som den öfvriga lefvande skapelsens, alltså icke blott till själfbevarelse, utan till växt».³ Nationerna är invecklade i en skoningslös kamp för tillvaron, där endast de starkaste överlever och expanderar, medan de svaga går under. Kjelléns darwinistiska syn på nationernas uppträdande förutsätter tydligen en speciell utformning av organismteorien. Nationerna kan inte bara uppfattas som överindividuella enheter av generationernas mångfald. De är framförallt, säger han, »att betrakta som organismer i biologisk mening. Det enda fasta hos dem är intressena, fördomarna och drifterna: driften

⁸ »Småstaternas problem» (1906), »Nationell samling», s. 180 f.; »Staten som lifsform», Sthlm 1916, s. 85 ff., 99.

⁹ »Nationalitetsidén», s. 148—156. Jfr »Politiska essayer», I, Sthlm 1914, s. 8 ff., 24 ff.

¹ Göteborgs-Posten, 1/11 1895.

² »Nationalitetsidén», s. 154 f.

³ N. D. A. 9/7 1914.

till självbevarelse och växt, viljan till lifvet och viljan till makt». »Nationerna som sådana äro i grunden rena naturväsen, som i historien vilja icke objektiv sanning och rätt, utan *sig* och *sitt*».⁴

Med denna syn på nationen som en biologisk organism kombinerade Kjellén en organisk statsuppfattning, som han gav skiftande utformning. I sina tidigare skrifter ville han se staten som ett slags moralisk regulator av nationens amoraliska drifter: »Genom staten komma rättens förnuftiga idéer att verka som tygel på nationens blinda instinkter. Genom staten erhåller således nationen det höga andliga innehåll, som den i sig själf saknar. På samma gång mottager staten af nationen tillbaka det pulserande sinnliga lif och den lifvets enhet, som ingen jordisk tillvarelseform kan umbära. Det är denna förmälning mellan *nationens naturväsen* och *statens förnuft*, som bildar fosterlandet i dess höga förpliktande mening, som en ny personlig individ i världen med högre rätt till existens än vi enskilda människor».⁵ Under världskrigets första år utvecklade Kjellén en ny syn på statens väsen. Han sade sig ha »måst reducera staten från filosofernas rättstat och förnuftiga väsen till ett i själfiskhet bundet, under lifsnödvändigheter famlande väsen af lägre förnuftsutveckling än den till hvilken individen kan höja sig». Staten är »primärt en intresse- och maktsfär och icke en rättsfär: ett sinnligt-förnuftigt väsen med accenten på den sinnliga sidan». Staternas uppträdande bestäms av »nödvändigheten», varför avtal och folkrättsliga garantier har ringa betydelse.⁶ Här har Kjellén så gott som upphävt den väsensskillnad mellan stat och nation som han tidigare hävdade: det är nu likgiltigt om den organiska enheten kallas stat eller nation. Detta betyder naturligtvis inte att han avsiktligt sammanblandar begreppen stat och nation. Han framhåller att staten uppträder *inåt*, mot sina egna medborgare, övertägnande som rättsstat; det är *utåt*, gentemot andra stater, som den visar sin driftbundna »naturesida».⁷ Det är Kjelléns syn på staten i dess förhållande till andra stater som i hans senare författarskap tenderar att sammanfalla med hans uppfattning av nationen.

Kjellén framför många versioner av den organiska statsuppfattningen, men det är endast en av dem som här är av intresse, näm-

⁴ »Staten som lifsform», s. 96. Jfr »Politiska essayer», II, Sthlm 1914, s. 131.

⁵ »Nationalitetsidén», s. 152.

⁶ »Staten som lifsform», s. 175, 177. — Den nya synen på staten antyddes redan 1911: »statens högre förnuft» kan inte tygla sitt »sinnliga underlag ... öfver en viss gräns», »Politiska essayer», II, s. 131.

⁷ »Staten som lifsform», s. 25 f.

ligen den redan antydda synen på staten som en biologisk, närmast *animalisk* organism, som i sitt uppträdande bland andra stater bestäms av »lifsnödvändigheter». Som levande väsen, underkastade livets lagar, ville Kjellén studera staterna, och särskilt var det stormakterna som tilldrog sig hans uppmärksamhet. I första upplagan av »Stormakterna» (1905) gav han följande programförklaring (utan att gå in på frågan om dess förenlighet med den tanke om staten som en moralisk regulator av nationens drifter, som han ännu bekände sig till vid den tiden): »Ur en viss synpunkt kan man nämligen icke undgå att i själfva stormakterna igenkänna äfven *biologiska* fakta. Af egen lifskraft och konjunkturers gunst, i ständig konkurrens med hvarandra, alltså i kamp för tillvaron och genom ett naturligt urval hafva äfven de framstått på jordens yta. Vi se dem där födas och växa, vi hafva också sett dem vissna och dö, som andra organismer. De äro sålunda former af lif; af alla lifsformer på denna jord de mest imposanta. Som sådana måste de kunna bli föremål för ett så att säga *biopolitiskt* studium, som söker utforska lagar för deras utveckling». Utforskningen av lagarna för stormakternas födelse, växt och undergång gjorde det också möjligt för Kjellén att »lyfta flikar af framtidens slöja» och ställa prognoser för deras framtida utveckling;⁸ dessa prognoser blev övervägande gynnsamma för Tyskland och ogynnsamma för dess medtävlare.

Det biopolitiska studiet av stormakterna, och av staterna i allmänhet, borde enligt Kjellén omfatta fem olika huvudaspekter på statsorganismen, som skulle motsvaras av fem grenar av den politiska vetenskapen. Studiet skulle gälla staternas geografiska läge i förhållande till andra stater, deras gränsförhållanden samt deras morfologi (geopolitik); deras naturresurser och produktion (ekopolitik); deras befolkningsutveckling, rasförhållanden och »folk-själ» (demopolitik); deras sociala förhållanden (sociopolitik); samt slutligen deras författningspolitiska struktur (kratopolitik). Detta program, som skisserades redan 1901, tillämpades första gången i första upplagan av »Stormakterna»; dess teoretiska utformning till ett fullständigt »politikens system» sysselsatte Kjellén under hans senare år.⁹ Vad som här är av intresse i detta system är den s. k.

⁸ »Stormakterna», 1. uppl., Sthlm 1905, s. 22 f.

⁹ Göteborgs Aftonblad 22/3, 26/3 1901; »Stormakterna», 1. uppl., s. 22 ff. (en kortfattad presentation av programmet; den återfinnes ännu i 3. uppl., Sthlm 1914, del 1, s. 24 ff.); »Världskrigets politiska problem», Sthlm 1915, s. 7 ff.; »Staten som lifsform», passim; »Sverige», Sthlm 1917, passim; »Undersökningar till politikens system» Statsv. tidskr. 1918, s. 98—128, ibid. 1919, s. 163—182, 263—280.

geopolitiken. Med denna term betecknar han alltså det första, rent geografiska element i systemet; geopolitiken är »läran om staten som geografisk organism».¹ I praktiken omfattar emellertid geopolitiken hos Kjellén även eko- och demopolitiken; när han skall värdera en stats utsikter i kampen för tillvaron utifrån dess geografiska förutsättningar, kan han inte se bort från dess ekonomiska resurser och befolkningsförhållanden. Hans geopolitik motsvarar sålunda den geopolitik i vidare mening, som senare kom att omhuldas i Tyskland.²

Kjelléns i vidare mening geopolitiska betraktelsesätt leder i hög grad till en deterministisk syn på staternas villkor i kampen för tillvaron. Staterna är visserligen enligt Kjellén behärskade av sina biologiska livsdrifter, men dessa drifter kan endast få fritt spelrum inom de gränser som de geopolitiska faktorerna uppdrar. »Staten är fången i sitt rum, land, läge o. s. v., och kan på ett gifvet ögonblick icke lösgöra sig därur, liksom icke heller helt ur sitt folklynne, sina mått, sina institutioner».³ Staternas utrikespolitiska aktivitet bestäms till stor del av deras geografiska läge, gränsförhållanden, naturresurser, befolkningsförhållanden o. s. v. Vissa stater är sålunda av sina geopolitiska förutsättningar tvingade att föra en expansiv politik. Särskilt gäller detta om överbefolkade stater, vilkas expansion — på grannländers bekostnad eller genom imperialistisk politik — är berättigad, medan däremot underbefolkade stater eller stater med klen folkökning gör sig skyldiga till »öfvergrepp», om de ger sig in på en expansiv politik.⁴ Men stundom är Kjellén beredd att ge stormakterna en särställning i detta hänseende: »En stormakt är till endast i och med det, att den är expansiv. Status quo upphäver dess väsen, som är utvecklingsmöjlighet och utvecklingsvilja utöfver status quo»; »status quo är på sin höjd ett rent småstatsideal».⁵ Stormakterna är således berättigade att expandera oberoende av befolkningsförhållanden och andra geopolitiska villkor; själva egenskapen av stormakt höjer dem över geopolitikens lagar. När en stormakt, som inte kan åberopa befolkningsöverskott (Frankrike, U. S. A. och Ryssland nämns som exempel)⁶ bedriver expansionspolitik, är detta

¹ »Staten som lifsform», s. 39.

² Thermænius, a. a., s. 31 f., 39 ff. Jfr »Staten som lifsform», s. 61, 130.

³ »Stormakterna», 3. uppl., del 4, s. VIII (förordet). Jfr. *ibid.*, 1. uppl. s. 20 f.; »Till kritiken af 'Stormakterna'. En replik», Festskrift till Hugo Geber, Sthlm 1913, s. 143; »Staten som lifsform», s. 38, 123, 174 f.

⁴ »Staten som lifsform», s. 122 f. Jfr »Politiska essayer», II, s. 135 f.

⁵ »Politiska essayer», I, s. 157 f.

⁶ »Staten som lifsform», s. 122 f.

för Kjellén ena stunden oberättigade övergrepp, andra stunden berättigat genom själva stormaktsställningen. — Ytterligare en aspekt av Kjelléns geopolitik (i vidare mening) bör nämnas, nämligen hans förordande av autarki, »ekonomisk själf tillräcklighet, så att folkets väsentliga behof kunna täckas af rikets egna tillgångar». Liksom tvånget att finna rum för befolkningsöverskott nödvändiggör enligt Kjellén även autarkikravets tillfredsställande en expansiv politik hos vissa stater, t. ex. Tyskland; »en sluten intressefär», innefattande Mellaneuropa och Levanten, anser han vara nödvändig för Tyskland.⁷

Av denna redogörelse för Kjelléns syn på staternas (nationernas) »väsen» och deras förhållande till varandra har klart framgått att en positiv värdering av kriget ingår som ett nödvändigt led i hans åskådning. Kjellén ser »striden som det normala, folkens eviga och absoluta fiendskap som historiens grund»; varje annat betraktelsesätt förklaras vara orealistiskt och »oskuldsfullt förlegadt», en »fördarwinistisk» ståndpunkt.⁸ Fredssträvandena är emellertid — trots vissa goda och vackra sidor — inte bara utopiska utan också i viss mening omoraliska: de betecknar »en revolt i materialismens namn mot den gudomliga världsordningen».⁹ Kriget har nämligen ett egenvärde, det är inte bara nödvändigt utan också värdefullt för både stat och individ. För staterna är det »en generalrevision, där statens samtliga krafter ställas under besiktning och alla svaga punkter uppdragas».¹ Kriget är »ett utvecklingsredskap, hvarigenom historien sorterar ut lifsodugliga nationer som torra kvistar på trädet».² Kriget stärker den nationella gemenskapen³ och kan vara »ett styrkande, härdande och förbättrande prof för folken», medan däremot freden verkar söndrande och förslappande.⁴ Kjellén gav starka och pregnanta uttryck för den syn på krigets prövningar såsom en renande och väckande kraft, som var ganska vanlig i hans svenska samtid.⁵ Hans resonemang och formuleringar om kriget visar, som Staffan Björck påpekat, en tydlig överensstämmelse med vissa av Treitschkes teser om kriget i det 1897—98 utkomna arbetet »Politik»; ett inflytande från Treitschke förefaller sannolikt.⁶ Men det bör också

⁷ Ibid., s. 129, 131.

⁸ N. D. A. 9/7 1914.

⁹ G. Abl. 30/6 1899.

¹ »Världskrigets politiska problem», s. 6.

² »Politiska essayer», II, s. 32.

³ G. Abl. 29/6, 30/6 1899; »Die Ideen von 1914», Leipzig 1915, s. 22 f.

⁴ G. Abl. 29/6 1899.

⁵ S. Björck, »Heidenstam och sekelskiftets Sverige», Sthlm 1946, s. 120 f.

framhållas att Kjelléns hyllningar till kriget i stort sett hör förkrigstiden till; under världskriget dämpas entusiasmen, och den fredliga sammanlevnadens ideal undergår mot slutet av kriget en markant värdestegring hos honom. År 1920 har han rentav kommit fram till att »naturens lag att den starke skall uppsluka den svage» ej är allmäktig, ty »makt är överhuvud icke historiens sista ord, utan kultur».⁷ Att denna åsiktsförskjutning stod i samband med Tysklands öden under världskriget torde vara ställt utom allt tvivel.

Kjellén såg nationalismen som en naturkraft bortom gott och ont, han hyllade starka staters kraftutveckling och ansåg dem under vissa betingelser vara berättigade till expansion, och han betraktade kriget som något nödvändigt och värdefullt. Det är tydligt att Kjellén måste betecknas som en företrädare för den extrema, maktdyrkande form av modern europeisk nationalism, som blev ett av de nationella diktaturens ideologiska fundament. I denna nationalism fanns ett starkt inslag av något som skulle kunna kallas politisk darwinism: staternas inbördes motsättningar betraktades som en evig kamp för tillvaron, där de svaga sällas bort genom det naturliga urvalet och endast de bästa, d. v. s. de starkaste, överlever. Kjellén gav med utgångspunkt från sin biologiska variant av organismteorien en utomordentligt åskådlig form åt dessa »darwinistiska» föreställningar.⁸

På vissa punkter finns en direkt överensstämmelse mellan Kjelléns statsuppfattning och den nationalsocialistiska ideologien. Särskilt gäller ju detta den geopolitiska aspekten. Geopolitiken har spelat en utomordentligt stor roll i Tyskland i vetenskaplig forskning och än mer i politisk propaganda, framförallt efter nationalsocialismens maktövertagande. Den har, som Thermanius framhållit, »varit en makt till förnyelse av det tyska folkets vilja att återvinna den stormaktsställning, som 1918 gick förlorad».⁹ Den tyska geopolitiken var till stor del direkt inspirerad av Kjellén. Dess ledande man i Tredje riket, Karl Haushofer, talade sålunda om Kjellén som sin »vördade lärare», och han utgav »Stormakterna» i flera omarbetade upplagor; boken betecknades allmänt som geopolitikens bibel. Haushofer och

⁶ Ibid. s. 122. Jfr H. v. Treitschke, »Politik», I, Leipzig 1913, s. 72—77; II(1913), s. 362 ff., 553.

⁷ »Stormakterna och världskrisen», Sthlm 1920, s. 218.

⁸ R. Getteli, »History of political thought», New York 1924, s. 432; A. Cobban, »Dictatorship. Its history and theory», London 1939, s. 172; H. Tingsten, »Demokratiens seger och kris», Sthlm 1939, s. 107 f.; Dens., »Den nationella diktaturen», Sthlm 1936, s. 188 f.

⁹ Thermanius, a. a., s. 86.

hans lärjungar utnyttjade Kjelléns vidareutveckling av Ratzels idéer om lagar för staternas expansion, hans systembyggnad och hans terminologi i ett öppet uttalat politiskt syfte. En politisk tendens fanns visserligen också hos Kjellén — i hans apologier för tysk expansion och i hans profetior om Tysklands kommande storhet och dess medtävlares nedgång och fall —, men den var naturligtvis mera beslöjad än hos Haushofer. Den Haushoferska geopolitiken blev helt och hållet propaganda och »Lebensanschauung».¹ Genom Rudolf Hess' förmedling kom Hitler redan i början av 1920-talet i kontakt med Haushofer och hans geopolitiska idéer.² Geopolitiken i vidsträckt bemärkelse (alltså innefattande även befolknings- och näringspolitik) kom i Tredje riket till användning framförallt vid utformningen av den strategiska och ideologiska grundvalen för det utrikespolitiska expansionsprogrammet. För nationalsocialismen blev Haushofers geopolitiska lära, särskilt livsrumstanken, ett betydelsefullt propagandamedel.³ Det var sålunda en icke oviktig del av den ideologien, som Kjellén kom att influera. Men det bör samtidigt framhållas att det inte var enbart på Kjelléns teorier som Haushofer byggde sitt geopolitiska program.⁴

Kjelléns organismteori och hans uppfattning om statens och nationens inbördes förhållande innehåller också många överensstämmelser med nationalsocialismens ideologi. Liksom Kjellén utgår från »nationen» utgår de nazistiska teoretikerna från »folket» (i regel avses det genom tiderna fortlevande folket, d. v. s. vad Kjellén kallar nationen).⁵ Det mogna, historiskt medvetna folket eftersträvar statlig gestalt, säger man; staten skapas av folket, och folket är och förblir den levande kraften i staten.⁶ Staten betecknas ofta som folkets

¹ Ibid., s. 3, 5, 64 ff.; R. Strausz-Hupé, »Geopolitics», New York 1942. s. 51. Denne författare ger Kj. en ganska blygsam roll i geopolitikens utveckling (s. 40 ff.). J. Mattern, »Geopolitik» (The Johns Hopkins University studies in historical and political science, LX: 2), Baltimore 1942, synes däremot vilja göra honom till den nazistiska geopolitikens främste inspiratör, s. 63—106.

² Strausz-Hupé, a. a., s. 49.

³ Ibid., s. 111 ff.; G. H. Percy, R. H. Fifield m. fl., »World political geography», New York 1948, s. 24, 29 ff.; Thernænius, a. a., s. 67 ff.

⁴ Haushofer var sålunda direkt influerad av Ratzel, »World political geography», s. 24. Vidare var han påverkad av engelsmannen Mackinders teorier, Strausz-Hupé, a. a., s. 53 ff.

⁵ »Den nationella diktaturen», s. 92 ff.

⁶ E. R. Huber, »Verfassungsrecht des Grossdeutschen Reiches», Hamburg 1939, s. 154, 164 f.; O. Koellreutter, »Grundriss der Allgemeinen Staatslehre», Tübingen 1933, s. 14, 41, 61. — Koellreutter nämner Kjellén som den nazistiska statslärans främste föregångare. Han visade en ny väg för statsläran genom att framställa staten som folkets livsform och betona folkets och statens enhet, a. a., s. 4 f.

livsform.⁷ Folk och stat bildar en ouplöslig enhet.⁸ Statens uppgift är att verka för folkets intressen och välgång, att, som Kjellén uttryckte det, »fullkomna folkanlaget».⁹ Överensstämmelsen mellan Kjelléns och nationalsocialismens syn på stat och folk (nation) har emellertid en avgörande begränsning: Kjellén anser inte att nationen skapas av »blodsbandet», medan nationalsocialismen uppfattar »folket» som en rasbestämd enhet. Man kan med Thermænius säga att hela Kjelléns statslära »utgör en i många avseenden fullt modern och brukbar andlig grundval till den . . . nationalsocialistiska läran».¹ Men man bör då hålla i minnet att den i det för nazisterna viktigaste avseendet varken var modern eller brukbar.

Den organiska uppfattningen av staten eller folket leder, konsekvent tillämpad, till föreställningen att den överindividuella organismen har en egen vilja och egna intressen, som måste ges företräde framför de enskilda individernas intressen. En sådan antiindividualistisk tendens kan tydligt urskiljas hos Kjellén. Han angrep ständigt vad han ansåg vara skadlig individualism, och han hävdade statsintressets primat.² På flera ställen — särskilt i resonemangen om 1914 års idéer, som skall behandlas senare — fastslog han med tillfredsställelse att framtiden tillhör socialismens kollektivistiska idé med dess tonvikt »på statsmakten i stället för på den enskildes rätt».³ Parallellt med denna antiindividualistiska förkunnelse förekom emellertid också uttalanden om att demokratiens massvälde hotar den »sjelfständiga individualiteten».⁴ Kjellén synes ha menat att den organiska staten, företrädd av det kvalificerade fåtalet, har rätt att inkräkta på majoritetens individuella sfär, medan däremot den demokratiska massan inte är berättigad att inskränka fåtalets frihet.

I sina kommentarer till försvarsagitationen 1913—14 gjorde Kjellén några intressanta uttalanden om förhållandet mellan statens vilja och folkviljan. Han fann att kraven på försvarets stärkande

⁷ Huber, a. a., s. 166 f.; »Den nationella diktaturen», s. 98.

⁸ Huber, a. a., s. 163, 165. Jfr Koellreutter, a. a., s. 61 ff.; G. Neese, »Die Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei. Versuch einer Rechtsdeutung», Stuttgart 1935, s. 65.

⁹ »Den nationella diktaturen», s. 98; »Staten som livsform», s. 183.

¹ Thermænius, a. a., s. 4, n. 2.

² Se t. ex. G. Abl. ^{30/6} och ^{7/9} 1899; »Nationalitetsidén», »Nationell samling», s. 133.

³ »Politiska essayer», II, s. 22.

⁴ G. Abl. ^{23/9} 1898. Jfr *ibid.* ^{17/12} 1902; N. D. A. ^{10/10} 1919.

»skär igenom partiskränet som en renare och djupare ton, från djupare belägna strängar inom folket». ⁵ Han tyckte sig nämligen kunna se att ett folk »liksom sjön Tåkern» har två bottnar: en ytlig, som är lös och opålitlig, »bildad af tidsandans skum, af drifternas slam, af partiagitationens dy», och en som ligger på djupet och utgör »folksjälens verkliga grund, dess innersta rashemlighet, dess genom tiderna konstanta egenskaper, som alltjämt vid stora och afgörande tillfällen gå i dagen». Den ytliga, falska bottnen är »folkviljan i hvardagslag», som är »en mjuk lera i skickliga demagogers händer». Men den verklige statsmannen måste kunna »aflyssna folket dess ännu icke medvetna önskningsar och behof». Detta är också vad folket egentligen vill: »Det begär, att ledaren skall förstå dess verkliga vilja och väl, äfven när det icke själft förstår det, ja, äfven när det med mun och läppar vittnar emot det. Folket vill, att ledaren skall *utlösa dess bättre jag* ur dess eget famlande eller falska vittnesbörd om sig själft». När på detta sätt den »verkliga», »sanna» folkviljan kommit till tals och överröstat valutslagets falska folkvilja, »försvinner också motsättningen mellan folket och fosterlandet». ⁶ Den sanna folkviljan är alltså enligt Kjellén detsamma som statens och det eviga folkets vilja. Exakt samma tanke återfinns i den nationalsocialistiska ideologien: Den »sanna» folkviljan är det eviga folkets vilja och »levnadslag», och den är det nu levande folkets så att säga bättre jag, som ledaren och partiet skall ge uttryck för, även om det sker mot majoritetens faktiskt uttalade vilja. ⁷

Det har redan framgått, att Kjellén stod främmande för demokrati. Fram till sekelskiftet och från och med världskrigets första år ställde han sig direkt avvisande. Under mellantiden var visserligen demokrati ett honnörssord i hans politiska agitation för ungdomsprogrammet, men när han krävde rösträttsutvidgning var det med starka reservationer i icke-demokratisk riktning och med en nationalistisk, inte en demokratisk motivering. Och redan under denna tid framförde han en vetenskapligt betonad kritik av demokrati. Han utformade en teori om att statsformerna genomgår en lagbunden, cyklisk utveckling »till och från demokrati»: den fallande utvecklingslinjen från autokrati (även kallat monokrati) över konstitutionalism till demokrati, som dominerat Västerlandets historia de senaste århundradena, skall som så många gånger förut

⁵ N. D. A. 14/2 1914.

⁶ »Politiska essayer», II, s. 245 ff. (1913).

⁷ »Den nationella diktaturen», s. 96 ff., 105 f., 182.

i historien avlösas av en stigande linje från demokratiens basnivå via mellanformerna principat och cäsarism tillbaka till autokratien.⁸ Redan 1907 förklarade Kjellén att demokratierna icke är »historiens sista ord; »massans envælde», som nu undertrycker »personligheten», skall avlösas av ett personligt envælde.⁹ Det är tydligt att ordet demokrati i Kjelléns undersökningar av statsformernas utveckling har en annan innebörd än när det förekommer som honnörsord i hans politiska förkunnelse vid samma tid. I sina vetenskapliga framställningar menar han »den fulla och hela folksuveränitetens form», och han fastslår, att utvecklingens hjul kommer att rulla över till ordningens sida, d. v. s. autokratien, när friheten »öfverbetonas till själfsvåld i demokratierna».¹ I politiska sammanhang ger han inte ordet demokrati en så långtgående innebörd och behöver därför varken kritisera demokratierna eller förutspå dess undergång. Dessa två aspekter på demokratierna, den vetenskapliga och den politiska, sammanfaller under Kjelléns sista år. Ordet demokrati förlorar efterhand sin värdebetonning i hans politiska författarskap, som mer och mer präglas av den vetenskapliga kritiken av demokratierna.

Det är inte nödvändigt att ytterligare följa skiftningarna i Kjelléns inställning till demokratierna. Däremot bör hans tankar om ledaren granskas närmare. År 1902 konstaterade han i en artikel om Wilhelm II att »det är alla germaners djupaste längtan att hafva i sin spets en man, hvilken de förtroendefullt kunna lyda», och han fann att särskilt svenska folket »behöfver en hård hand öfver sig för att framstå i sitt bästa ljus».² Några år senare tyckte han sig märka en växande längtan hos folket efter »en stark man att följa».³ Ledarens uppgift ansåg Kjellén, som nyss visats, bestå i att avlyssna den sanna folkviljan och genomföra dess önskingar, även om det sker mot folkets i val uttalade vilja. Här har han uppenbarligen uttryckt grundtanken i den nationella diktaturens ledarprincip. En skillnad är dock, att han inte bokstavligen försett ledaren med demokratisk legitimation; han talar inte om »sann demokrati» när han beskriver hur ledaren förverkligar den sanna folkviljan.

⁸ »Politiska essayer», II, s. 83 ff. (1907); *ibid.*, s. 95 ff. (1912; citatet s. 97); »Försök till ett statsformernas naturliga system», Festskrift till Pontus Fahlbeck, Lund 1915, s. 121 ff.; »Staten som lifsform», s. 155 ff.

⁹ »Politiska essayer», II, s. 84.

¹ »Försök till ett statsformernas naturliga system», s. 129, 145.

² G. Abl. 17/12 1902.

³ »Politiska essayer», II, s. 19 (1910).

I de här berörda uttalandena om ledaren, som gjordes i mera dagspolitiskt betonade inlägg före 1914, åsyftade Kjellén monarken.⁴ När han utvecklade sin teori om den kommande utvecklingen mot envælde, synes han däremot ha menat att demokratiens baneman, »Cäsar», skall vara en ledare som stiger fram ur folkets djupa led. I sina tidigare undersökningar av statsformernas utveckling gav han dock inte något klart besked på den punkten.⁵ Efter 1918 undergick så hans uppfattning en intressant utveckling, troligen under intryck av de politiska omvälvningar som följde i krigets spår. Resultatet kan avläsas i manuskriptet till en serie föreläsningar över »Statsformernas system», som han höll vid Uppsala universitet från och med höstterminen 1921. Här utformade han ytterligare sin teori om statsformernas cykliska utveckling och kom mot slutet in på demokratiens framtidsutsikter.⁶ Framställningen är här av så stort intresse, att vissa partier bör citeras in extenso.

Kjellén konstaterar, att demokratiens för närvarande befinner sig i en kris. Han finner att »parlamentarismen är den form för demokratiens, som först råkat i misskredit: genom det ofruktbara talandet, genom de täta intrigerna, men först och sist genom det upprifvande partiväsendet som förbrukar statens krafter på inre tvistigheter, ofta af rent personlig art». Folket är viljelöst gentemot de skadliga partierna, emedan det identifierar dem med sig själv. »Att tygla partierna förmår endast en *herre*. Men när de gamla konungarna äro bortvräkte och döde, då finns till den gamla monarkien ingen återvändo. Den herre som skall krossa partierna och samtidigt fylla folkets behof af en ledare så att det villigt tjänar, måste vara af annat slag. 'Das ist der Anfang des Cäsarismus', säger Spengler . . .».⁷

⁴ I det ovan citerade resonemanget från 1913 om ledaren och den sanna folkviljan är det kungen som framställs som den potentielle starke mannen, »Politiska essayer», II, s. 247. Jfr »Ett program», s. 114 f. (yttrande i Andra kammaren $\frac{6}{2}$ 1907), där Kj. säger sig längta efter en tid »då man från svenska tronen . . . skall veta att aflyssna nationen dess hemliga, kanske knappast halft medvetna önskemål» och på så sätt kunna »ställa sig i folkets spets» i brydsamma situationer.

⁵ Se t. ex. »Försök till ett statsformernas naturliga system», (1915), s. 139 f.

⁶ »Statsformernas system», kap. »Principat», s. 43 ff. (ny paginering i slutet av manuskriptet). Manuskriptet tillhör nu biskopinnan Ruth Kjellén-Björkquist, Sigtuna. — Föreläsningsserien var oavslutad vid Kjelléns död 1922.

⁷ Ibid., s. 43 f., 47. Citatet från Spengler är hämtat från »Preussentum und Sozialismus» (München 1921), s. 67. Spengler synes dock med cäsarismens föregångare mena demokratiens demagogiska partiledare. Det är ovisst om Kjellén kände till Spenglers teori om demokratiens stundande övergång till cäsarism i »Der Untergang des Abendlandes» (del II, München 1922, s. 541 ff., 634), när han skrev det sista avsnittet av »Statsformernas system»; vissa konkreta överensstämmelser (båda talar t. ex. om att plutokratien härskar i demokratiens) kan

Kjellén finner att inte bara de bildade klasserna, vilkas existens är hotad, utan även folket självt kommer att tröttna på det demokratiska systemet. Folket »känner en stigande olust, ehuru det med sin stora omedvetenhet icke ser att felet sitter i dess eget s. k. välde. Systemet uppehålls således allenast af dem som profitera däraf: yrkespolitikerna, demagogerna, rikemännen bakom. Då är tiden inne för *höfdingen* att framträda». Höfdingen kan inte vara en parlamentarisk premiärminister, eftersom en sådan endast i kris-situationer kan uppträda som samlande gestalt och annars inte är annat än »partihöfding». »Hvad frihetens och jämlikhetens missbruk kräver, är folkhöfdingen, som garanterar ordning och rättvisa. Hans framträdande skall bäras af en undermedveten folkvilja, om också den medvetna reagerar. Men hans välde, om det skall bli något annat än en ögonblickets konjunktur=diktatur, måste byggas omedelbart på folket. Detta vill ha en herre, men det vill ha kvar illusionen om sig själf som principal. På denna motsägelse hvilar den nya statsformen» (s. 47 f.).

Principat är Kjelléns benämning på denna statsform; den historiska prototypen är Augustus' välde. Det utmärks av obestämda former, som ger ledarpersonligheten utrymme, och det måste vara »en starkt aktiv faktor, för att rättfärdiga sin ställning och undanrödja det länge lurande misstroendet». Principatet är en övergångsform i demokratiens utveckling till autokrati. Folkviljan undanträngs alltmer, och till sist blir princeps konung; väldet blir ärftligt.⁸

Kjelléns framställning av demokratiens kommande nederlag och övergång till principat i »Statsformernas system» ger ett intryck av att han på väsentliga punkter förutsäger de italienska och tyska diktaturernas upprättande och deras karaktär; det var bara hans antagande att enväldet blir ärftligt som visade sig felaktigt. Ledaren som krossar partierna och skapar »ordning», den undermedvetna (sanna!) folkviljan som uppbär honom, tvånget till en starkt aktiv politik som kan rättfärdiga regimen — allt ter sig som en beskrivning av den nazistiska eller fascistiska diktaturen. Det avgörande är

tyckas tyda på påverkan från Spengler. Grundtanken i teorien har ju Kjellén dock framfört långt före Spengler.

⁸ Ibid., s. 48. Kjellén synes tänka sig cäsarismen som en mellanform mellan principatet och den rena autokratien. — Huvuddragen i denna utveckling skisserades redan i »Försök till ett statsformernas naturliga system»: Vid övergången till cäsarism kan »de demokratiska institutionerna existera ännu, men som tomma skyltar blott. När äfven de indragas, så att härskaren framträder i eget namn, då har cäsarismen hårdnat till autokrati», s. 140. Tanken att härskaren från början skall vara en folkhövding och inte en monark finns emellertid, som nämnts, endast oklart antydd (s. 139 f.).

emellertid att Kjellén insett att en diktatur som uppstått efter demokratiens seger måste söka en annan legitimation än den fördemokratiska statens system av politiska privilegier. Kjelléns »princeps» eller »Cäsar» kan inte vara en monark, han måste vara en man ur folkets led,⁹ och han måste bygga sitt välde direkt på folket och ge det en illusion av att det själv har den egentliga makten. När det gäller ledarprincipen var Kjelléns uppfattning i dess slutliga utformning en — för att använda Thermænius' ord — »fullt modern och brukbar andlig grundval» till den nationalsocialistiska diktaturen.

Kjellén anser sin förutsägelse av demokratiens undergång vara vetenskapligt grundad. Men innesluter den inte också en positiv värdering? Önskar inte Kjellén också att demokratien skall avlösas av principatet? Allt tyder på att det förhåller sig så. När han i sina sista tidningsartiklar gör demokratien ansvarig för Versaillesfreden och ser bolschevismen som dess slutstadium (den senare synpunkten finns också i »Statsformernas system», s. 46), ställer han in demokratien i för honom speciellt förhatliga sammanhang. Han finner idel nedsättande omdömen om de demokratiska metoderna: »det ofruktbara talandet», »det upprifvande partiväsendet», »intrigerna» o. s. v., men karakteriserar principatets väntade insatser med värdebetonade ord som »ordning» och »rättvisa». Det är tydligt att resultatet av Kjelléns vetenskapliga analys här liksom ifråga om nationalismen sammanfaller med vad han anser vara riktigt och önskvärt.

De korporativa idéerna, som ju spelade en viss roll i den nationalsocialistiska ideologien — om också inte lika framträdande som i den fascistiska — hade i Kjellén en entusiastisk anhängare. Ända från sekelskiftet, då han började se det framväxande organisationsväsendet som en värdefull form för kollektivistisk samverkan mellan individerna, ivrade han för intresserepresentation. Han utformade denna tanke i en rad skiftande projekt; slutligen stannade han för en slags klassrepresentation i Första kammaren. Alla dessa förslag präglades av hans sympati för den kollektivistiska samhällstypen, som »gömmar individen i föreningens högre enhet, ända tills det nya klass-samhället slutligen framstår i organisk enhet och mångfald».¹

⁹ Uttrycket »folkhöfdingen» (s. 47) måste anses betyda ungefär »folkledare av folkligt ursprung». På ett annat ställe i manuskriptet, där principatet berörs (s. 127 i första avdelningen), talas det om »en höfding som stiger fram ur massan».

¹ »Nationell samling», s. 34.

Kjelléns argument för korporativ representation kan summeras på följande sätt: 1. Representationen får en naturligare grund än »1800-talets atomistiska uppfattning af valmännen som enkla nummer»,² när den återspeglar den sociala grupperingen, sådan den kommer till uttryck i det moderna organisationsväsendet; detta svarar nämligen mot människans behov av stöd och gemenskap. 2. Klassmotsättningarna kan mildras eller bringas att upphöra, och därigenom kan den nationella solidariteten stärkas.³ 3. Partiväsendet, som splittrar och försvagar staten, blir överflödigt. 4. Vissa för staten särskilt värdefulla grupper kan ges en förhållandevis starkare representation än andra.

Alla dessa argument återfinns hos den korporativa eller pluralistiska riktningens samtida förespråkare utanför Sverige.⁴ Däremot saknades hos Kjellén en tanke som var grundläggande hos många utländska korporativa teoretiker, nämligen att yrkesorganisationerna borde tillerkännas vidsträckta befogenheter så att statens funktioner i motsvarande grad kunde begränsas. Men det var också vanligt i samtida teori att söka förena korporativ representation med en stark statsmakt. Denna strävan framträdde tydligt hos Kjellén. Han tänkte sig rentav att intresserepresentationen skulle främja statsmaktens enhet och styrka, och han satte den i direkt samband med sin teori om den kommande cäsaristiska absolutismen.⁵ Av detta får dock inte den slutsatsen dras att Kjellén skulle ha velat göra korporationerna till osjälvständiga redskap för diktatorisk statlig maktutövning, på samma sätt som fascismen sedermera gjorde; det finns inga uttalanden som tyder på en sådan avsikt.

Kjelléns åskådning skiljer sig också från de nationella diktaturernas korporativa ideologi och dess föregångare däri, att det är klassammanslutningen och inte yrkesgemenskapen som han vill lägga till grund för representationen.⁶ I praktiken är dock denna skillnad föga väsentlig: även Kjellén vill genom sin intresserepresentation eliminera klasskampen och hindra arbetarklassen att utnyttja sin numerära maktställning. Slutligen bör påpekas att Kjellén inte direkt sätter den korporativa ideologien i samband med den organiska stats-

² »Politiska essayer», II, s. 210.

³ Tanken att den nationella solidariteten skall stärkas antyds dock förvånande sällan. Se t. ex. »Staten som livsform», s. 154.

⁴ Tingsten, »Demokratiens seger och kris», s. 75 ff.; S. Wallengren, »Valrättsproblem», Lund 1915, s. 104—117.

⁵ »Ett samlingsprogram i rösträttsfrågan», Sthlm 1902, s. 37; »Staten som livsform», s. 155. Jfr Arrhén, a. a., s. 39.

⁶ Se t. ex. N. D. A. ⁵/₃, ⁶/₃ 1918.

uppfattningen; till skillnad från vissa av de nationella diktaturernas teoretiker och deras föregångare inom konservativ ideologi ser han inte de olika sociala grupperna eller näringsgrenarna som lemmar i statsorganismen.⁷

Det har redan nämnts att Kjellén efter unionsupplösningen krävde nationell samling kring ett ekonomiskt och socialt reformprogram. Motiveringen för reformerna var rent nationalistisk. »Ser man då icke den ledande och bärande grundtanken: att värna nationaliteten och höja nationalkänslan genom stärkande af folkets ekonomiska grund! Den aftecknar sig klart och starkt emot andra partiets enbart 'socialreformatoriska' ledmotiv». Så karakteriserade Kjellén grundtanken i sitt unghögerprogram.⁸ Han betonade också att programmet syftade till en förnyelse av den gamla sterila högerpolitiken; den konservativa målsättningen, som ingalunda finge uppges, måste främjas med positiva, radikala medel. Programmets konkreta innehåll måste här förbigås. Det bör dock påpekas att de socialpolitiska kraven framförallt avsåg att stimulera folkökningen och motverka emigrationen. Av intresse i detta sammanhang är också att Kjellén speciellt vände sig till bönderna och till »medelståndet», d. v. s. hantverkare, småhandlande och fabrikanter. Som nationalist kände han sig särskilt solidarisk med dessa grupper, som han ansåg vara bundna vid hemlandets jord genom sitt arbete, till skillnad från de internationella makterna socialism och kapitalism.⁹

I Kjelléns unghögerprogram fanns samma förening av nationalism och en viss social radikalism och samma inriktning på medelklassen, som var utmärkande för den tidiga nationalsocialismen. Men överensstämmelsen har inte bara denna allmänna karaktär. När Kjellén uttalade sig om kapitalism och socialism fann han stundom formuleringar som de nazistiska ideologerna skulle ha kunnat använda. Han betecknade kapital och arbete som internationella, materialistiska makter, som gemensamt hotar de nationella och ideella värdena och stundom opererar i hemligt samförstånd. Dessa synpunkter

⁷ Tingsten, »Den nationella diktaturen», s. 102, 258; Dens., »De konservativa idéerna», Sthlm 1939, s. 186 ff.

⁸ »Ett program», s. 61. I denna bok redovisas programmet i en samling anföranden från Kj:s andrakammarperiod 1906—08, samt i en kommentar till dessa.

⁹ Ibid., s. 48 f.

¹ »Politiska essayer», II, s. 216 (1912); N. D. A. ²¹/₂ 1918, ¹⁷/₅ 1919, ²⁷/₉ 1920 (citatet).

utvecklades med särskild skärpa efter världskrigets slut, då han fann att »mammonism och bolsjevism» regerade världen.¹ I de demokratiska staterna tyckte han sig nu se att »öfverallt i bakgrunden lurar här plutokratien, där primitiva andar och samveten hålla i maktens tyglar».²

Under de år då Kjellén framförde unghögerprogrammet stannade inte hans antikapitalistiska förkunnelse vid sådana allmänna fraser. Han hävdade att staten måste ingripa i det ekonomiska livet för att skydda de nationella värdena mot »faran af en öfvermäktig kapitalism».³ Han ville ha »en starkare socialiserad stat på det närvarande samhällets grundvalar och med bevarande af liberalismens landvinningar åt den enskilde på tillbörligt rum».⁴ Vid ett tillfälle preciserade han unghögerns inställning till olika former av kapitalism: den reagerar »emot den kapitalism, som göder bankerna medan folket svälter och industrien tynar», men känner sig däremot »förbunden med *den* kapitalism, som är nedlagd i landets jord och industriella företag och sålunda arbetar direkt med i utvecklingen». Det är samma tanke som återfinns i nationalsocialismens agitation mot det internationella, »roffande» finanskapitalet, som kontrasterades mot det nationella, »skapande» kapitalet.⁵

Kjellén betonade ofta under åren 1905—1910 att det finns ett starkt föreningsband och t. o. m. »en viss sympati» mellan unghögern och socialismen när det gäller kravet på en stark statsmakt som kan ingripa mot skadlig kapitalism.⁶ »Det är denna accent på statsmakten, som är det framtidsdugliga i socialismen», ansåg han.⁷ Det fanns också andra drag hos socialismen som tilltalade Kjellén: »Unghögern», sade han år 1908, »är fylld af beundran öfver den disciplin som socialismen förstått ingjuta hos massor af vårt folk, som under liberalismens låt-gå-system hardt när förlorat förmågan att underordna sig en idé». Den nuvarande klassbetonade socialismen måste bekämpas, men i en framtid, när socialismen blivit ansvarsställande och nationell, »skall det förnämsta hindret till samförstånd mellan landets bägge progressistiska rörelser vara öfvervunnet».⁸ Denna

² »Statsformernas system», kap. »Principat», s. 46.

³ »Nationell samling», s. 36.

⁴ »Politiska essayer», II, s. 20.

⁵ »Ungsvensken», nr. 1, 1910. Jfr »Den nationella diktaturen», s. 123; G. Feder, »Der deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage», München 1933, s. 21 f.

⁶ »Politiska essayer», II, s. 21. Jfr »Vårt Land», 14/2 1908.

⁷ »Politiska essayer», II, s. 12.

⁸ V. L. 14/2 1908.

tanke utvecklade Kjellén två år senare i den bekanta uppsatsen »Partier och idéer». Han gjorde en skillnad mellan socialismen som parti och som idé: »Men det finnes också en socialism ofvanför partitillfälligheterna, i idéernas rike. Denna är, logiskt och grammatikaliskt, motsatsen till individualism och intet annat. Accenten lagd på statsmakten i stället för på den enskildes rätt. Solidariteten vidgad ut öfver ett helt folk, icke inskränkt till personer eller ens klasser. Samhörighetens idé gent emot frihetens. Socialismen som parti inskränker denna idé till arbetarklassen. Däraf dess samhällsvåda. Vidga ut idén öfver hela folket — tänk en nationalsocialism i stället för klassocialism — och det samhällsvådliga blir en härlig samhällsstyrka!» Kjellén sade sig tro att framtiden tillhör denna »socialidé i nationell omfattning», som skall avlösa liberalismen.⁹

Kjellén har här tagit steget från en vag sympati för den faktiskt existerande socialismen på grund av det kollektivistiska drag han såg hos den till tanken på en slags ideal socialism, som sätter den nationella gemenskapen istället för klassolidariteten. Socialismen som idé innebar för Kjellén en hela folket omfattande nationell gemenskap, individens inordnande i det nationella kollektivet och samhörighetskänslans stärkande, inte krav på en viss ekonomisk ordning och förändringar i samhällets klasstruktur. Han har uttryckt samma tanke som låg till grund för nationalsocialismens förkunnelse om den »sanna» socialismen, sedan den radikala antikapitalistiska falangen inom partiet undanträngts: att socialism innebär nationell samhörighetskänsla, individens plikt mot det allmänna, patriotism o. s. v., men inte krav på ekonomiska och sociala reformer.

Inspirationen till sin idé om nationalsocialismen sade sig Kjellén ha fått, när han betraktat de svenska arbetarnas disciplinerade, målmedvetna demonstrationer på första maj. Han gav ingen antydan om att han fått uppslaget genom studium av utländska teorier om den »sanna» socialismen.¹ Under världskriget, när Kjellén gjorde sig till tolk för »1914 års idéer», återkom han till sin tanke om socialismen som idé. I en artikel om 1914 års idéer i Nya Dagligt Allehanda på våren 1915 citerade han den här refererade tankegången i »Partier och idéer», och han fann att det kämpande Tyskland förverkligade hans socialistiska ideal, »socialiststaten i högre mening». Detta ideal beskrev han nu som »en koncentration af statslifvet gent emot anarkien, som lurar på botten af 1789 års individualism», och han fast-

⁹ »Politiska essayer», II, s. 22 f.

¹ Ibid., s. 22.

slog att det utgör den första av 1914 års idéer. Som stöd för dessa tankar återopade han ett nyutkommet tyskt arbete, »Der Krieg und die Volkswirtschaft» av professor Johann Plenge (1915), där slagordet »Die Ideen von 1914» synes ha präglats för första gången, med den närmare bestämningen »die Ideen der deutschen Organisation». Hos Plenge, som enligt Kjellén »står på socialistiska åskådningars grund», kunde han läsa följande definition av socialismen: »Aber Sozialismus ist als gesellschaftliche Organisation nur die vollbewusste Gestaltung der Gesellschaft zur höchsten Kraft und Gesundheit; Sozialismus ist als Gesinnung nur die Befreiung des Einzelnen zur bewussten Einordnung in das begriffene Lebensganze von Staat und Gesellschaft. Mehr ist Sozialismus nicht: weder schlechthin Verstaatlichung noch schlechthin Verbeamtung».² Här återfann Kjellén sin fem år tidigare framförda tanke om socialismen som idé klart uttryckt. Kjellén kände också till Werner Sombarts krigsbok »Händler und Helden» (1915). Vad han fäste sig vid hos Sombart var konstaterandet, att den moderna socialismen bygger på 1789 års idéer och därigenom besmittats av de engelska krämaridealerna, d. v. s. borgerlig materialism och lyckomoral. Denna socialism var enligt Sombart »völlig ungeeignet, einen Heldischen Idealismus darauf aufzubauen». Genom att socialismen urartat till en rörelse som enbart tillvaratar proletariats intressen, har den mer och mer förlorat »die eigentlichen sozialistischen Ideale, die als sittliche Forderungen zuerst erhoben waren». »Der solcherweise verflachte Sozialismus . . . ist nichts anderes als Kapitalismus oder Kommersialismus mit umgekehrten Vorzeichen».³ Tanken på en idealistisk, hela folket omfattande tysk socialism, som Sombart utvecklade i senare arbeten, är redan här tydligt underförstådd.⁴

Kjellén kom alltså under världskriget i kontakt med en del av de föreställningar om den sanna tyska socialismen, som nazismen sedermera anknöt till. Han mötte hos tyska författare sin egen, fem år äldre idé om nationalsocialismen. Det hade varit naturligt om detta inspirerat honom till att vidareutveckla sin idé. Men det gjorde han inte; efter 1917 återkom han aldrig mera till den. Idén om nationalsocialismen spelade tydligen ingen central roll i Kjelléns

² N. D. A. 29/4 1915. Jfr N. D. A. 31/5 1917. J. Plenge, »Der Krieg und die Volkswirtschaft», Münster 1915, s. 172, 169 f. Plenges definition av socialismen citerades inte av Kjellén.

³ »Die Ideen von 1914», s. 5 f.; W. Sombart, »Händler und Helden, Patriotische Gesinnungen», München und Leipzig 1915, s. 113, 115 f.

⁴ »Den nationella diktaturen», s. 135.

politiska åskådning. — Det bör kanske också påpekas att Kjelléns idéer om socialismen inte har influerat nationalsocialismens ideologi; de skrifter, där han utvecklade dem, översattes inte till tyska. Även om han skulle ha varit den förste som präglade ordet nationalsocialism, så har detta självfallet endast kuriositetsintresse.

Under världskriget presenterade Kjellén, som nämnts, sin tanke om nationalsocialismen som en av 1914 års idéer. Under denna beteckning, som han övertog från Johann Plenge, gav han, kan det sägas, en sammanfattning av sin politiska åskådning. De flesta av de idéer han nu framförde har redan berörts. Det är likväl skäl att dröja något vid »1914 års idéer». Det intressanta i sammanhanget är att Kjellén framställde 1914 års idéer såsom en ny världsåskådning som skulle ersätta upplysningstidens idéer. Det var samma öppna, principiella avståndstagande från 1789 års idéer som skulle återkomma som en grundtes i den nationalsocialistiska ideologien.⁵

Redan på 1890-talet hade Kjellén förkunnat att upplysningstidens och den moderna liberalismens utilitarism i framtiden skall avlösas av en idealistisk pliktmoral. Frihetens, humanitetens och fredens idéer skall ersättas av sina motsatser: »auktoritet, rättvisa och stridens spänning». Mänskligheten kan endast förbättras genom krigets lidande, ty »njutningen förslöar och försämrar, lidandet allena uppfostrar och förbättrar».⁶

Efter krigsutbrottet framförde Kjellén dessa anti-utilitaristiska synpunkter som en del av 1914 års idéer. Världskriget skall göra rent hus med den individualistiska, materialistiska lyckomoralen, förklarade han; mänskligheten får genom kriget lära sig att plikt och offer är högre värden än mänskliga rättigheter och jordelivets lycka.⁷ Men han gav också begreppet 1914 års idéer en mera specifikt politisk innebörd. I anslutning till vissa tankegångar i den ovan citerade tyska krigslitteraturen utvecklade han en uppfattning av världskriget som en kamp mellan »Weltanschauungen», mellan 1789 års idéer, som företräds av Frankrike och England, och 1914 års idéer, som representeras av Tyskland.⁸ 1789 års idéer, som var ett

⁵ »De konservativa idéerna», s. 176.

⁶ G. Abl. 29/6 1899. Jfr ibid. 30/6, 7/7, 14/12 1899; »Nationell samling», s. 54 ff. (1903).

⁷ »Die Idéen von 1914», s. 10—24 (detta parti i boken utgöres av ett Gustaf Adolfstal 6/11 1914); återstoden, som citeras i fortsättningen, är en översättning av en serie artiklar om 1914 års idéer i N. D. A. 2/5, 5/5, 7/5 1915). Jfr ibid. s. 38—43.

⁸ Ibid. s. 5 f. Jfr Plenge, a. a., s. 171 ff.; Sombart, a. a., s. 113 ff.

uttryck för en berättigad reaktion mot en utlevad samhällsform, har numera urartat men ändå upphöjts till en evigt allmängiltig dogm. Det är denna urartning, denna överdrift, som måste sopas bort av de nya ideal för vilka Tyskland kämpar. »Ancien régime» och 1789 års idéer är tes och antites; 1914 års idéer är syntesen. Men när Kjellén skall frammana bilden av syntesen, låter han den praktiskt taget slå ut antitesen, trots att han förklarar att en kärna av sanning i alla tider skall finnas kvar av 1789 års idéer; »ett tidevarfs lösen dödas endast af en ny lösen».⁹

I stället för 1789 års frihet, som urartat till tygellöshet och upplösning av alla samhällets, religionens och moralens band, satte Kjellén ordning, d. v. s. »sambhörighet, själftukt, disciplin, förutseende beräkning, tillbörlig auktoritet». Ordning i denna mening måste inte vara liktydig med kadaverlydnad och yttre tvång, försäkrade han.¹ Han beskrev också den första av 1914 års idéer som »en koncentration af statslifvet gent emot anarkien, som lurar på botten af 1789 års individualism». Som ovan framhållits var det sin gamla tanke om socialismen som idé som han nu omskrev på detta sätt.² »Ordning», den första av 1914 års idéer, betydde för Kjellén de sociala och moraliska bandens åtstramning, individens disciplinerade inordnande i det nationella kollektivet och statsmaktens stärkande.

»Rättfärdighet» satte Kjellén som den andra av 1914 års idéer i stället för 1789 års jämlikhet, som han ansåg leda till dekapi-tering av mänskligheten och den jämnstrukna medelmåttans herravälde. Med rättfärdighet menade han ett samhällssystem, där »de olika delarna ha olika värde efter sin betydelse för det hela». Det bör i detta sammanhang påpekas att Kjellén aldrig presenterade något omfattande ideologiskt försvar för klasskillnader och för elitens rätt till makt. Han talade inte ofta om klasskillnader, och han var snarare benägen att liksom nationalsocialismens ideologer anse dem betydelselösa ur den nationella gemenskapens synvinkel än att öppet försvara dem. Och några intressantare ansatser till en elitideologi står inte att finna i hans skrifter. — Mot broderskaps-tanken, fattad som ett kosmopolitiskt ideal, satte Kjellén naturligtvis den nationella sambhörigheten.³

Det var ett extremt antilibertalt program, som Kjellén sam-

⁹ »Die Idéen von 1914», s. 29 ff. (citatet ur N. D. A. 2/5 1915). Jfr Plenge, a. a. s. 172, 188.

¹ N. D. A. 5/5 1915; »Die Idéen von 1914», s. 34.

² N. D. A. 29/4 1915.

³ N. D. A. 5/5 1915; »Die Idéen von 1914», s. 35 ff.

manfattade under namnet 1914 års idéer. Det låg väl i linje med hans spådomar om att »frihetens och jämlikhetens missbruk» kommer att bringa demokratien på fall och sätta principatets eller autokratiens »ordning och rättvisa» i dess ställe.⁴ På samma sätt som nationalsocialismen tog Kjellén principiellt avstånd från 1789 års idéer om mänskliga rättigheter, om lycka, frihet och jämlikhet, och satte i deras ställe oklara föreställningar om plikt och offer, ordning och rättvisa. Frågan är nu om han med detta avsåg att utforma en ren diktaturideologi. Hans i andra sammanhang framförda resonemang om ledarens ställning och uppgifter frestar till en sådan tolkning. Men det är trots detta uppenbart att han inte kan ha haft en sådan avsikt. Diktaturideologier konstrueras i regel först när diktaturen är ett faktum; deras krav på den demokratiska frihetens totala undertryckande — ofta omskrivet till ett anspråk på den »sanna» frihetens förverkligande — framförs först när friheten redan är undertryckt men är inopportunt så länge diktaturens motståndare har makten. Det bör också framhållas att Kjellén sade sig inte vilja ha tillbaka en absolutism av det slag som 1789 års idéer vände sig mot. Och han hängav sig inte åt några spekulationer om den sanna frihetens förverkligande genom tvång.

1914 års idéer skulle också, menade Kjellén, innebära en reaktion mot vad han kallade överkulturen. I sekelskiftets Sverige hade han tyckt sig kunna iakttaga överkulturens vådor: »Vetenskap och skön konst, intellektuella och ästhetiska värden, förstånd och känsla, det ha vi nog och öfvernog; hvad som felas oss är den moraliska viljan och nationella själfaktningen. Förmåga att tänka ha vi mera än kraft att handla».⁵ Han hade fastslagit att kriget är »den enda verkliga kuren mot öfverkultur», med vars hjälp sundare och starkare folk »sopar bort» ett av njutning och reflexion överförfinat folk »såsom utlefvat, en torr gren på mensklighetens träd».⁶ I världskriget såg han följaktligen mänskighetens räddning från överkulturens gift; de idéer, som han hoppades skulle gå segrande ur kampen, skulle tilldela kulturen en mera blygsam roll.⁷

I dessa reflexioner om överkulturen möter man en antiintellektualistisk tendens, som är av annat slag än den ordinära konservatismens misstro mot abstrakta teorier och benägenhet att

⁴ »Statsformernas system», kap. »Principat», s. 48.

⁵ »Ett program», s. 4.

⁶ G. Abl. 30/6 1899.

⁷ »Die Idéen von 1914», s. 15 f.

vädja till erfarenheten. Men det bör genast fastslås att Kjellén aldrig deklarerade någon principiellt antiintellektualistisk uppfattning och att han heller aldrig hängav sig åt dyrkan av våldet och förkunnelse av handlingseggande myter. Någon väsentlig överensstämmelse mellan Kjelléns antiintellektualism och nationalsocialismens är svår att finna.

Det återstår att undersöka Kjelléns inställning till rasproblemet. Begreppet ras definierade han vid ett tillfälle på följande sätt: »det språkliga och kulturella sammanhang, som binder folkslagen i större grupper; framförallt den germanska, romanska och slaviska».⁸ I regel använde han ordet ras i denna betydelse, utan att tala om biologiska rasskillnader. Att det inte existerar rena raser i biologisk mening hade Kjellén klart för sig, och följaktligen trodde han inte på »blodsbandets» förmåga att konstituera en nation. Inte heller kunde han tro på den föregivna intressegemenskapen mellan »besläktade folk», såsom de anglosaxiska eller de skandinaviska. Om en grupp av besläktade folk intar samma utrikespolitiska hållning, såsom t. ex. »den romanska rasens skilda grenar» under världskriget, så beror detta enligt Kjellén på kulturgemenskapen och »icke på någon blodets naturliga röst» eller »syskonkänslor».⁹ Men inte heller i betydelsen språklig och kulturell gemenskap hade rasbanden hittills visat sig kunna skapa övernationella enheter eller grupperingar av någon varaktighet, konstaterade Kjellén med hänvisning bl. a. till panslavismens bankrutt under världskriget.¹

Den germanska rasen ville Kjellén beteckna som »den mänsklighetens gren, som i våra dagar skjuter högst upp».² Pangermanismen väckte likväl inte hans entusiasm: i »alltyskarnas» propaganda såg han endast »en massa mer eller mindre fantastiska projekt om ett 'pangermanisches Deutschland' ... eller 'Grossdeutschland'».³ Den tyska expansionens karaktär och omfattning måste bestämmas av geopolitiska och inte av raspolitiska faktorer. Denna teoretiska ståndpunkt hindrade inte Kjellén från att stundom använda pangermanska argument för kravet på Sveriges uppslutning på Tysklands sida. I regel angav han då klart att han menade kulturgemenskapen, och när han någon gång talade om att Sverige och Tyskland såsom

⁸ N. D. A. 24/9 1916.

⁹ »Staten som livsform», s. 85 ff. Jfr »Nationell samling», s. 179 f.

¹ »Världskrigets politiska problem», s. 119, 124.

² »Stormakterna», 1. uppl., del I, s. 184.

³ »Staten som livsform», s. 117. Jfr N. D. A. 28/9 1916; ibid. 17/7 1918.

hörande till »germanernas stam» måste ena sig i kamp mot »lägre raser» i Östeuropa, så torde innebörden ha varit densamma.⁴

Kjelléns tvivel på rasen som politiskt föreningsband och hans benägenhet att med ras mena en språklig och kulturell gemenskap kom honom att i princip inta en positiv attityd till rasblandning. Blandfolk får i regel högre begåvning än mera raserna. Englands folk är ett extrakt ur den ariska rasens bästa beståndsdelar, konstaterade sålunda.⁵ Mot denna tolerans i teorien mot rasblandning kontrasterade emellertid Kjelléns ivriga krav på en svensk invandringslag »till vår nationalitets skydd». I sitt unghögerprogram hävdade han att Sverige kan »undvara människoimport af främmande blod och parasitväxter på våra näringar». I riksdagsdebatten 1907 med anledning av en motion om invandringslag mot östeuropeiska, särskilt judiska element, som påstods driva olaga handel i Sverige, yttrade Kjellén: »Dessa främlingar synas icke i något hänseende göra vårt land nytta, om man ej dit skall räkna de underpanter utaf ett mera smutsigt blod, som stanna kvar efter dem här och där inom vår ariska folkstam».⁶ Kravet på invandringslag var inte någon tillfällig ståndpunkt hos Kjellén. I »Staten som livsform» uttryckte han förståelse för USA:s »oförmåga att absorbera negerelementet och ovilja att göra detta, liksom att assimiliera med sig allt för mycket mindervärdigt blod från Östra Europa». Han fastslog generellt att »denna vakt kring nationens kvalitet [är] en af statens kategoriska plikter».⁷ Kjelléns resonemang om invandringskontroll visar tydligt att han även tog hänsyn till biologiska rasskillnader, trots att han inte upptog dem i sin definition av rasbegreppet. Det framgår också att han inte var någon anhängare av tanken på rasernas likaberättigande.

Som nationalist var Kjellén inte helt oförstående för antisemitismen, men han ogillade dess yttringar. I en artikel i Göteborgs-Posten 1896 angav han som en av förklaringarna till den svenska fosterlandskänslans förslappning tillströmningen av utlänningar, som saknar kännedom om och förståelse för de nationella, historiska minnena. Han fortsatte: »I denna synpunkt ligger bl. a. en förklaring på den moderna rörelse, som fått namnet antisemitismen. Liksom så många villfarelser lefver äfven den, med alla sina öfverdrifter, på ett

⁴ Se t. ex. »Nationell samling», s. 198; »Sveriges utrikespolitik i världskrigets. belysning», s. 13.

⁵ »Stormakterna», 1. uppl., del II, s. 13.

⁶ »Ett program», s. 35, 213.

⁷ »Staten som livsform», s. 120.

uns sanning; och hos oss är ju detta uns nästan oupptäckligt».⁸ Några månader senare, när han blivit medarbetare i Göteborgs Aftonblad, skattade han själv för ett ögonblick åt antisemitismens villfarelser och anklagade det härskande liberala »kottet af rike män» i Göteborg bl. a. för att »skicka judar in i Första Kammaren».⁹ I fortsättningen höll han sig dock fri från den antisemitiska jargong, som var utmärkande för Göteborgs Aftonblad under Oscar Noréns redaktörstid på 1890-talet. I sina vetenskapliga arbeten behandlade han judarnas assimilering som ett naturligt och sunt fenomen.¹

Kjelléns inställning till rasproblemet präglas av en vacklan mellan å ena sidan vetenskapsmannens insikt om rasens ringa betydelse som politisk enande faktor och å andra sidan den nationalistiske politikerns benägenhet att vädja till rasföreställningar och rasfördomar. Men på det hela taget måste det sägas att hans vetenskapliga samvete hindrade honom att hänge sig åt extrema rasfördomar. Särskilt gäller detta om hans bedömning av judeproblemet och antisemitismen. Rasförtryck och ras-chauvinism av det slag, som nationalsocialismen och dess föregångare bland de alltyska kretsarna excelerade i, stod Kjellén främmande för.

Det torde ha framgått av denna redogörelse, att Kjelléns politiska åskådning i flera hänseenden har en anmärkningsvärd likhet med den nationalsocialistiska ideologien. Kjellén sammankopplade skilda idékomplex på ungefär samma sätt som de nazistiska propagandisterna: organismteorien, ledarprincipen, korporativa idéer, stats-socialistiska och antikapitalistiska tankegångar och vissa rasföreställningar. Liksom nazisterna inordnade han alla dessa idéer under *en ledande synpunkt*: nationens ära, storhet och styrka. Och därtill uttryckte han exakt samma tankar som nationalsocialismens ideologer om den sanna folkviljan, om den sanna nationella socialismen och om finanskapitalismen contra den »skapande» socialismen. Det finns sålunda visst fog för talet om Kjellén som föregångare till nationalsocialismen. Ifråga om geopolitiken var han en föregångare även i den meningen att han i viss mån blev upphovsman till en väsentlig del av den nationalsocialistiska ideologien.

Men detta omdöme om Kjellén som föregångare till nationalsocialismen måste förses med starka reservationer. Kjellén var ingen rasfanatiker och judehatare. Han hade heller ingenting av den nazis-

⁸ G. P. 2/1 1896.

⁹ G. Abl. 12/8 1896.

¹ »Staten som lifsform», s. 114; »Sverige», s. 92.

tiska antiintellektualismens ohöjda förakt för förnuftet och benägenhet att hylla våldet och den handlingseggande myten. Tanken på fysiskt våld som medel för politiska ändamål fyllde honom med avsky, trots att han försvarade maktpolitik och betraktade kriget som något värdefullt.² Det rådde en olöslig motsättning i hans tankevärld mellan å ena sidan hans nationalistiska immoralism och å andra sidan hans kristligt-moraliska livssyn och hans i vissa sammanhang dokumenterade lidelse för den formella rätten. Någon principiell brytning med humanitetens och rättens ideal genomförde han aldrig. Rudolf Kjellén var en av de politiska tänkare som förebådade nationalsocialismens ideologiska överbyggnad men inte dess fundamentala brytning med den västerländska kulturtraditionen.

² Kj. var sålunda upprörd över Linköpings blodbad, som han behandlade i sitt ungdomsarbete om riksrättsinstitutet och sedermera ofta talade om som ett exempel på ursäktliga politiska metoder. Se G. Andréns artikel »Konservatism och nazism» i Svenska Dagbladet ^{21/11} 1934.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Kyrkomötets befogenheter. Före parlamentarismens och demokratiens genombrott fördes den politiska striden av naturliga skäl gärna i statsrättsliga termer. Diskussionen gällde, vilket eller vilka av de statliga organen, som ägde beslutanderätten i den eller den frågan, och man stödde sig härvid alltså på tolkning av grundlagen och analys av praxis. Denna diskussion om den »statsrättsliga kompetensen» är numera praktiskt taget avblåst, därför att det från maktpolitisk utgångspunkt i regel är likgiltigt, var den formellt-rättsliga beslutanderätten ligger. *Ett* område bildar dock ett markant undantag, nämligen det där kyrkomötet har eller anser sig ha medbestämmanderätt.

En veritabel kraftmätning ägde senast rum i samband med genomförandet av 1951 års prästlönereform. I oktober 1948 hade den s. k. prästlönekommittén avgett ett principbetänkande (SOU 1948: 44) med förslag till nya grunder för avlöning av präster m. m. Detta betänkande remitterades till kyrkomötet för yttrande. Kyrkomötet gjorde i sitt svar bestämt anspråk på medbestämmanderätt i fråga om regleringen av prästernas avlöningsförhållanden (skrivelse 1948: 18). Sedan 1949 års riksdag fattat ett principbeslut beträffande prästerskapets avlöning, framlade den nyssnämnda kommittén ett slutbetänkande med förslag till nya grunder för avlöningen av präster m. m. (SOU 1950: 43). Inom kommittén hade meningarna varit delade i den konstitutionella frågan. Majoriteten underkände kyrkomötets ståndpunkt, medan denna försvarades av kommitténs två prästerliga ledamöter. I en särskild PM, författad av en av dessa, dåvarande professorn Dick Helander, gjordes gällande, att prästlönelagstiftningen rätteligen vore av kyrkolags natur. I den slutliga propositionen i ärendet (1951: 156) anslöt sig föredraganden, statsrådet Quensel, helt till kommittémajoritetens mening och vägrade alltså godkänna kyrkomötets och de prästerliga kommittéledamöternas uppfattning, att kyrkomötet hade en grundlagsenlig medbestämmanderätt i fråga om prästlönelagstiftningen.¹

Statsrådets Quensels ställningstagande gav anledning till en opinionsstorm på prästerligt håll, och som en illustration härtill kan nämnas, att på Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag utkommo under år 1951 två skrifter i ämnet, i vilka författarna sökte slå vakt om kyrkomötets »rätt».² I riksdagen väckte Herlitz med anledning av propositionen en motion (I: 485), där han sade sig ej våga uttala någon bestämd mening om räckvidden av kyrkomötets rätt, men förordade, att kyrkomötets samtycke skulle begäras till

¹ Prop. 1951: 156, s. 28 f.

² Grefberg, »Kyrkomötet och kyrkans ekonomiska lagstiftning»; Högberg, »Kungl. Maj:t och kyrkomötet med särskild hänsyn till kyrkomötets medverkan i den kyrkligt-ekonomiska lagstiftningen».

upphävande av de av propositionen berörda lagar, vid vars tillkomst kyrkomötet medverkat. Det sammansatta stats- och första lagutskott, som handlade ärendet, gjorde i den konstitutionella frågan ett dunkelt uttalande,³ som av en talesman för utskottet (Håstad) förklarades med att det tillkommit »sent en natt»⁴ och av en annan (G. Andrén) karakteriserades som »ett organiserat dunkel».⁵ Uppenbart är, att dunkelheten organiserades i kompromissens tecken. Utskottsutlåtandet ger därför föga ledning. Kammardebatterna kommo till stor del att röra sig kring den konstitutionella frågan och blevo lika laddade som intressanta.⁶ Propositionen svävade dock icke på något sätt i fara, och prästlönereformen kunde föras i hamn.

Sakläget var följande. Prästlönereformen avsåg att föra in prästerna i det vanliga statliga lönesystemet och samtidigt ge dem löneförbättringar. Detta nödvändiggjorde upphävande av och ändringar i stora delar av de författningsbestämmelser från år 1910, vilka lågo till grund för det dittillsvarande systemet. Bland dessa skall främst nämnas 1910 års lag om reglering av prästerskapets avlöning. Det framgår tydligt och klart av förarbetena till 1910 års lagkomplex, att detta då icke ansågs vara av kyrkolags natur och därför ej heller, med ett undantag, remitterades till lagrådet.⁷ I Kungl. Maj:ts skrivelser till kyrkomötet, i vilka förslagen framlades för detta, förekom ej heller någon hänvisning till RF § 87: 2, vilket iaktogs i fråga om kyrkolagsärenden. Förslagen underställdes kyrkomötet, därför att de berörde prästerskapets privilegier. Att det här inte var fråga om någon »privilegielagstiftning», alltså ändrade privilegier, utan upphävande av privilegier framgår därav, att statsmakterna ställde sig avvisande till ett förslag om att utrusta vissa av de nya lagbestämmelserna med privilegieskydd.

Praxis i fråga om behandlingen av prästlöneärenden blev emellertid under de närmast följande decennierna, att dessa ärenden underställdes kyrkomötet, visserligen utan lagrådsremiss. Förfaringsättet rättades dock till på 1930-talet till bättre harmoni med utgångspunkterna för 1910 års lagstiftning, i det man därefter inskränkte sig till att inhämta kyrkomötets yttrande. På samma sätt behandlades också 1951 års prästlönereform.

Mot bakgrunden härav är det för en utomstående svårt att förstå den reaktion, som från prästerligt håll riktades mot statsrådet Quensel i samband med genomförandet av 1951 års omläggning och förbättring av prästlönerna. »Oppositionens» argumentering förefaller också ofta svagt grundad. Man visste knappast ens på vilket ben man skulle stå; än hänförde man prästlönelagstiftningen till kyrkolag (RF § 87: 2), än till privilegielagstiftning (RF § 114). Och om den bevisföring, som i detta sammanhang presenterades av prästlönekommitténs två prästerliga ledamöter i kommitténs slutbetänkande gäller, att den mera torde ha skadat än gagnat. Att misstänka Quensel, som på en gång är en synnerligen erfaren och skicklig jurist och en för kyrkan

³ Utl. nr 2, s. 59 f.

⁴ AK prot. 1951, 23: 85.

⁵ FK prot. 1951, 22: 49.

⁶ FK prot. 1951, 22: 37 ff., AK, prot. 1951 23: 78 ff. Se särskilt yttrande i FK av Quensel, Holmbäck, Herlitz, Andrén, Undén och Ulla Lindström, och i AK av Quensel, Håstad och Edenman.

⁷ Undantaget avsåg ecklesiastika boställsordningen och motiverades med att denna innehöll bestämmelser av civillags natur.

varmt kännande person, för oriktig grundlagstolkning till nackdel för kyrkan och för onda avsikter mot kyrkomötets rättigheter, förefaller lika orimligt som omotiverat. Reformens verkliga innebörd var, att löne- och pensionskostnaderna för prästerna höjdes med 9,5 milj. kr.

Det är frestande att något dröja vid begreppet »kyrkligt-ekonomisk lagstiftning», vilket skapats i analogi med begreppet »ekonomisk lagstiftning» enligt RF § 89 och som flitigt användes i diskussionerna. Det skall först anmärkas, att regeringsformen icke ger Kungl. Maj:t möjlighet att till kyrkomötet överlämna medbestämmanderätt beträffande kyrkligt-ekonomisk lagstiftning. Delegation av beslutanderätten i fråga om ekonomisk lagstiftning får nämligen enligt RF § 89 endast avse riksdagen. Därefter kan det frågas, vad det är man velat inrymma under begreppet kyrkligt-ekonomisk lagstiftning. Dels rör det sig om lönebestämmelser, men avlöningsreglementen m. m. dylikt i allmänhet ha aldrig räknats till ekonomisk lagstiftning, utan snarast fastställts av riksdagen i kraft av dess finans-(statsreglerings-)makt. Dels har man avsett bestämmelser rörande den ecklesiastiska jorden, men reglerna om kronans fasta egendom kunna enligt RF § 77 rätteligen icke räknas till den ekonomiska lagstiftningen, låt vara att praxis måhända varit vacklande. Det må också anmärkas, att en fortsatt diskussion på denna punkt måste aktualisera den lika intressanta som svårlösta frågan om äganderätten till den kyrkliga jorden.

Oppositionen mot 1951 års prästlönereform hade emellertid det goda med sig, att den gav anledning till att sakkunniga tillkallades för utredandet av frågan om kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter. Detta utlovades av Quensel redan i de anföranden, varmed han inledde debatten i kamrarna,⁸ vilket något dämpade tonen. Denna kommitté, 1951 års kyrkomöteskommitté, har i december 1955 avgivit sitt betänkande (SOU 1955: 47). Ordförande har varit landshövding Bergquist, ledamöter kanslirådet Brolin, prof. Herlitz, biskop Hultgren samt riksdagsmannen redaktör Ingemar Andersson — den senare ersatte år 1953 Gustaf Nilsson, sedan denne blivit andra kammarens talman.

Utredningsuppdraget avsåg för det första att klarlägga kyrkomötets grundlagsenliga kompetens, så att det om möjligt framdeles icke skulle behöva uppstå delade meningar härom. För det andra ålåg det kommittén enligt direktiven att undersöka, huruvida någon förändring kunde från allmän synpunkt anses påkallad i kyrkomötets befogenheter.

Kommittén har lagt tyngdpunkten av sitt arbete på klarläggandet av innebörden enligt gällande rätt. Betänkandet inledes med en historik, skriven av prof. Sven Kjällerström. Här lämnas en mönstergill och klar men av utrymmesskäl tyvärr något kortfattad framställning av den kyrkliga lagstiftningen i Sverige och av kyrkomötets tillkomst. Värdefull och klarläggande är även kommitténs utredning av kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter enligt gällande rätt, låt vara att åtskilligt kan diskuteras och att utredningen löser ett och annat invecklat problem med ett Alexanderhugg.

Vad privilegierna angår, anser kommittén att dessa i den mån de avse de prästerliga befattningshavarna, i allt väsentligt upphört och att vad som

⁸ FK prot. 1951, 22: 39 f., AK prot. 1951, 23: 80 ff. Jfr Undén, FK prot. 1951, 22: 52 f.

återstår är betydelselöst från praktisk synpunkt. Av större vikt är då, att privilegierna enligt kommitténs mening fortfarande utgöra en garanti för att den ecklesiastiska jorden användes för kyrkliga ändamål. Vill statsmakterna disponera kyrkofondens medel för andra ändamål, måste därför kyrkomötets samtycke inhämtas.

Beträffande kyrkolagsbegreppet har kommittén presenterat en utförlig redogörelse för praxis och vill tolka begreppet materiellt. Man får alltså enligt utredningen vid bestämmandet av begreppet icke endast peka på 1686 års kyrkolag utan måste »i sista hand söka att efter ett vart ämnes innehåll avgöra, om ämnet är av kyrkolags natur». ⁹ Kyrkolagsbegreppet måste »i stor utsträckning . . . bestämmas efter ett vägande mot vartannat av kyrkans och det borgerliga samhällets anspråk». ¹⁰ Vad särskilt prästlönelagstiftningen angår, delar kommittén Quensels uppfattning, att denna lagstiftning icke är av kyrkolags natur. Å andra sidan vill utredningen till sådan lag hänföra huvudreglerna angående förvaltning och avhändelse av den kyrkliga jorden, såsom ecklesiastiska boställsordningen, 1927 års försäljningslag och kyrkofondslagen.

Då kyrkomöteskommittén därefter övergår till den andra delen av sitt utredningsuppdrag, till frågan om den lämpliga utformningen av kyrkomötets befogenheter, ger den först en översikt över den kyrkliga lagstiftningen i Danmark, Norge och Finland samt en redogörelse för tidigare reformförslag i Sverige. Kommittén föreslår, att kyrkomötet alltjämt skall såsom jämställd part delta i kyrkolagstiftningen. För att göra tillämpningen enklare yrkar utredningen på att alla kyrkolagsbestämmelser skola sammanföras i en ny kyrkolag, och har med utgångspunkt från sin uppfattning av kyrkolagsbegreppet till betänkandet fogat ett preliminärt utkast till ny sådan lag.

Kommittén förordar därefter den utvidgningen av kyrkomötets kompetens, att kyrkomötet skall få rätt att tillsammans med Kungl. Maj:t besluta i fråga om kyrkans böcker och om föreskrifter i övrigt för gudstjänsten och andra kyrkliga handlingars förrättande. I dessa ämnen äger kyrkomötet f. n. blott att framställa önskemål. De sakkunniga motivera sitt förslag med att kyrkan bör så långt som möjligt åtnjuta samma frihet och självständighet som de enskilda samfunden i fråga om formerna för sin religiösa verksamhet. Kungl. Maj:t bör därför icke längre ensam bestämma över dessa former. Kommittén pekar också på att kyrkomötets önskemål på detta område nästan undantagslöst lett till resultat. För att underlätta tillämpningen av denna nya lagstiftningsform med gemensamt beslut av Kungl. Maj:t och kyrkomötet föreslår utredningen, att de bestämmelser, varom här är fråga, skola — med undantag av de kyrkliga böckerna — sammanställas, och ett utkast till en sådan sammanställning, av kommittén kallad kyrkoordning, är fogat till betänkandet.

Beträffande prästerskapets privilegier föreslår kommittén, att dessa upphävas genom beslut av Kungl. Maj:t, riksdag och kyrkomöte. »Därmed skulle», heter det i utredningen, »vinnas en i och för sig önskvärd förenkling i det

⁹ Utredningen, s. 114.

¹⁰ Utredningen, s. 118.

kyrkliga lagstiftningsförfarandet». ¹¹ I den mån privilegierna utgöra ett skydd för kyrkan och detta skydd alltjämt bör finnas kvar, böra enligt kommittén motsvarande bestämmelser införas i kyrkolagen.

Om kommitténs förslag genomföres, kommer kyrkliga frågor av här berört slag att handläggas på endera av följande fyra sätt: 1. samfällt beslut av Kungl. Maj:t, riksdag och kyrkomöte (kyrkolagsfrågor); 2. samfällt beslut av Kungl. Maj:t och kyrkomöte (kyrkans böcker och kyrkoordningsfrågor); 3. samfällt beslut av Kungl. Maj:t och riksdag (grundlagsfrågor m. m.); 4. beslut av enbart Kungl. Maj:t (konungens kyrkligt ekonomiska och administrativa lagstiftning).

Det bör tilläggas, att kommittén vidare förordar, att lagtima kyrkomöte skall sammanträda vart tredje år i stället för vart femte samt att val till kyrkomöte skall icke som nu gälla blott visst möte, utan en mandatperiod på tre år. Dessa ändringar böra dock anstå, till dess det har skett en allmän översyn av kyrkomötesförordningen.

Betänkandet är emellertid icke enhälligt. Biskop Hultgren ställer sig så till vida i fråga om det prästerliga avlöningsväsendet på kyrkomötets ståndpunkt, att han anser, att huvudgrunderna för detta äro och även framdeles böra vara kyrkolag. Ett stadgande bör därför införas i en ny kyrkolag, vilket »tillförsäkrar församlingsprästerna en mot deras utbildning svarande, efter tjänstegrad och ämbetsåligganden lämpad avlöning». Där böra också intagas »bestämmelser om beredande av bostad åt dem i prästgård eller på annat sätt, bestämmelser om sättet för bestridande av kostnaderna för prästerskapets avlöning samt bestämmelser om pensionering och sättet för bestridande av kostnaderna härför». ¹² Prof. Herlitz ansluter sig i princip till Hultgren.

Å andra sidan anse de två övriga »meniga» ledamöterna, riksdagsman Andersson och kanslirådet Brolin, att utredningen gått för långt, då den till kyrkolag vill hänföra vissa regler angående dispositionen av den kyrkliga jorden. Detta är, anse de, både oriktigt med hänsyn till gällande rätt och olämpligt. Andersson understryker särskilt, att »lagstiftningen om den kyrkliga jordens förvaltning och den kyrkliga ekonomien» utgör »ett exempel på en — som det förefaller — systematiserad oklarhet och ett krångel, sannolikt utan motstycke», och att »behovet av en tidsenlig reglering och genomgripande förenkling av den kyrkliga ekonomiska lagstiftningen» framstår som »uppenbart». ¹³ Brolin har till betänkandet fogat ett särskilt yttrande på inte mindre än 55 sidor, i vilket han på åtskilliga punkter kritiskt granskar utredningens resultat och där han genomgående dokumenterar sin ingående kunskap om hithörande ting. Här skall blott nämnas, att han hävdar, att kyrkolagsbegreppet bör fattas formellt. Han slutar med att framhålla, att enda möjligheten enligt hans mening att nå en tillfredsställande reglering är att »svenska kyrkan offentligrättsligt begränsas till att utgöra ett i sin verksamhet fullt självständigt trossamfund, uppbyggt liksom övriga sådana på enbart frivillig anslutning. Kyrkan bör då», fortsätter Brolin, »få helt efter egna aspirationer och på eget ansvar ensam taga hand om alla sina

¹¹ Utredningen, s. 212.

¹² Utredningen, s. 319.

¹³ Utredningen, s. 251 f. Jfr Anderssons motion i AK 1956 nr 39 om upphävande av RF § 114.

angelägenheter, religiösa såväl som organisatoriska och ekonomiska, medan staten — allt efter vad den prövar angeläget — ställer härför nödiga medel till kyrkans disposition» ...¹⁴.

Frågan om kyrkomötets grundlagsenliga befogenheter har icke avförts från dagordningen.

Nils Stjernquist.

Poströsterna inom olika sociala klasser. *En studie avseende valdeltagandet i Lund vid valen 1952—1954.*

De s. k. poströsterna för hela riket ha vid de senaste andra-kammar- och kommunalvalen uppgått till något mer än 2 % av samtliga röstberättigade som nedanstående tablå utvisar.

År	Antal poströster	
	Absolut	I % av antalet röstberättigade
1946	62414	1,35
1948	119054	2,52
1950	101565	2,13
1952	105572	2,20
1954	99261	2,05

I vilken mån systemet med poströster innebär ett undanröjande av verkliga hinder för deltagande eller enbart underlättar valdeltagandet (genom att kortare resor från vistelseort till valort bli onödiga) är svårt att avgöra, och därför kan man icke direkt säga hur poströstförfarandet inverkar på valdeltagandet. Det är icke heller möjligt att avgöra i vilken utsträckning folk (som genom flyttning eller genom tillfällig frånvaro äro borta från valdistriktet) utnyttjar postförfarandet.

Det är allmänt bekant, att poströsterna i fråga om partifördelning avviker markant från den totala fördelningen och att poströsterna åstadkommer förskjutningar av mandatfördelningen.

I den officiella valstatistiken har poströsterna icke ägnats någon större uppmärksamhet och redovisningen är enligt min åsikt bristfällig.

För det första borde för varje enskilt valdistrikt antalet poströster angivas så att sammanställningen för varje valdistrikt borde vara:

Antalet röstberättigade män,
antalet röstberättigade kvinnor.

I valet deltagande män,
i valet deltagande kvinnor.

Härav röstande per post.

Avgivna godkända valsedlar: Samtliga
(frånräknat poströsterna) Högern
Bondeförbundet
Folkpartiet
Socialdemokraterna
Kommunisterna
Övriga

¹⁴ Utredningen, s. 307.

Däremot kan man med hänsyn till valhemligheten hysa betänkligheter mot en redovisning av poströsterna efter parti för varje enskilt valdistrikt. En finare regional indelning än nuvarande torde dock kunna ske utan att valhemligheten äventyras. För närvarande redovisas poströsterna efter parti vid riksdagsmannaval blott för riksdagsmannavalkretsen och vid landstingsmannaval blott för landstingsmannavalkretsen i dess helhet. Vid riksdagsmannaval borde åtminstone poströsterna efter parti angivas enligt valkretsindelningen vid senaste landstingsmannaval och om en landstingsmannavalkrets består av städer och landsbygd därjämte för varje enskild stad och för landsbygden särskilt. Härigenom skulle förskjutningarna från val till val lättare kunna följas.

Statistiska Centralbyrån har vid riksdagsmannavalen 1952 utförligt studerat valdeltagandet efter yrke och socialklass. Däremot har antalet poströstande icke studerats efter dessa grunder. Möjligt är att i primärmaterialet (vallängderna) det icke i samtliga längder är tillräckligt tydligt angivet vilka som avgivit poströster. Med hänsyn till poströsternas stora antal och den olikartade partifördelningen är detta att beklaga.

Som elevarbeten har på Statistiska Institutionen i Lund vissa studier över valdeltagande och antalet poströster i staden Lund företagits avseende riksdagsmannavalet 1952 och landstingsmannavalet 1954.

I Lund utgör poströsterna en större andel av samtliga avgivna röster än i riket i dess helhet. Enligt Statistiska Centralbyråns sammanställning över de kommunala valen 1954 kom Lund som tredje landstingsmannavalkrets i storleksordning beträffande antalet poströster efter Uppsala och Örebro. Räknas poströsterna i procent av antalet röstberättigade torde Lund ligga främst.

Valkrets	Antal poströster	
	Absolut	I % av antalet röstberättigade
Uppsala	1539	3,4
Örebro	1165	2,3
Lund	1081	4,3
(Lund 1952)	1093	4,6

Som längre fram skall beröras torde Lunds och Uppsalas topp-placeringar icke vara någon tillfällighet.

Vid det statistiska studiet av vallängderna utvaldes för år 1952 fyra valdistrikt, inom vilka partifördelningen (relativa andelen SD + K) var ca 35, 45, 55 och 65 %. Detta i syfte att erhålla en jämn spridning och att valdistrikten tillsammans borde återspegla Lund totalt.

För landstingsmannavalet 1954 utvaldes 3 distrikt med proportionerna 35, 54 och 65 %. Därjämte bearbetades för samtliga valdistrikt antalet per post röstande. Dessa hade nämligen avprickats med särskild beteckning i vallängden (utom i något enstaka distrikt).

I anslutning till de principer, som användes av Statistiska Centralbyrån vid bearbetningen av riksdagsmannavalen 1952, tillämpades följande fördelning av de röstberättigade efter yrke eller socialklass:

1. Jordbruksbefolkning	4. Företagare
2. Arbetare	5. Akademiker
3. Tjänstemän	6. Obestämbare

Akademiker redovisades som en särskild grupp med hänsyn till gruppens betydelse för staden Lund. Eftersom bearbetningen skedde av ett flertal studerande, är det icke fullt säkert att samma principer vid grupperingen strikt tillämpades, och viss osäkerhet i avseende på gränsdragningen för de tre grupperna 3—5 torde förefinnas. Sammanställningar gjordes också för kvinnorna men redovisas icke härnedan, eftersom gruppen obestämbare var alltför stor.

Valdeltagande och poströstande i % av röstberättigade män inom skilda socialklasser.

Socialklass	Valet 1952			Valet 1954		
	a	b	c	a	b	c
Jordbr.befolkn.	66	35
Arbetare	1245	86,3 %	2,3 %	1532	83,5 %	2,0 %
Tjänstemän	515	91,6	7,6	484	86,1	5,0
Företagare	331	84,3	5,4	246	86,9	5,5
Akademiker	237	88,6	13,5	258	85,3	15,5
Obestämbare	71	51
Samtliga	2465	86,9	4,9	1932	83,5	4,9
Samtliga distrikt		88,1 %			88,0 %	

a = antalet röstberättigade.

b = antalet röstande i procent av röstberättigade (inkl. poströstande).

c = antalet poströstande i % av antalet röstberättigade.

Några slutsatser kunna icke dragas från olikheterna i fördelningen av samtliga röstberättigade efter socialklass 1952 och 1954, eftersom det här gäller ett urval av distrikt, icke omfattande samma distrikt vid de båda tillfällena. De totala siffrorna över antalet röstberättigade anförs blott för att giva en uppfattning om storleken av de populationer, för vilka det relativt antalet röstande och poströstande beräknats. De relativa siffrorna över röstfrekvens och antalet poströstande inom socialklasserna äro av större betydelse, då de inom ett sådant begränsat område som en stad icke influeras alltför mycket av urvalsmetoden.

Den bild man erhåller av röstfrekvensen inom de skilda socialklasserna överensstämmer i avseende på de inbördes relationerna med de av Statistiska Centralbyrån redovisade siffrorna för valen 1952. För städerna erhöles följande siffror: arbetare 78,9 %, tjänstemän 85,7 %, företagare 84,8 %.

Andelen poströstande varierar kraftigt med socialklass; ca 2 % för arbetare och mer än 5 % för tjänstemän och företagare. För akademiker är siffran omkring 15 %, vilket förklarar varför Lund och Uppsala utmärkes av ett så högt antal poströster.¹

¹ Det är härvid i stor utsträckning fråga om yngre akademiker, vilka tidigare varit bosatta i Lund men utflyttat efter nov. 1953. För akademiker, födda 1920

För en utförligare diskussion om innebörden av dessa siffror borde man jämväl ha siffror över antalet vid valtillfället på annan ort vistades personer. Beror arbetarnas låga andel poströstande på att färre äro borta under valdagen eller beror den på ett bristande utnyttjande av de möjligheter som poströstningen medgiver? Ovanstående siffror belysa blott, huru valdeltagandet har influerats genom möjligheten till poströster.

Det varierande antalet poströster efter socialklass förklarar varför poströsternas partiförteckning avviker från den totala fördelningen. För de tre distrikt, som beröres av undersökningen 1954, gives härnedan dels yrkesfördelningen i %, dels partifördelningen i %. För poströsterna gives motsvarande sammanställning.

Distrikt	Relativ fördelning i % av de röstande efter yrke				Relativ fördelning i % av rösterna på parti		
	Arb.	Tj.	Föret.	Akad.	SD+K	FP	H
4 A	69.2	13.2	8.7	3.8	64.9	19.9	14.8
3 A	51.2	29.1	7.2	8.3	54.4	24.5	20.7
6 A	28.0	22.9	21.2	22.5	35.3	26.2	38.1
Poströster	13.1	10.5	24.6	45.4	18.8	21.5	56.2

Det märkes här en slående parallellism mellan partifördelning och socialklassindelning. Poströsternas annorlunda fördelning efter parti kan sålunda återföras på det förhållandet att poströsternas relativa frekvens varierar med socialklassen.

C.-E. Quensel.

Den brittiske väljaren. har under det sista årtiondet blivit föremål för flera undersökningar. I en uppsats med titeln »Allegiance to political parties: A study of three parties in one area» redogör D. E. G. Plowman från University College, Swansea, för en undersökning baserad på intervjuer år 1953 med ett antal partianslutna väljare i staden Glossop (Political Studies, vol. III, s. 222 ff.). Undersökningen bygger på ett begränsat urval och författaren understryker att alla slutsatser »must be accepted as speculative rather than proven». Resultatens värde ökas dock av att de stämmer väl med dem som nåtts vid en ungefär samtidigt gjord undersökning i den närbelägna Gorton-valkretsen i Manchester.

De frågor undersökningen avser att besvara gäller väljarnas politiska bildning, deras kännedom om resp. partiets program och politik samt uppfattning om olika yrkesgruppers och religiösa gruppers partitillhörighet, vilken jämföres med vissa kategoriers faktiska röstning 1951.

På många punkter är de framlagda resultaten icke överraskande. Den politiska allmänbildningen, som prövades genom att de intervjuade fick namnge vissa ministrar och kommunala chefstjänstemän, var mycket ojämn. 77 procent kände finansministerns namn och 68 stadskamrerns. Men socialministerns namn kunde endast 10 procent tala om. Partimedlemmar visade

eller senare, var andelen poströstande 21 %, medan för övriga jämnåriga män siffran var icke fullt 3 %.

sig i stort sett lika okunniga som icke partianslutna. Kännedomen om parti-program och partipolitik undersöktes genom en rad frågor, som skulle besvaras med ja eller nej. Det visade sig — icke överraskande, är det frestande att tillägga, både med hänsyn till labours övervägande rekrytering genom kollektivanslutning och till de redan då aktuella motsättningarna inom labourpartiet — att labourrepresentanterna visade den största frigjordheten från den officiella partilinjen. Endast 44 procent av svaren överensstämde med partiets officiella politik och 25 procent var »vet icke». För de liberala var motsvarande procenttal 62 resp. 17 och för de konservativa 73 resp. 6 procent. Rimligtvis bör de konservativa ha gynnats av att deras parti satt i regeringsställning. Det är lättare för gemene man att komma ihåg vad regeringen deklarerar och underhuset godkänner än vad oppositionen anför i sin kritik.

Väljarnas uppfattning beträffande olika gruppers partitillhörighet är av särskilt intresse, därför att den på många punkter avviker från faktiska förhållanden. Av labourväljarna räknade 97 procent med att fackföreningsanslutna arbetare röstade med labour. Både de konservativa och de liberala väljarna trodde att 90 procent ur den nämnda kategorien röstade med labour. En kontrollundersökning (avseende 1951 års val) visade emellertid att av fackföreningsmedlemmar 40 procent gick till de konservativa, 36 procent till labour och 7 procent till de liberala. Undersökningen visade att de konservativa hade sitt starkaste stöd hos fackföreningsmän över 65 års ålder, medan labour klart dominerade inom åldersgruppen under 30 år. Inom alla tre partierna rådde stor enstämmighet om att anglikaner (statskyrkomedlemmar) i regel är konservativa (lab. 55, kons. 77 och lib. 65 %. Labour gissade rätt). Däremot hade ingen väljarkategori fullt klart för sig, att en mycket stark majoritet av de romerska katolikerna röstar med arbetarpartiet. Intressant är också att konstatera att samtliga tre partier hade en överdriven uppfattning om det stöd liberalerna fick från de frikyrkliga (lab. 23, kons. 30, lib. 58 %). I själva verket stödde nära hälften labour, medan av återstoden endast omkring hälften stödde de liberala.

Den publicerade undersökningen kan endast kallas preliminär. Många viktiga data som är nödvändiga för att bedöma de anförda uppgifternas värde saknas, t. ex. en redogörelse för områdets ekonomiska struktur, förekomst av olika industrier, åldersfördelning, yrkesfördelning m. m. Förf. förebådar emellertid, att en mera uttömmande undersökning av Glossop så småningom kommer att publiceras under titeln »The Public Life of a Small Town».

N. A.

Samväldesproblem I en uppsats med titeln »Commonwealth: Problems of after 1947. multi-racial membership» (Political Studies, vol. III, ss. 235 ff.) diskuterar Cambridgeprofessorn Nicholas Mansergh olika problem, som uppstått sedan det brittiska samväldet kommit att omfatta också länder, vilkas befolkning icke är av europeisk härstamning, och dessutom, sedan 1955, två länder med republikanskt statskick, vilka alltså icke erkänner den brittiske monarken som sitt formella statsöverhuvud. I den nya situation, som uppstått, är det inte orimligt att fråga sig vilka band

som numera håller samman samväldet. Mansergh behandlar också denna fråga i sin uppsats och tycks närmast vara benägen att understryka vad Pakistans förre premiärminister, Liaqat Ali Kahn, yttrade vid ett tillfälle, nämligen att »the common praxis of responsible self-government» var samväldets starkaste sammanhållande band.

År 1954 anordnades en Commonwealth Relations Conference i Lahore. Vid denna konferens gjordes ett försök att fastslå vilka villkor som måste uppfyllas, för att en stat skulle kunna betraktas som medlem av det brittiska samväldet. Konferensen enades om fem villkor. För det första skulle staten ifråga önska bli medlem. För det andra skulle staten erkänna den brittiske monarken som samväldets överhuvud i enlighet med 1949 års formel, när Indien blev republik men önskade kvarstå i samväldet. För det tredje skulle staten ha ett fast parlamentariskt system, varmed torde förstas inte bara ett fast organiserat parlament utan även en inför parlamentet ansvarig regering. För det fjärde måste staten vara så stor att den hade tillräckligt stora resurser för att uppfylla en suverän stats förpliktelser. Slutligen skulle, för det femte, alla tidigare samväldesmedlemmar godkänna upptagandet av en ny medlem. Villkoren ger onekligen ingen klar bild vare sig av samhällets struktur eller av medlemmarnas inbördes förhållande och förpliktelser. Av de yttre tecknen på medlemskap betonas särskilt, att alla medlemsstaters premiärministrar har självklar rätt att delta i alla möten mellan samväldets premiärministrar. Dessutom noteras, att medlemskapet inregistreras i London på så sätt, att ärenden som rör Storbritanniens förhållanden till samväldesstater handlägges av Commonwealth Relations Office, icke av Colonial Office eller av Foreign Office.

Manserghs uppsats innehåller också åtskilliga synpunkter på den intressanta frågan om brytningen mellan västerländsk-europeisk inställning och asiatisk. Det skulle föra för långt att här närmare redogöra för de olika sammanhang i vilka han belyser denna brytning. Det må vara nog att konstatera att han understryker betydelsen av Colomboplanen (som avser stöd åt samväldesstater i Sydostasien), som han anser vara betydelsefull inte bara för levnadsstandarden i Sydostasien utan även för »enlarging the experience of the commonwealth as a whole». Uppsatsen slutar med en suck över att det unika skott på den brittiska expansionens träd, som samväldet utgör, i sitt upphovsland betraktas med »an outward respect that barely conceals inward indifference».

N. A.

STATSKUNSKAPEN VID DE AKADEMISKA LÄROSÄTENA
ÅR 1955

Göteborgs Universitet. *Lärare* i statskunskap har varit: professor Jörgen Westerståhl, utnämnd 1952, docent Arne Wåhlstrand, förordnad 1941, fil. dr Hilding Johansson, t. f. biträdande lärare, förordnad 1955, pol. mag. Arne Andersson (kurs i socialpolitik), lektorn fil. lic. Edgar Sjödahl (kurs i kommunalkunskap) samt professor Hadar Berglund (kurs i rättskunskap). *Andre amanuens* vid statsvetenskapliga institutionen har varit fil. kand. Sven-Olof Håkansson.

*

Disputation i ämnet statskunskap har under året ej förekommit.

*

Licentiandstipendium har innehafts av fil. kand. Ingemar Lindblad och fil. kand. Bo Särllvik.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande professor Jörgen Westerståhl, vice ordförande docent Arne Wåhlstrand, sekreterare och skattmästare fil. kand. Bo Särllvik, övriga styrelseledamöter fil. kand. Georg Britberg och fil. lic. Lennart Hansson.

Vid föreningens sammanträde den 22 mars höll professor Morris Janowitz ett föredrag om »Campaigne pressure and political consent in the 1952 U. S. president election».

Bo Särllvik.

Lunds Universitet. *Lärare* i statskunskap och tjänstemän vid statsvetenskapliga institutionen har under året varit: professor Nils Nilsson-Stjernquist; fil. lic. Hans Meijer, biträdande lärare; pol. stud. Finn Bergstrand, amanuens; fru Gertrud Wollin, kanslibiträde.

*

Proseminariet har under professor Stjernquists ledning 2—7 maj företagit en sedvanlig exkursion till Stockholm. Deltagarna fick därvid bl. a. besöka riksdagen, finansdepartementet, utrikesdepartementet, statsrådsberedningen, stadshuset, socialstyrelsen, socialdemokratiska partistyrelsen, KF, SAF och LO.

*

Fil. lic. Pär-Erik Back *disputerade* den 19 november för doktorsgraden på en avhandling om »Herzog und Landschaft. Politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhun-

derts». Som fakultetsopponent fungerade docent Hans Villius och som författarens egna opponenter fil. lic. Hans Meijer och docent Ulf Persson. Back förordnades därefter till docent vid universitetet.

*

Doktorandstipendium i statskunskap har under hela året innehafts av fil. licentiaterna H. F. Petersson och Olof Ruin, under vårterminen dessutom av fil. lic. Pär-Erik Back.

Licentiandstipendium i statskunskap har under hela året innehafts av fil. magistrarna Agne Gustafsson, Sven Ola Lindeberg och Bo Westerhult, under vårterminen dessutom av fil. mag. Torbjörn Vallinder.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under år 1955 haft följande sammansättning: ordförande professor Nils Nilsson-Stjernquist, vice ordförande fil. lic. H. F. Petersson, sekreterare fil. lic. Olof Ruin, skattemästare fil. mag. Agne Gustafsson, klubbmästare fil. stud. Astrid Werin, styrelseledamot utan särskild funktion Sven Ola Lindeberg.

Föreningen har haft fyra sammanträden under året, varvid följande föredrag hållits: den 2 februari professor Fredrik Lagerroth över ämnet »Kvinnlig tronföljd i Sverige»; den 29 mars av professor J. B. Shannon, University of Kentucky, över ämnet »Special aspects of the American electoral system»; den 24 november av professor Sven Lindman över ämnet »Presidentmakten i Finland»; den 30 november av tingsdomare H. Sjunnesson över ämnet »De politiska partiernas finansiering».

Olof Ruin.

Stockholms Högskola. *Lärare* i statskunskap: Elis Håstad, innehavare av Lars Hiertas professor i statskunskap, utn. 1948; Gunnar Heckscher, professor i statskunskap vid Socialinstitutet i Stockholm, utn. 1948; fil. lic. Eric G. Öhlin, biträdande lärare, förordn. 1954. Sedan professor Heckscher den 1 augusti 1954 tillträtt befattningen som verkställande direktör vid Svenska Institutet och härför beviljats tjänstledighet från undervisnings- och examinationsskyldighet utom beträffande fil. lic.-examen, har docent Nils Andréén fungerat som professor Heckschers vikarie.

Amanuens vid seminariet i statskunskap har varit fil. lic. Gunnar Hellström.

*

Professorerna Heckscher och Håstad deltog i International Political Science Association's kongress i Stockholm den 21—27 augusti, den förre som generalrapportör och den senare som ordf. i en av sessionerna. Som kongressens generalsekreterare fungerade docent Nils Andréén. Därjämte var ett 10-tal medlemmar av licentiatseminariet närvarande under kongressen.

*

Följande *licentiatahandlingar* har under året godkänts: »Uruguays politiska liv 1919—1923» av Göran G. Lindahl; »Studier i den svenska beskattningens utveckling 1900—1950» av Arne Steneborn.

*

Fil. lic.-examen har avlagts av Jurij Boris, Göran G. Lindahl, Fritz Paszkowski, Jan Rydbeck, Arne Steneborn och Rune Tersman.

*

Doktorandstipendier har under året eller under en termin innehafts av Eva Bohm, Jurij Boris, Göran G. Lindahl, Lennart Lohse, Elmar Nyman, Per Sundberg och Gunnar Wallin.

*

Licentiandstipendier har under året eller under en termin innehafts av Jurij Boris, Lars Foyer, Tomas Hammar, Harriet Lundblad, Carl Gustaf Löwenhielm, Inger Pålsson, Tolle Ramstedt och Lars Sköld.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under 1955 haft följande sammansättning: ordförande professor Elis Håstad, vice ordförande professor Gunnar Heckscher, sekreterare fil. lic. Göran G. Lindahl, skattmästare fil. lic. Eric Öhlin, övriga ledamöter docent Nils Andrén, fil. lic. Gunnar Hellström, docent Gustaf Petrén och professor Ole Westerberg.

Föreningen, som har ett 70-tal medlemmar, har sammanträtt två gånger: den 18 mars, då den peruanske exilpolitikern dr. Victor Raúl Haya de la Torre talade över ämnet »A Political Panorama of Latin America», samt den 5 maj, då professor Carl Arvid Hessler höll föredrag om »Regeringsformen och religionsfriheten».

Gunnar Hellström.

Uppsala Universitet. *Lärare:* professor skytteanus Carl Arvid Hessler, docent Olle Nyman, innehavare av docentbefattning, samt fil. lic. Åke Gafvelin, biträdande lärare.

Amanuens vid statsvetenskapliga institutionen: fil. lic. Sten-Sture Landström till den 1/9, därefter pol. mag. Lennart Bodström.

*

Det politiska pressarkivet i Skytteanum har föreståtts av fil. stud. Per-Olof Karlsson. Mag. jur. Artur Mägi har liksom tidigare medverkat vid arkivmaterialets ordnande.

Antalet tidningar, som finns företrädda i arkivet, är liksom föregående år 45. Samtliga har även detta år ställt friexemplar till förfogande.

Till arvode åt arkivets föreståndare har Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet bidragit med tillsammans 600 kronor.

Arkivets klassifikationssystem tillställs på begäran de intresserade.

*

Filosofie licentiatexamen har avlagts av fil. kand. Nils Elvander och pol. mag. Sten-Sture Landström.

Doktorandstipendium har under hela året innehafts av fil. lic. Olle Gellerman samt under vårterminen av fil. lic. Håkan Berg och fil. lic. Rikard Hammarström, och under höstterminen av fil. lic. Nils Elvander; licentiandstipendium under hela året av fil. kand. Per-Erik Liljeblad, samt under vårterminen av dåvarande filosofie kandidaterna Bengt Alexandersson, Nils Elvander och Hans-Göran Myrdal, och under höstterminen av filosofie kandidaterna Sven Hamrell och Rein Marandi, samt fil. mag. Hans-Erik Östlundh.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har haft följande sammansättning:

ordförande, tillika redaktör för föreningens skriftserie, professor Carl Arvid Hessler, vice ordförande lektorn docent Ragnar Simonsson, sekreterare docent Gunnar Gerdner, skattmästare stadsbibliotekarien docent Gert Hornwall, v. sekreterare och v. skattmästare fil. lic. Sten-Sture Landström, sjätte ledamot fil. lic. Nils Elvander.

Vid årsmötet den 15 november bytte två poster inom styrelsen innehavare. Sålunda nyvaldes till sekreterare fil. lic. Åke Gafvelin efter docenten Gunnar Gerdner, som vid sin avsägelse fungerat som föreningens sekreterare i tio år. Avsägelse förelåg även från fil. lic. Sten-Sture Landström, och han efterträddes som v. sekreterare och v. skattmästare av amanuensen pol. mag. Lennart Bodström.

Vid årets sammanträden har följande föredrag hållits:

Den 31 mars av sekreteraren i Svenska stadsförbundet fil. lic. och jur. kand. Fritz Kaijser, Stockholm, över ämnet »Vår kommunala självstyrelse. Ideologi och verklighet».

Den 10 maj av stadsbibliotekarien docent Gert Hornwall, Uppsala, över ämnet »Lord Acton och hans politiska åskådning».

Den 15 november av professor Gunnar Heckscher, Stockholm, över ämnet »Regering och förvaltning».

Sammanträdena har hållits i Skytteanska lärosalen och följts av samskväm.

Medlemsantalet uppgår till omkring 125.

I föreningens skriftserie har som nummer 35 utgivits »Parlamentarismens kris i Sverige vid 1920-talets början» av Gunnar Gerdner.

Åke Gafvelin.

LITTE R A T U R G R A N S K N I N G A R

GUSTAF ANDERSSON I RASJÖN: *Från bondetåget till samlingsregeringen*. Politiska minnen. Tiden. Stockholm 1955. 332 s.

TORSTEN NOTHIN: *Från Branting till Erlander*. Wahlström o. Widstrand. Stockholm 1955. 392 s.

Förre överståthållaren Torsten Nothins och förre landshövdingen Gustaf Anderssons hösten 1955 utgivna memoarer äro, trots att de långa stycken löpa parallellt i sina skildringar, ganska olika. Anderssons i Rasjön bok är fastare i kompositionen och synes vara säkrare dokumentariskt förankrad, även om den ingalunda i allo är en alldeles pålitlig källskrift. Delvis grundar den sig på minnesanteckningar, men det framgår i de flesta fall inte klart vad som har denna grund och vad som är lösare minnesgodts. Ur forskningens synpunkt är Rasjöns bok den intressantaste av de två. Nothins bok har för övrigt inte uteslutande karaktären av en memoar; till betydande del är den dessutom en pamflett. Rasjön är som memoarförfattare en politiker, som har åtskilligt av en vetenskapligt analyserande läggning, även om han ibland förlorar sig alltför envist i hypotetiska resonemang, hur det kunde ha gått, om inte *om* hade varit. Nothin däremot är ämbetsmannen, som vill vara i statens centrum och som intresserar sig för politiken i den mån den kan vara ett medel härför, ett medel inte bara att ge Nothin fina positioner utan även att ge honom makt att driva igenom vad han anser vara riktigt. Någon ytlig streber har han aldrig varit.

Båda memoarförfattarna beröra 1914 års kris. Nothin är böjd att ta Staaff i försvar gentemot den »gängse uppfattningen» att Staaff uppträtt avsiktligt ohövligt och nonchalant mot Gustaf V och därmed har sin dryga del i skulden till att förhållandet mellan monark och ministär utvecklade sig så olyckligt som skedde. Nothin har fäst sig vid en episod från 1912, som relateras i Hugo Hamiltons dagbok.¹ Staaff skall enligt denna uppgift vid en kungamiddag ha uppträtt minst sagt ohövligt inte mot kungen men väl mot Hamilton och vidare skall kungen ha beklagat sig för Hamilton över hur svårt han hade det. Hamilton säger sig vid tillfället ha passerat förbi Staaff, något som enligt Nothin omöjligt kan hända med en landshövding visavi en statsminister på grund av hovceremonielet; Gustaf V skall ha tagit ordet »djävligt» i sin mun, något som enligt Nothin omöjligt kan ha skett. Med hänvisning till dessa detaljer anser sig Nothin kunna konstatera att Hamiltons berättelse är otillförlitlig. Med detta försök till källkritik, som inte är så helt övertygande, anser sig Nothin förmodligen ha brutit udden av

¹ Hugo Hamilton, »Dagböcker 1911—1916» (1955), s. 59.

Hamiltons skarpa omdömen om Staaff. Han har med bekymmer sett, hur Hamiltons dagbok gjort starkt intryck på sådana, som tidigare velat försvara Staaff. Nothin vill i stället åberopa Ivar Afzelius, som vid ett tillfälle omtalat för förf., hur Staaff en gång anförtrött honom att han verkligen bemödade sig att undvika motsättningar med konungen. Nothin åberopar vidare »dem, som varit Staaffs politiska meningsfränder och medarbetare». Minnesbilden från samtalen med dem överensstämmer inte med den »gängse» uppfattning om Staaff, som Nothin polemiserar mot.

Nu förhåller det sig dock så att Hamilton har flera andra episoder att berätta, som vad det gäller Staaff ha liknande innehåll som den av Nothin berörda. Det återstår att vederlägga dessa. Dessutom finns det åtskilliga andra vittnesbörd än sådana, som emanera från just Hamilton. Här skall ett sådant exempel dras fram. F. d. hovrättsrådet Viktor Petrén har i brev till recensenten relaterat en episod, som kan ha sitt intresse i detta sammanhang. Petrén var 1914—15 expeditionschef i civildepartementet och dessförinnan 1911—14 under sin tid som revisionssekreterare och hovrättsjurist knuten till en lagstiftningskommitté som dess sekreterare. Utredningskommittén var parlamentariskt sammansatt och hade sitt arbete förlagt till riksdagshuset. Härigenom och till följd av sin nära släktskap med en av den Staaffska ministärens medlemmar — han är broder till Bror Petrén, konsultativt statsråd i såväl Staaffs som Edéns ministärer² — hade Petrén tillfälle att nära följa det politiska livet vid den tid som här är aktuell. Med ordföranden i den nyssnämnda kommittén, den moderate förstakammarledamoten, landssekreteraren Fritz Hallberg i Malmö som sagesman, berättar Petrén:³

»Landssekreterare Hallberg besökte Staaff på hans ämbetsrum och fick där under besöket åhöra ett telefonsamtal, som Staaff förde med en person, mot vilken han i samtalet var brysk och nästan snäsig och liksom direkt dekretade, hur en viss fråga skulle lösas. Staaff använde icke något tilltalsord till personen i fråga, så det framgick ej, med vem Staaff talade. Den besökande undrade, vem det var som Staaff talade med på det fräna sättet, och Staaff omtalade då utan omsvep, att det var med kungen han talat samt tillade: 'han skall begripa vem det är som styr här i landet'».

Petrén tillägger att Hallberg berättat episoden för honom någon av dagarna närmast efter sitt besök hos Staaff på kanslihuset. Viktor Petrén, själv liberal liksom sin broder statsrådet, tillfogar i sitt brev till recensenten: »Att Staaff saknade smidighet och personligen uppträdde direkt olämpligt mot kungen ansågs vid den tiden som ett ovedersägligt faktum av alla utom givetvis Staaffs närmaste anhängare, som försvarade honom i alla väder».⁴

² Bror Petrén, känd för sin utomordentliga samvetsgrannhet, lovordas högt av båda de här behandlade memoarförfattarna. Nothin nämner honom som en av de skickligaste konsulter Sverige ägt, överträffad av ingen, och Rasjön imponeras av hans verksamhet som ordförande i andra lagutskottet och dessutom alldeles särskilt av hans förmåga att på ett försynt sätt spåra upp nyheter: »Jag vet mig aldrig ha träffat en person som förstått att så skickligt tränga in bakom dolda skeenden som Petrén».

³ Brev fr. hovrättsrådet Viktor Petrén t. rec. 17/9 1955.

⁴ Som sin rent personliga uppfattning har Petrén angivit att Staaff som statsminister självfallet måste reagera mot personlig kungamakt i strid mot den parla-

I detta sammanhang må även Anderssons i Rasjön uppfattning om Staaff som partiledare noteras. Rasjön ställer sig kritisk mot den liberala regeringens åtgärd att inhibera det av 1911 års riksdag beslutade F-båtsbygget. Han uppger att man inom det liberala partiet allmänt blev överraskad av regeringens åtgärd, och han ansluter sig till Daniel Perssons i Tällberg åsikt att regeringen härigenom satte vapen i händerna på sina värsta vedersakare. Rasjön menar att regeringens åtgärd i fråga om pansarbåtsbygget fick vittgående och för det liberala partiet »nästan ödesdiga» verkningar, och han sammanfattar: »Förvisso var Staaff en statsman av stora mått, men hans ledarskap blev för det liberala partiet ödesdigert». Rasjön gör sig dock skyldig till ett för sammanhanget fatalt misstag, då han tror att karlskronatalet gick före F-båtsuppskovet (s. 22). Även mot Edén är Rasjön kritisk, men han anser att denne i fråga om politisk skarpblick och allmän kringsynthet överglänste Staaff. Vad han anför mot Edén är hans bristande folklighet och hans kylighet. Dessutom anklagas han för att rent av ha utövat intellektuell terror på gruppmötena, låt vara att det skedde omedvetet från hans sida.

När Andersson i Rasjön kommer in på partisprängningen 1923, betonar han att fraktionsbildningen inom det liberala partiet i början av 1920-talet ingalunda enbart berodde på divergenser i nykterhetsfrågan. Även försvarsfrågan spelade därvidlag en roll. Därtill kommer Edéns bristande kontakt med »folket i de bakre leden» inom partiet. Edén var också själv alltför engagerad i de uppkomna meningsmotsättningarna för att kunna med framgång utjämna dem. Vad den bakomliggande personliga rivaliteten beträffar, anser Rasjön att Edén begick ett misstag då C. G. Ekman blev förbi-gången vid ministärbildningen 1917.

Om Ekman säger Rasjön att han var jäktad av mångsyssleri och att han hade svårt att föra underhandlingar med andra partiledare. Särskilt nämns Ekmans antipati mot Lindman. Beträffande Ekmans ministärbildningar meddelas en del av intresse. Varken 1926 eller 1930 blevo partiinstanserna tagna till råds. Det förekom ingen diskussion i vare sig riksdagsgruppen, för-troenderådet eller Frisinnade landsföreningens verkställande utskott. Vid regeringsbildningen 1926 voro Kvarnzelius och Hamrin de närmaste rådgivarna. Den förre hade erbjudits finansministerposten men tackat nej. Samma svar lämnade också Rasjön själv, som vid detta tillfälle erbjöds att bli jordbruksminister. Fyra år senare kom däremot inget anbud, ehuru Rasjön då hade önskat det.

Rasjöns anteckningar från 1930-talet äro värdefulla framför allt när de syssla med spelet på de inre linjerna inom det frisinnade partiet och sedan

mentariska regeringen. »Han måste förfäktat vad han kallade folkstyret i strid mot dylik kungamakt. I den uppkomna motsatsställningen måste man — opartiskt bedömt — förstå Staaffs fasta vilja att upprätthålla ett parlamentariskt styrande av landet och icke tolerera ett personligt kungastyre, grundat på rådgivare utanför regeringens krets. Så långt måste man ge Staaff rätt. Men sedan måste man beklaga, att Staaff, vilket också torde vara allmänt känt, saknade smidighet i sitt uppträdande och ibland uppträdde olämpligt och ohövligt mot kungen, som Hamilton betygar. Däri låg hans stora fel, ett fel som den senare liberale statsministern Edén icke gjorde sig skyldig till och bl. a. därför också vann respekt hos kungen». Brev fr. Petrén t. rec. ^{10/1} 1956.

inom folkpartiet. Förf. spelade en betydelsefull roll när det gällde att förhindra Ekmans come-back och när det gällde att förbereda fusionen med liberalerna. Vägen till partiledarskapet skildras, och Rasjön ger sin egen syn på sin insats som partiledare. Han är anspråkslös i denna sin bedömning men framhäver särskilt en sak: riksdagsgruppens arbete ordnades på ett bättre sätt än tidigare. Både Ekman och Edén hade försummat denna sida av ledaruppgiften. Rasjön är av allt att döma själv benägen att acceptera den allmänna uppfattningen om honom som partiledare: en föga inspirerande anförare i den utåtriktade, offensiva verksamheten men en framgångsrik ledare av den nödvändiga konsolidering och uppbyggande inre verksamhet, som föregick expansionen i slutet av 1940-talet.

Det avsnitt av Nothins memoarer, för att återgå till dessa, som är mest givande ur forskningens synpunkt är det som rör 1920-talet. Om de socialdemokratiska minoritetsregeringarna under denna tid, av vilka Nothin var medlem, meddelas åtskilligt av intresse både vad avser deras bildande och deras arbete. Särskilt detaljerad blir skildringen av hur successionen på statsministerposten ordnades efter Brantings avgång. Klart framstår vilken dominerande ställning Thorsson hade inom riksdagsgruppen, sedan Branting av sjukdom måst släppa ledningen. Thorsson hade helt enkelt den socialdemokratiska riksdagsgruppens fullmakt att ordna statsministerfrågan 1925. Trots att Thorsson själv var märkt av sjukdom, tog han ledningen med kraft och målmedvetenhet. Denna ledarställning föll honom till i kraft av hans uppnådda auktoritet inom såväl regeringen som de ledande partikretsarna. Någon formell ställning, som designerade honom härtill, hade han inte: »Han var icke den i tjänsten äldste i regeringen, han var icke ordförande eller vice ordförande i arbetarpartiet. Men hans auktoritet var av alla så erkänd, att ingen fann det annat än naturligt, att han helt tog ledningen».

Vad Nothin har att berätta om sin handlingsfyllda verksamhet som chef för lantmäteristyrelsen och överståthållare är i och för sig mycket intressant men dock mera speciellt. Något besviken blir man, då man tar del av vad Nothin nu publicerat av sina minnen från krigstiden. Där har han mindre att ge eller är villig att ge mindre än väntat.

För Rasjön däremot ligger huvudviken vid händelserna under de år, då han som folkpartiets ledare hade säte i den nationella samlingsregeringen. Man märker i detta avsnitt av boken ett påtagligt engagemang från förf:s sida. Han intar gång på gång försvarsposition. Inte minst gäller detta skildringen av regeringspolitiken i förhållande till Finland under vinterkriget. Rasjön bekräftar intrycket från Wigforss' Minnen III att Rasjön jämte Wigforss var den ståndaktigaste motståndaren inom regeringen mot allt som kunde stämpas som aktivism.

Till diskussionen om transiteringsbeslutet rörande den tyska armédivisionen vid midsommartiden 1941 har Rasjön i sin bok lämnat ett nytt bidrag. Det nya består i uppgiften att Per Albin Hansson omnämnt Gustaf V:s såsom abdikationshot tolkade yttrande inte endast för den socialdemokratiska riksdagsgruppen utan även för regeringen vid den första statsrådsberedningen i ärendet, innan frågan hänsköts till partigrupperna. Det synes dock tvivelaktigt, om detta meddelande verkligen lämnats vid en statsrådsbered-

ning på detta stadium. Kanske har det skett mera informellt och under hand vid ett senare tillfälle. Man har eljest svårt att förklara, varför Wigforss utelämnat detta moment i sin skildring av händelserna. Man har också svårt att förklara, hur dåvarande statsrådet Bergquist i ett tidningsuttalande i november 1955 kunnat deklarerera att han aldrig hörde talas om någon abdikationsavsikt från konungens sida.⁵ Likaledes återstår att förklara, hur Gösta Bagge i riksdagen 1947 i en interpellationsdebatt, som framkallats av ett omdiskuterat uttalande av Gustav Möller i en minnesbok över Per Albin Hansson, kunde yttra sig så som skedde. Bagge yttrade bl. a.: »Så mycket torde jag emellertid kunna säga, och det tycker jag också att statsrådet Möller på sitt sätt bestyrkte, att talet om Konungen, och jag vill tillägga också talet om en eventuell ny regering, har varit ovederhäftigt. Något regeringsskifte var ju gudskelov inte alls aktuellt vid det tillfället. Det har icke legat någon som helst realitet bakom allt detta prat». ⁶ Uttalandet är knappast fullständigt eller klart formulerat, men avsåg Bagge med dessa ord att förneka inte endast att det fanns någon realitet bakom talet om en ny regering utan även förneka att det uttalats något hot om abdikation från konungens sida, då är hans uttalande svårt att förena med den framställning, som Andersson i Rasjön givit i sin memoarbok. Bagge ställde veterligen sådana krav både på sig själv och andra att man har svårt att tro att han velat till riksdagens protokoll vidarebefordra en medvetet oriktig uppgift. Under sådana förhållanden tvingas man söka en förklaring till dessa motsägelser. Antingen har Per Albin Hansson meddelat sin uppfattning om konungens eventuella avsikter endast till vissa regeringsmedlemmar, bland dem Andersson i Rasjön men inte till Bagge och Bergquist. Eller också har hans meddelanden till statsrådskollegerna varit sådant att dess innebörd kunnat tolkas på olika sätt. Det förra alternativet har självfallet föga sannolikhet för sig. Även om meddelandet inte lämnats vid en statsrådsberedning, kan statsministern inte gärna ha uderlåtitt att vidarebefordra denna sak till samtliga statsrådets medlemmar. Andersson i Rasjön har i en tidningsartikel riktigt anmärkt att »med den vikt som statsministern tydligen tillade kungens uttalande inför den socialdemokratiska riksdagsgruppen är det otänkbart att han skulle förteगत faktum inför regeringskretsen». ⁷ Rasjön tillägger att saken i alla händelser var känd midsommardagen den 24 juni, den dag då partisammanträdena höllos och det avgörande regeringsbeslutet träffades. I den nyssnämnda tidningsartikeln korrigerar Rasjön sin uppgift i memoaren och meddelar att i hans minnesanteckningar antydan om abdikationshot förekommer först från den statsrådsberedning, som hölls den 24 juni efter partisammanträdena. Tydligt är dock att Per Albin Hansson uttalade sig med större bestämdhet rörande

⁵ D. N. 4. 11. 55.

⁶ AK 1947, 7: 32. — Möller yttrade i sitt interpellationssvar bl. a.: »Uppgiften att Konungen skulle i detta sammanhang antytt en avsikt att abdikera i händelse samlingsregeringen icke anslöte sig till hans ståndpunkt förklaras därav, att statsminister P. Albin Hansson på grund av sitt samtal med Konungen ansett sig böra räkna med även denna eventualitet såsom tänkbar i händelse av en regeringskris. Enligt min personliga mening fanns icke anledning att ge Konungens uttalanden denna tydning». AK 1947, 7: 13.

⁷ G. Andersson, »Midsommaren 1941», D. N. 17. 11. 55.

abdikationsfrågan inför den socialdemokratiska riksdagsgruppen än inför regeringen. Per Albin Hansson har av olika skäl — däribland även konungens, kronprinsens, utrikesministerns och de borgerliga regeringsledamöternas ställningstagande — blivit övertygad om att det i rådande läge klokaste beslutet vore att medge den begärda transiteringen. Han kan då medvetet eller omedvetet ha givit konungens yttrande en allvarligare tolkning än andra, som redan oavsett detta yttrande kommit till det beslut, som konungen förordat. Av Rasjöns skildring får man ett starkt intryck av att Per Albin Hansson varit svårt pressad och irriterad. Därpå tyder hans utfall mot Günther och hans ansatser till att skjuta över ansvaret på denne i första hand. Icke utan fog har det sagts att Hansson, sedan avgörandet väl träffats, sökte ett alibi i sin kritik av utrikesministern.⁸ Ett förhållande kvarstår under alla förhållanden som mycket egendomligt. Varför gjordes inget försök att skapa klarhet rörande konungens avsikter, när man var osäker om hur hans yttrande borde tolkas? Underlåtenheten att göra detta kan inte gärna förklaras enbart med en hänvisning till den hektiska och pressande situationen. Denna underlåtenhet tyder på att det yttrande av konungen, som det här är fråga om, inte kan ha varit den avgörande faktorn, då regeringen fattade sitt beslut. Om så hade varit, skulle det ju varit oansvarigt att stanna i den oklarhet på denna punkt, vari man tydligen befann sig.

Den diskussion som uppstått sedan Rasjöns bok utkommit har medfört att det telegram från dåvarande tyske ministern i Sverige, prinsen av Wied, till utrikesminister von Ribbentrop den 25 juni 1941, som omnämndes av Wigforss i hans memoarer och vars text tidigare efterlysts i denna tidskrift,⁹ numera blivit offentliggjort. Det framgår därav att det tyska sändebudet till sin regering rapporterat att kung Gustaf vid samtal med honom uttryckligen sagt att han måst gå så långt att han till och med talat om sin abdikation («sogar soweit gehen müssen, von seiner Abdankung zu sprechen»). Huruvida detta konungens yttrande var ett fullt sanningsenligt och uppriktigt förtroligt meddelande eller en taktiskt motiverad överdrift eller ett gammalmans-braverande sedan spänningen släppt står fortfarande öppet. Men det är uppenbart att om detta telegram stärker någon av de tolkningar som framlagts, Per Albin Hanssons eller Günthers,¹⁰ så är det Hanssons. Att Wied i något syfte skulle vanställt kungens yttrande till honom är en förklaring, som det är otillåtet att tillgripa utan påtagliga indicier. Kvar står under alla förhållanden att Gustaf V vid sitt samtal med de båda excellenserna även enligt Günthers vittnesmål uttalat sig i ordalag, som kunnat tolkas åtminstone som en antydning om abdikation. Om något regelrätt hot om abdikation talar ju inte heller prinsens av Wied rapport.

Nothins bidrag till diskussionen om abdikationshot eller icke abdikationshot består däri att han förklarar, att om ett sådant hot verkligen framställtts skulle han fått höra talas därom både av konungen själv och av regeringsledamöter och inte som blev fallet först på omvägar. Detta är emellertid ett bidrag som inte kan taxeras särskilt högt.

⁸ D. N. 30. 10. 55.

⁹ Statsv. tidskr. 1955, s. 95.

¹⁰ Jfr *ibid.*, s. 94 f.

Oavsett vad den källkritiska bedömningen ger till resultat i enskilda fall, finns det ur forskningens synpunkt anledning att hälsa båda dessa memorarer med tillfredsställelse. Det är endast tacknämligt att männen i centrum lämna sin syn på förloppet, och det är av värde att de personliga insatserna bli redovisade. Både Gustaf Andersson i Rasjön, Dalabonden som blev partiledare och kungens troman i hemprovinsen, och Torsten Nothin, den mot hembygden minnestrogne småländske prästsonen som blev huvudstadens överståthållare, tillhöra förgrundsfigurerna inom vårt offentliga liv under de tre decennierna 1920—1950.

Olle Nyman.

The System of Industrial Relations in Great Britain — Its History, Law and Institutions. Utg. av Allan Flanders och H. A. Clegg. Oxford 1954 (Basil Blackwell). 380 s.

Det engelska uttrycket »industrial relations» saknar lämplig svensk motsvarighet. Det synes innefatta allt som rör förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare (kanske man kan översätta det med »arbetslivets relationer») men torde i allmänhet närmast avse det kollektiva förhållandet (jfr s. 45: »'Industrial relations', as commonly understood, are collective relations»).

I Storbritannien har »industrial relations» blivit ett särskilt läroämne vid universitet och fackhögskolor, och det finns numera en omfattande litteratur inriktad på detta specialområde. Arbetsministeriet har givit ut en utmärkt handbok, »Industrial Relations Handbook» (sista uppl. 1953), som bl. a. innehåller separata redogörelser för organisations-, förhandlings- och avtalsförhållanden i viktigare näringsgrenar. En annan framställning, som utöver de kollektiva relationerna behandlar bl. a. lönesystemen och arbetsplatsens speciella problem (driftsledning, tidsstudier o. dyl.), har utgivits av innehavaren av en professur i ämnet vid Leeds universitet, J. Henry Richardson (»An Introduction to the Study of Industrial Relations», London 1953).

Det till anmälan föreliggande arbetet är ett samlingsverk. Förutom utgivarna har fyra experter på olika områden lämnat var sitt bidrag, en av dem (den ende av författarna utan akademisk lärostol) dock i samarbete med en av utgivarna. Bokens sex olika kapitel kan mycket väl läsas var för sig och ger tillsammans en god överblick över de institutionella förhållandena på den brittiska arbetsmarknaden. Däremot förbigås avsiktligt mycket av det som brukar innefattas under »arbetslivets mänskliga relationer» (human relations in industry). Enligt programförklaringen i förordet befinner sig de sociologiska och socialpsykologiska metoderna inom arbetsforskningen ännu på ett så tidigt utvecklingsstadium, att resultaten föga lämpar sig för undervisning, ty arbetet är främst avsett att vara en lärobok.

Boken inledes med ett kapitel av ganska allmänt innehåll om »den sociala bakgrunden», varefter kommer ett kapitel om »den rättsliga ramen». De två följande kapitlen ger redogörelser för resp. fackföreningarna och arbetsgivarna (privata och offentliga). I de sista kap. behandlas det kollektiva förhandlingsväsendet (collective bargaining) och samråd i företagsnämnder o. dyl. (joint consultation).

Det inledande kapitlet om den sociala bakgrunden, författat av Asa Briggs, är kort och skissartat. Förf. söker precisera karakteristiska drag i den utveckling, som lett fram till de nuvarande förhållandena på arbetsmarknaden. För 1800-talets del framhäves å ena sidan fabrikssystemets sociala konsekvenser och den därav framtvungade arbetarskyddslagstiftningen, å andra sidan organisationsväsendets framväxt och ideologiska inriktning. Såsom särskilt viktiga förändringar från 1880-talet, som inledde en ny utvecklingsfas, till våra dagar betecknas de icke yrkesutbildade arbetarnas frammarsch, som lett till en fortskridande lönenivellering, socialismens framträngande och utvecklingen av välfärdsstaten. Slutligen beröres de problem, som sammanhänger med tillkomsten av massproducerande företag med deras komplicerade organisation och därav föranledda svårigheter att hålla kontakt mellan arbetare och företagsledning. »Vetenskaplig driftsledning» och industriella välfärdsanordningar är enligt förf. två betecknande inslag i utvecklingen under detta skede.

Avsnittet om den rättsliga ramen har skrivits av professorn i juridik vid Londons universitet O. Kahn-Freund (anknuten till London School of Economics). Ursprungligen tysk, numera engelsk medborgare, har Kahn-Freund en sällsynt förtrogenhet med både engelsk och kontinental juridik, vilket gör hans analyser och karakteristiker av komplicerade fenomen i engelsk rätt synnerligen givande. Arbetsrätten, som är hans favoritområde, erbjuder i ovanligt hög grad komplikationer, och de delar, som icke finns representerade av rättsfall från överdomstolarna, bl. a. en stor del av lagstiftningen, har länge varit mycket försummade i den juridiska litteraturen. Kahn-Freund har blivit en pionjär på detta område. Den sammanfattning han här ger av det viktigaste av detta omfattande stoff är briljant.

Ett säreget drag i engelsk arbetsrätt är, att de kollektiva relationerna i mycket stor utsträckning saknar juridisk betydelse, att kollektivavtalet icke är rättsligt bindande. Ej heller finns någon lagstadgad förenings- och förhandlingsrätt. Därför har, som förf. starkt poängterar, »rätten» betydligt mindre direkt betydelse för upprätthållandet av det kollektiva, av arbetsmarknadens organisationer uppbyggda regelsystemet än i de flesta andra länder. Men arbetsavtalet är givetvis rättsligt bindande, och detta får sitt innehåll till stor del från kollektiva arbetsnormer, vare sig dessa är att hämta från kollektivavtal eller sedvänjor och bruk. På indirekt väg får sålunda de kollektiva arbetsnormerna viss rättslig betydelse, men det individuella avtalet är avgörande — det finns inget rättsligt hinder mot avvikelser från ett kollektivavtal till nackdel för arbetarparten. Blott sociala sanktioner står i allmänhet till buds. Systemet bygger på frivilligheten som grundläggande princip (the voluntary principle).

Detta är i korthet grundmönstret för de kollektiva arbetsmarknadsrelationerna från rättslig synpunkt. Men förhållandena har efter hand framtvungat allt flera modifikationer av synnerligen växlande beskaffenhet. Förf. karakteriserar på ett utomordentligt skickligt sätt — utan att ingå på detaljer — dessa många olika metoder att stödja det fackliga förhandlingsväsendet och göra de av organisationerna fastställda arbetsvillkoren mer eller mindre allmängiltiga inom facket.

I ett avsnitt behandlas den egentliga arbetsfredslagstiftningen, den som

gäller medling, skiljedom och undersökningsförfarande, det sistnämnda utan svensk motsvarighet. Slutligen analyseras med arbetsstriden sammanhängande juridiska problem. Förf. avstår från att mer än antydningssvis beröra den långa och spännande historiska utvecklingen på detta område, vilken satt spår i många lagar och mycket omskrivna rättsfall, och söker främst i görligaste mån fixera vad som i dagens mycket komplicerade och svårbestämbara läge är tillåtna resp. olagliga påtryckningsåtgärder.

I sin studie över fackföreningarna har J. D. M. Bell, ekonomisk historiker, helt undvikit den historiska aspekten, då den utförligt behandlats i andra framställningar, och ger i stället ett tvärsnitt av våra dagars brittiska fackföreningsrörelse, dess utbredning, organisations- och styrelseformer samt ändamål och metoder. Starkt betonas, att den oerhörda variation som kännetecknar brittiskt fackföreningsliv gör det svårt att ge en rättvisande helhetsbild. I avsnittet om styrelseformerna är huvudproblemet, hur effektivitet skall kunna förenas med demokratisk kontroll. Bl. a. diskuteras den tydligen i många länder tilltagande apatin hos medlemmarna för särskilt lokala fackföreningsmöten. Förf. anser huvudanledningen vara att finna i lokalavdelningarnas allt mindre befogenheter i fråga om kollektivavtalsförhandlingar. Detta kan väl vara en viktig orsak. Men kanske en minst lika viktig är, att numera andra och betydligt mer attraktiva fritidssysselsättningar står den enskilde arbetaren till buds. Förr kunde nog fackföreningsmötet ge en billig och välbehövlig omväxling till vardagens tristess. — Även den ömtåliga frågan om organisationsmonopol och dess förenlighet med frivillighetsprincipen diskuteras. Slutligen ges en sammanfattning av vad som numera — i jämförelse med makarna Webbs utredning härom med sikte på 90-talets fackföreningsrörelse — kan anses vara för en fackförening karakteristiska mål och medel. Vad målsättningen beträffar konstateras en markant utvidgning sedan Webbs tid. Av stor vikt är numera bl. a. strävandena efter social kontroll över näringslivet och de särskilda företagen.¹ Uppsatsen förefaller att vara ett gott uttryck för den livaktiga brittiska forskningen på detta område.

Litteraturen om den brittiska fackföreningsrörelsen är upplysande och rikhaltig. Svårigheterna blir betydligt större, om man skall försöka skaffa sig en bild av arbetsgivarorganisationerna och deras interna förhållanden. De uppträder inte utåt på samma sätt som fackföreningarna. Trots detta har Clegg förmått presentera ett icke oävet material och givit mycket intressant belysning åt många problem på hithörande område. Här har det inte funnits anledning såsom beträffande fackföreningsrörelsen att förbigå den historiska utvecklingen. Den skildring av organisationernas framväxt och arbetsgivarinställningen som Clegg ger visar många drag som också kännetecknat motsvarande utveckling i Sverige.² Men parallelliteten bryts, när man kommit ett stycke in på detta århundrade. Medan de svenska arbetsgivarna särskilt inom storindustrin valde ett starkt centraliserat system med vidsträckta befogenheter tilldelade centralorganisationen, SAF, har den

¹ Jfr Torvald Karlboms nya definition på »fackförening» i »Den svenska fackföreningsrörelsen» (1955), s. 11.

² Man kan jämföra Cleggs framställning med anm:s i »Kollektivavtalet» (1954), s. 202 ff, beträffande den tidigaste svenska utvecklingen.

brittiska motsvarigheten, British Employers' Confederation (BEC), som bildades först 1919, knappast några egentliga fackliga uppgifter. BEC har aldrig deltagit i avtalsförhandlingar eller ingripit i arbetskonflikter. Den har i detta hänseende ännu mindre befogenheter än sin motpol TUC. Dess tillkomst hängde samman med behovet att ha en organisation som kunde utse arbetsgivarrepresentanter i statliga och internationella organ och kommittéer och i övrigt ge uttryck för arbetsgivaropinionen vid överläggningar med regering och ministerier. Men BEC försöker enligt förf. icke alls påverka den allmänna opinionen utan är ytterst återhållsam i fråga om publicitet. Inåt verkar BEC främst som en informationscentral.

De olika fackens arbetsgivarorganisationer har alltså inbördes full autonomi. Deras uppgifter och struktur liksom deras inställning till olika frågor varierar givetvis mycket. Av Cleggs framställning att döma, inte minst hans övervägande tystnad härom, tycks strejkförsäkringsprincipen spela en mycket liten roll (jfr s. 219). Medlen att tvinga medlemmarna att följa organisationens beslut är det helt naturligt mycket svårt att få säkra besked om (jfr s. 226).

Clegg behandlar inte bara arbetsgivarorganisationerna utan också — ehuru ganska kortfattat — de offentliga arbetsgivarna (public employers) i fyra avsnitt: den egentliga statsverksamheten, statsföretagen (public corporations), kommunerna och de kooperativa företagen (vilka senare något egendomligt föres hit). Om de två sista är inte mycket att säga. Kommunernas och kooperationens förhandlingsorganisationer skiljer sig i princip icke mycket från de privata. De två förstnämnda avsnitten däremot innehåller mycket av intresse, som dock mera gäller med förhandlingsrätt och avtalsförhandlingar sammanhängande frågor och därför strängt taget snarare hör hemma i nästa avsnitt, där också en del därav tas upp på nytt.

De statsanställda hade länge svårigheter att nå erkännande för sina fackliga organisationer. Med första världskriget skedde dock en radikal förändring härvidlag. Dels upprättades en skiljedomstol, som skulle behandla lönekrav från statsanställda med mindre än 500 pund i årsinkomst, dels upprättades ett system med gemensamma nämnder (Whitley Councils), vilkas arbetstagersida utsågs av de statsanställdas organisationer och regeringssida av kabinettet och senare finansministeriet. Skiljedomsväsendet avskaffades 1922 — som det sades för att inte försvaga det fria förhandlingsväsendet enligt Whitley-modell — men återinfördes på arbetstagersidans begäran redan 1925. Numera finns en särskild skiljedomstol, Civil Service Arbitration Tribunal, som dock icke har kompetens att ta upp de högre statstjänstemännens lönekrav.³ Vissa reservationer finns i skiljedomsavtalet, bl. a. att parlamentet kan kullkasta en skiljedom, men något sådant har aldrig hänt. Under sådana förhållanden torde frågan om stridsåtgärders tillåtlighet knappast bli aktuell. Den beröres knappast alls.⁴

I ännu högre grad påminner förhållandena vid statsföretagen, organiserade som »public corporations», om vad som är praxis på den privata arbets-

³ Om de högre statstjänstemännens förhållanden ger Glegg inga upplysningar. Flanders kommer dock något in härpå (s. 287).

⁴ Det enda är ett citat ur en publikation från finansministeriet 1949 om att strejk, om än ej olaglig, likväl innebär ett disciplinbrott från statstjänstemannens sida (s. 237).

marknaden; det är helt enkelt i många fall så, att de socialiserade näringsgrenarna vid förstatligandet i stort sett bibehållit det förut existerande förhandlingsmaskineriet. I princip skall statsföretagen självständigt utöva arbetsgivarfunktionerna, från statens sida bundna endast av lagbestämmelser och allmänna direktiv från vederbörande minister. Hur strikt gränsen här verkligen hålles, är enligt förf. icke klart. I allt fall behöver kollektivavtal och skiljedomar icke godkännas av regering eller parlament. Den kritiska frågan är emellertid, var gränsen skall kunna dragas för medgivanden i fråga om arbetstagarnas lönekrav. I teorin är det klart, att t. ex. kolgruvorna eller järnvägarna skall drivas så att de bär sig ekonomiskt. Men hur skall staten ställa sig vid konflikt, när företagsledningen påstår, att ekonomin inte medger ytterligare löneförhöjningar? Såsom Flanders framhåller i sitt bidrag vid behandlingen av samma problem, kan staten (= regeringen eller någon minister) här svårligen fungera som en opartisk medlingsinstans⁵; den har alltför många hänsyn och egna intressen att iakttaga. Dock framstår staten för allmänheten såsom sista instans i dessa frågor (s. 314). Belysande är särskilt de sista årens händelser vid järnvägarna, varav endast de första faserna kunnat antydast i boken (s. 241 och 314 f.). Åren 1951 och 1953 tillförsäkrades järnvägsarbetarna efter ingripande från regeringshåll högre löner än vad skiljedomstolen i facket ansett vara möjligt, och i januari 1954 förmådde regeringen den statliga transportkommissionen att acceptera en opartisk undersökningsdomstols rekommendationer att höja lönerna för att undvika en hotande järnvägsstrejk, vilket allt nödvändiggjort taxehöjningar och subventioner.⁶

I sin studie över den kollektiva förhandlings- och regleringsmetoden (collective bargaining) framhäver Flanders starkt, att man inte kan dra några skarpa gränser mellan de helt fria regleringsmetoderna och formerna för statligt ingripande särskilt i lönesättningen, ty de senare bygger i stor utsträckning på det fria förhandlingsväsendet, vilket de är avsedda att i görligaste mån understödja. Frivillighetsprincipen är ju grundläggande för det brittiska systemet för reglering av arbetsvillkoren, och i många fack fungerar fria förhandlingsorgan och statliga lönenämnder jämsides.⁷ Det blir därför ett väldigt stoff Flanders behandlar — inte blott metoderna för biläggande av konflikter och för reglering av arbetsvillkoren, innehållet i eller snarare föremålen för denna regleringsverksamhet samt kollektivavtalsväsendet utan även t. ex. statens försök att genomföra en viss lönepolitik (försöken till lönestopp under och efter kriget) och att i produktionens intresse reformera lönesystemen i vissa fack. Han lägger på detta stoff många nya och som det förefaller träffande synpunkter men har givetvis inte haft möjligheter att genomföra en ingående systematisk analys. På många punkter får förf. anledning att modifiera makarna Webbs klassiska framställning i ämnet (i »Industrial Democracy», Part II). Den historiska utvecklingen,

⁵ Det bör påpekas, att arbetsministern stundom personligen ingriper som medlare i viktiga konflikter på arbetsmarknaden.

⁶ Om dessa händelser finns en redogörelse av a n m. i Sociala Meddelanden 1955, s. 513 ff.

⁷ En intressant upplysning är att det i motsats till vad som avsetts i allmänhet tycks bli svårt att avveckla en statlig lönenämnd (Wages Council), när den en gång upprättats, även om fackorganisationerna blivit väl utbyggda (s. 288).

särskilt vad angår kollektivavtalsväsendets framväxt, är enligt Flanders ett av forskningen försummat kapitel (s. 262, särskilt noten). De upplysningar han kan ge är därför ganska sporadiska.⁸ Det nuvarande kollektivavtalsväsendet, som bär stark prägel av den långa obrutna traditionen, skiljer sig i vissa avseenden väsentligt från det svenska, bl. a. däri att avtalen sällan ingås för bestämda perioder utan löper tills vidare, varför nya krav kan framställas praktiskt taget när som helst. Under tider av inflation och full sysselsättning kan detta, såsom många händelser under senare år visat, medföra stor oro på arbetsmarknaden. Ej heller göres i allmänhet någon skillnad i procedurhänseende mellan rätts- och intressetvister. Även tolknings- och tillämpningsfrågor avgöres ofta genom kompromisser, som reglerar frågan för framtiden.

I sista kapitlet, författat av Glegg och en direktör T. E. Chester, behandlas försöken att genom samråd i olika former skapa kontakt mellan företagsledning och arbetare och att åvägabringa industriell demokrati. Särskilt uppsving fick dessa samarbetsformer under de båda världskrigen, då nödvändigheten att öka produktionen och maximalt utnyttja arbetskraften gjorde behovet därav särskilt påtagligt. Realistiskt och synpunktsrikt belyser förf. de mångskiftande problem, som är förknippade med detta samarbete, och de olika lösningar som prövats. Det finns i Storbritannien ingen lagstiftning i ämnet såsom i Tyskland, inget avtal om företagsnämnder mellan centralorganisationerna såsom i Sverige. Inte minst därför skiftar målsättningen och metoderna starkt. I de förstatligade näringsgrenarna har den industriella demokratin drivits längst — med gemensamma organ på olika plan: arbetsplatsen — distriktet — hela landet. En viktig fråga är fackföreningarnas ställning i dessa olika organ. Det finns fall av exklusiv fackföreningsrepresentation på arbetstagarsidan, särskilt i de »högre» samarbetsorganen. I statsföretagen har fackföreningarna nått starkast ställning — i ett fåtal privata står de åtminstone formellt helt utanför. En viktig förutsättning för ett effektivt samarbete är, betonar förf. starkt, att representanterna på båda sidor utbildas för sin uppgift. Denna sida av saken försummas mycket; till jämförelse nämnes såsom förebildliga i detta hänseende förhållandena i Sverige, där centralorganisationerna årligen anslår stora belopp för ändamålet.

Mycket annat av det rika stoffet i denna bok hade varit förtjänt av att nämnas. Intrycket av den är mycket gott. En motsvarande analys och översikt av förhållandena i Sverige skulle fylla en lucka i vår samhällsvetenskapliga litteratur, och även om i vårt land specialister svarar för olika delar av detta stora ämne, kunde det vara väl befogat att inrätta åtminstone någon lärostol med särskild inriktning på arbetslivets relationer och institutionella förhållanden.

Axel Adlercreutz.

⁸ I jämförelse med anm:s behandling av kollektivavtalets uppkomst i Storbritannien (»Kollektivavtalet», s. 63 ff.) har Flanders' framställning en vidare ämnesbas (även kampen för förhandlingsrätt o. dyl.). Med rätta betonas såsom förelöpare eller ursprung till kollektivavtalet dels fackföreningarnas försök att ensidigt — i sina stadgar eller annorledes — reglera arbetsvillkoren, dels pris-sättningen å ackordsarbete (prislistorna).

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk revy. Årg. 13: 1956. H. 1. Montgomery, A., Italienska perspektiv, s. 3—11.

Finsk tidskrift. T. 157—158: 1955. H. 5. Öhman, A., Sovjets nya ansikte, s. 203—11. — *H. 6. v. Bonsdorff, G., Porkalafrågan, s. 253—56. — H. 8—9. v. Bonsdorff, G., Finland och Förenta nationerna, s. 361—67. — Mickwitz, G., Sociologisk kontra filosofisk metod inom nationalekonomin, s. 393—400.*

Förvaltningsrättslig tidskrift. Årg. 18: 1955. H. 2—3. Herlitz, N., Förvaltningsrättsliga framtidsperspektiv, s. 81—95. — *Petrén, G., Regeringsrättens kontroll över förvaltningen i komparativ belysning, s. 126—42.*

Landskommunernas tidskrift. Årg. 36: 1955. Nr 11. Hyrenius, H., Storkommunerna och tätorternas planering, s. 651—56. — *v. Hofsten, E., Barnfamiljernas ekonomiska läge, s. 656—61. — Nr 12.* Larsson, S., Efter kommunsammanslagningen, s. 691—98. — *Årg. 37: 1956. Nr 1.* Rönquist, A., Åldringsvårdsutredningens betänkande, s. 4—13.

Liberal debatt. Årg. 8: 1955. Nr 7—8. Dahlén, O., Majoritets- och minoritetsregeringar, s. 193—95. — *Hartmann, J. L., Tjänstepension åt alla, s. 196—200. — Granqvist, H., Från Genève till Peking, s. 210—12. — Mutén, L., Amerikansk anti-trustlagstiftning, s. 212—15.*

Nordisk tidskrift. Årg. 31: 1955. H. 4—5. Numelin, R., Självständighetstanken i Finlands historia, s. 215—27.

Nya Argus. Årg. 48: 1955. Nr 11. Numelin, R., Samhällsvetenskap, s. 158—60. — *Nr 14.* Hustich, I., Världen inför avspänning, s. 203—05. — *Berndtson, G. V., Rasproblemet i Sydafrikanska unionen I, s. 207—10. — Nr 15.* Berndtson, G. V., Rasproblemet i Sydafrikanska unionen II, s. 226—30. — *Nr 19.* Westerholm, K., Kring Porkala och äganderätten, s. 287—89. *Nr 21.* Hustich, I., Asiens renässans, s. 319—21.

Svensk tidskrift. Årg. 42: 1955. H. 9. Den ryska vänskapsoffensiven, s. 493—97. — *Ternström, O., Sydafrikanska frågetecken, s. 502—08. — H. 10.* Eriksson, S., Utrikespolitiken och pressen, s. 547—56. — *Åkerman, G., Skördeskador och jordbrukspriser, s. 557—62. — Gruber, R., Det neutrala Österrike, s. 568—73.*

Tiden. Årg. 47: 1955. Nr 10. Undén, Ö., Tysklands delning består, s. 584—95. — *Ekström, T., Vem bär ansvaret?, s. 603—11. — Edqvist, S.-G., Branting anno 82, s. 612—17. — Årg 48: 1956. Nr 1.* Svensk utrikesdebatt, s. 1—5. — *Hansen, B., Rationell budgetpolitik, s. 6—14. — Michanek, E., Vart syftar pensionsförsäkring?, s. 15—23. — Lindblad, I., Om vi hade majoritetsval, s. 24—29.*

Utrikespolitik. Årg. 10: 1955. H. 6. Hirschfeldt, L., Utrikesministerkonferensen i Genève, s. 204—05. — *Lorents, Y., Kring Bagdadpakten, s. 208—16. — Björnberg, A., FN efter tio år, s. 217—21. — Granqvist, H., Frankrike och Saar, s. 222—29. — Lundberg, Y., Persien efter Mossadeq, s. 230—35.*

Internasjonal politikk. 1955. Nr 9. Utenriksministermøtet i Genève, s. 193—95. — *Christiansen, T., Det nye Island, s. 197—205. — Graver, P., Politiske forhold i Brasil, s. 211—14.*

Nordisk tidsskrift for international ret og jus gentium. Vol. 25: 1955. Fasc. 3. Randall, A., Organisationen af den britiske udenrigstjeneste, s. 83—92. — *Castrén, E., Revision av Förenta Nationernas stadga, s. 93—105. — Evensen, J., Bevisføring for internasjonale domstoler, s. 106—25.*

Samtiden. 64 årg: 1955. H. 6. Scharffenberg, J., Kritisk tilbakeblikk på politikken i 1905, II, s. 377—90.

Nationaløkonomisk tidsskrift. Bd 93: 1955. H. 3—4. Jahn, G., Norges økonomiske utvikling og politikk i de senere år, s. 81—93. — Johanssen, L., Forenklet velferdsteoretisk modell for en sosialistisk økonomi, s. 148—69. — Philip, K., Statsfinanserne før og etter krigen, s. 179—81.

Økonomi og politik. Årg. 29: 1955. Nr 1. Henningsen, S., Vesttysklands optagelse i NATO, s. 3—28. — Reske-Nielsen, E., Israel og de arabiske stater, s. 38—57.

The American journal of comparative law. Vol. 4: 1955. No. 3. Castberg, F., Philosophy of law in the scandinavian countries, s. 387—400. — Tao-Tai Hsia, The constitution of Red China, s. 425—35.

The American journal of international law. Vol. 49: 1955. Nr 4. Drucker, A., Compensation for nationalized property: British practise, s. 477—86. — Kulski, W. W., The Soviet interpretation of international law, s. 518—34.

The American journal of sociology. Vol. 61: 1955. No. 3. Heberle, R., Ferdinand Tönnies' contribution to the sociology of political parties, s. 213—20. — Rose, A. M. and Prell, A. E., Does the punishment fit the crime? A study in social valuation, s. 247—59.

The Cambridge historical journal. Vol. 11: 1955. No. 3. Mosse, W. E., How Russia made peace, September 1855—April 1856, s. 297—316. — Kiernan, V. G., Kashgar and the politics of Central Asia, 1868—1878, s. 317—42.

Foreign affairs. Vol. 34: 1956. No. 2. Seymour, C., Woodrow Wilson in perspective, s. 175—86. — Nitze, P. H., Atoms, strategy and policy, s. 187—98. — Julien, C. A., Morocco: The end of an era, s. 199—211. — Bergson, A., The russian economy since Stalin, s. 212—26. — Mallory, W. H., Chinese minorities in South-east Asia, s. 258—70. — Rustow, D. A., Defense of the Near East, s. 271—86.

Harvard law review. Vol. 69: 1955. Nr 1. Bickel, A. M., The original understanding and the segregation decision, s. 1—65. — Nr 2. Frankfurter, F., John Marshall and the judicial function, s. 217—38. — Jaffe, L. L., Judicial review: Question of law, s. 239—76.

International affairs. Vol. 32: 1956. No. 1. Healey, D., 'When shrimps learn to whistle': Thoughts after Geneva, s. 1—10. — Dore, R. P., Left and right in Japan, s. 11—26. — Issawi, C., Economic and social foundations of democracy in the Middle East, s. 27—42.

Political studies. Vol. 3: 1955. No. 3. Montrose, J. L., Legal theory for politicians and sociologists, s. 211—21. — Plowman, D. G. G., Allegiance to political parties: A study of three parties in one area, s. 222—34. — Mansergh, N., The Commonwealth: Problems of multi-racial membership, s. 235—45. — Mackenzie, W. J. M., Pressure groups: The 'conceptual framework', s. 246—55.

Social forces. Vol. 34: 1955. No. 1. Dimensions and axes of Supreme Court decisions: A study in the sociology of conflicts, s. 19—27. — Goldstein, S., Changing patterns of fertility in Norristown, Pennsylvania, 1920—1950, s. 72—76.

The Yale law journal. Vol. 65: 1955. No. 1. Loescher, S. M., Inert antitrust administration: Formula pricing and the cement industry, s. 1—22. — The »new» Federal Trade Commission and the enforcement of the antitrust laws, s. 34—85.

L'année politique et économique. 28e Année: 1955. No. 123—24. Hemon, L., Un précédent: la tentative d'Union Européenne d'Aristide Briand, s. 25—52. — No. 126—127. Lavergne, B., Les trois alternatives de la France, s. 273—458.

Journal du droit international. 82e Année: 1955. No. 3. Laurent, P., L'évolution de l'union franco-sarroise depuis 1950, s. 522—78. — Sidjanski, D. et Castanos, S., La convention Européenne des Droits de l'Homme, s. 580—602.

Revue de l'Institut de sociologie. Année 1955. No. 1. Belin-Milleron, J., Les crises du droit et l'évolution des civilisations, s. 5—32. — Gini, C., Le problème de l'assimilation, s. 33—46.

Revue française de science politique. Vol. 5: 1955. No. 4. Chenot, B., Les paradoxes de l'entreprise publique, s. 725—35. — Mendras, H., Les organisations agricoles et la politique, s. 736—60.

Revue générale de droit international public. 59 Année. No. 3. De Vischer, C., Coutume et traité en droit international public, s. 353—69. — Verzijl, J. H. W., La base des jugements internationaux au cours de l'histoire, s. 370—405. — Tsoutsos, A. G., La question internationale de Chypre, s. 423—55.

Revue internationale d'histoire politique et constitutionnelle. 1955. No. 17. Massenet, M., L'option démocratique, s. 11—27. — Aaron, D., Le «nouveau conservatisme» américain, s. 28—38. — Langrod-Wogan, M., La philosophie politique du roi Stanislas, s. 39—53.

Revue internationale des sciences administratives. 21e année: 1955. No. 3. Caldwell, L. K., The relevance of administrative history, s. 453—66. — Molitor, A., La recherche opérationnelle appliquée à l'administration, s. 467—83. — Moulin, L., L'organisation du gouvernement local et provincial dans les constitutions des Jésuites, s. 485—523. — Edge, E., La planification régionale en Norvège, s. 556—63.

S.-O. L.

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1955

Stiftelsens kollegium har bestått av professorerna Nils Stjernquist, Fahlbeck, Quensel, Åkerman, Welinder, Bolin, Rosén och Gjerstad. Såsom preses har fungerat undertecknad Gjerstad och såsom stiftelsens sekreterare och ansvarig utgivare av Statsvetenskaplig tidskrift professor Fahlbeck.

Statsvetenskaplig tidskrifts mångåriga, utmärkta expeditjonsföreståndare fröken Ellen Gülich avled den 2 dec. 1955.

Kollegiet har under året haft sex sammanträden. Vid sammanträdet den 15 oktober, stiftarens födelsedag, ägde kransnedläggning rum på hans familjegrav.

Statsvetenskaplig tidskrift har under året utkommit i sin 58 årgång med fem häften, varav nr 2—3 dubbelhäfte, om sammanlagt 421 sidor. Inom redaktionen har litteraturavdelningen föreståtts av professor C. A. Hessler, Uppsala, och avdelningen »Översikter och meddelanden» av professor Gunnar Heckscher, Stockholm, med bidräde av docent Nils Andrén och bibliotekarien fru Gunnel Bohman.

I serien »Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen» har under året utkommit nr XLI: Nils Stjernquist: »Tillkomsten av 1866 års grundlov», och nr XLII: Edvard Thormøen: »Kontrasignationsinstitutet», båda tryckta med bidrag från Statens samhälls- och rättsvetenskapliga forskningsråd.

Fahlbeckska stiftelsens premium för utmärkt statsvetenskapligt arbete har under året tilldelats docenten fil. dr Hans B. Thorelli, Stockholm, för avhandlingen »The federal antitrust policy», 1954, och docenten fil. lic. Pär-Erik Back, Lund, för avhandlingen »Herzog und Landschaft», 1955.

Sammandrag utvisande Stiftelsens fonder och ekonomiska rörelse 1954—1955 bifogas.

Lund den 31 december 1955.

Einar Gjerstad.

Fahlbeckska stiftelsen. Fonder år 1954—1955.

A. Fahlbeckska stiftelsen.

Obligationer.	Behållning ¹ / ₇ 1954	Ränta & utdeln.	Behållning ³⁰ / ₆ 1955
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % 1941	30.000:—	726: 25	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % 1942	20.000:—	381: 11	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % 1943	20.000:—	408: 33	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % 1944	75.000:—	2.697: 92	
Sveriges stadshypotekskassas 3 % 1946 ...	80.000:—	1.960:—	
Sv. Statens 3 1/2 % 1943	5.000:—	175:—	5.000:—
Sthlms stads 3 % 1945	25.000:—	675:—	
A.-B. Plåtmanufaktur's förl. 4 % 1950	10.000:—	400:—	10.000:—
	<u>265.000:—</u>	<u>7.423: 61</u>	<u>15.000:—</u>

Aktier.

A.-B. Custos, stam 100 aktier		1.000:—	31.450:—
A.-B. Göteborgs Bank, stam 200 aktier ...		950:—	43.395:—
A.-B. Sv. Handelsb. stam 200 aktier		2.200:—	48.350:—
A.-B. Sv. Kullagerfabr. 100 aktier		1.500:—	35.550:—
A.-B. Sv. Litograf. Tryck. 100 aktier stam A			18.000:—
A.-B. Sv. Litograf. Tryck. 100 aktier pref.			14.750:—
Skandinaviska Banken A.-B. 135 aktier ...		896:—	27.738:—
		<u>6.546:—</u>	<u>219.233:—</u>

Innestående i bank.

Sparbanken i Lund nr 40 470	4: 80	51: 16	15.816: 35
Sv. Handelsbanken: kapitalsaml. rkg		233: 86	
Avgår: Skuld till Fahlbeckska understöds- fonden	1.200:—		
Slutsumma	<u>263.804: 80</u>	<u>14.254: 63</u>	<u>250.049: 35</u>

Inkomster.

Räntor	14.254: 63		
Kungl. Statskontoret	3.000:—		
C. W. K. Gleerup Bokförlag.....	449: 70	17.704: 33	

Utgifter.	Behållning ¹ / ₇ 1954	
Håkan Ohlssons boktr.	3.515: 60	
Anna Seth Eftr.	33: —	
Håkan Ohlssons boktr.	3.856: 43	
Sture Bolin	300: —	
Lunds samfällida kyrkoråd	602: 50	
Håkan Ohlssons boktr.	3.210: 70	
Karl Olivecrona	50: —	
Håkan Ohlssons boktr.	2.724: 45	
Ellen Gülich	500: —	
Erik Stenkil.....	100: —	14.892: 68

Försäljning av:

kr. 20.000: — Sv. stadshyp. kassa 3 ¹ / ₂ % 1943, kurs 96 % + kostn.	831: 55	
kr. 20.000: — Sv. stadshyp. kassa 3 ¹ / ₂ % 1942, kurs 96 % + kostn.	831: —	
kr. 75.000: — Sv. stadshyp. kassa 3 ¹ / ₂ % 1944, kurs 96 ¹ / ₂ %	2.625: —	
kr. 30.000: — Sv. stadshyp. kassa 3 ¹ / ₂ % 1941, kurs 96 %	1.200: —	
kr. 80.000: — Sv. stadshyp. kassa 3 % 1946, kurs 90 %	8.000: —	
kr. 25.000: — Stockholms stads 3 % 1945, kurs 92 %	2.000: —	15.487: 55

Kostnader m. m. för inköp av:

Sv. Handelsbanken, stamaktier	248: 65	
Skandinaviska Banken, aktier.....	96: 57	
Göteborgs Bank, stamaktier	205: 90	
Sv. Litograf. Tryckerier, stam A	85: 10	
Sv. Litograf. Tryckerier, pref.	70: 15	
A.-B. Custos, stamaktier	146: 65	
Sv. Kullagerfabriken, aktier.....	168: 35	
Inköp av teckningsrätter till Skand. Bank- ens nyemission	18: 83	
Ränta vid bet. av nyteckn. aktier i Skand. Banken.....	39: 35	1.079: 55

Summa utgifter 31.459: 78

Sammandrag:

Debet Ingående balans.....	263.804: 80	
Inkomster	17.704: 33	281.509: 13
Kredit Utgifter	31.459: 78	
Utgående balans	250.049: 35	281.509: 13

B. Fahlbeckska understödsfonden.

Obligationer.	Behållning $\frac{1}{7}$ 1954	Ränta & utdeln.	Behållning $\frac{30}{6}$ 1955
Sveriges stadshypotekskassa 3 $\frac{1}{2}$ % 1942	20.000: —	381: 11	
Stockholms stads 3 % 1945	20.000: —	540: —	
	<u>40.000: —</u>	<u>921: 11</u>	
Aktier.			
Skandinaviska Banken A.-B. 108 aktier ...		720: —	22.010: —
Innestående i bank.			
Sparbanken i Lund nr 40 453	685: 81	49: 17	19.090: 34
Sv. Handelsbanken: kapitalsaml. rkg		76: —	
Fordran å Fahlbeckska stiftelsen	1.200: —		
	<u>41.885: 81</u>	<u>1.766: 28</u>	<u>41.100: 34</u>
Inkomster.			
Räntor	1.766: 28	1.766: 28	
Utgifter.			
Försäljning av:			
kr. 20.000: — Sv. stadshyp. kassa 3 $\frac{1}{2}$ % 1942, kurs 96 % + kostn.	831: —		
kr. 20.000: — Stockholms stads 3 % 1945, kurs 92 %	1.600: —		
Kostnader m. m. för inköp av aktier i Skan- dinaviska Banken	89: 95		
Ränta vid bet. av nyteckn. aktier i Skand. Banken.....	30: 80	2.551: 75	
Sammandrag:			
Debet Ingående balans	41.885: 81		
Inkomster	<u>1.766: 28</u>	43.652: 09	
Kredit Utgifter	2.551: 75		
Utgående balans	<u>41.100: 34</u>	43.652: 00	

Kungörelse

angående Stockholms stads forskningsstipendier.

För utgivande av bidrag till vetenskapligt forskningsarbete — företrädesvis av samhällsvetenskaplig och allmän kulturell art —, som bedömes vara av särskild betydelse för den kommunala verksamheten inom Stockholms stad, finnes för innevarande år tillgängligt ett belopp av 100.000 kronor.

Bidragsansökan, som skall vara upprättad i två exemplar enligt särskilt formulär, ingives till Stadskollegiet, Stadshuset, Stockholm, senast den 29 februari 1956. Ansökningsformulär tillhandahållas å stadskansliet, Stadshuset. Muntliga förfrågningar om forskningsstipendierna besvaras av intendent J. H. Martin, Vasagatan 4, tel: 22 35 80.

STADSKOLLEGIET

Universitetsbiblioteket

12. MRS 1956

U. B.
LUND

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- LORD CAMPION o. D. W. S. LIDDERDALE, *La procédure parlementaire en Europe*. Paris 1955.
- ASZTÉLY, SANDOR, *Det riskvilliga kapitalets förvaltning*. Handelshögskolans i Göteborg skriftserie nr 3. Göteb. 1955.
- DANKWART, A. RUSTOW, *The politics of compromise*. Princeton 1955.
- KRUSE, VINDING, FR., *Erkendelse og Vurdering*. 2 uppl. Köpenhamn 1952.
- VINDE, PIERRE, *Krisen i det franska kolonialväldet*. Utrikespol. Institutet, Sthlm 1956.
- KULLDORFF, GUNNAR, *Migration probabilities*. Lund Studies in Geography, Lund 1955.
- SÖDERBERG, TOM, *Hantverkarna i brytningstid 1820—1870*, Sthlm 1955.
- Statsrevisorernas berättelse 1956, I och II.
- Sågverksdriften i Sverige år 1953. Sveriges officiella statistik. Kommerskoll. Sthlm 1955.
- Statistisk årsbok för Göteborg 1955. Göteborgs stads statistiska kontor. Göteborg 1955.
- Justitieombudsmannens ämbetsberättelse år 1956. Sthlm 1956.
- Militieombudsmannens ämbetsberättelse år 1956. Sthlm 1956.
- International social science Bulletin. 1955, nr 3, Unesco, Paris.
- International bibliography of Sociology. 1955, nr 2—3, Unesco, Paris.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

Allsvensk Samling, Balans, Bedriftsökonomen, Der Wähler, Diakonen, Ekonomisk Revy, Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review, Näringsfrihetsfrågor, Kommersiella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Medborgaren, Mercator (Hfors), Nationaløkonomisk Tidsskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift for international Ret (Kbhvn), Nya Argus, Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalsskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statistisk Månadsskrift (Kbhvn), Statistisk Tidskrift, Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The American Political Science Review, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Tidsskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik, Nordisk Kontakt.

I *Fahlbeckska stiftelsens skriftserie* har utkommit såsom nr XLII:

EDVARD THERMÆNIUS: Kontrasignationsinstitutet. Pris kr. 12: —.

Åter i bokhandeln

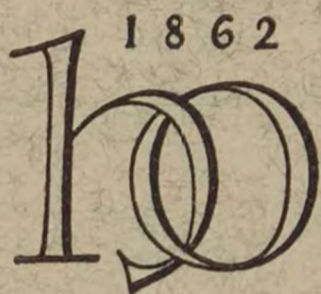
Skaanes Övergång fra Danmark till Sverige

Studier over Nationalitetsskiftet i de skaanske Landskaber i de nærmeste
Slægtled efter Brømsebro- og Roskildefredene

av *Knud Fabricius*

Del I—III 40:—, inb. 52:—

GLEERUPS

Håkan Ohlssons Boktryckeri

Nytt arbete

av *Halvar G. F. Sundberg*

KOMMUNALRÄTT

560 sidor Hft 54:—, Inb. 64:50

NORSTEDTS